

Limba ROMÂNĂ

Nr. 11-12 (209-210) 2012 Revistă de știință și cultură

ANUL XXII
Chișinău

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 11-12 (209-210) 2012

NOIEMBRIE-DECEMBRIE

CHIȘINĂU

Publicație editată cu sprijinul
Institutului Cultural Român

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ

Editor Echipa redacției

Redactor-șef Alexandru BANTOȘ

**Redactor-șef
adjunct** Viorica-Ela CARAMAN

**Secretar general
de redacție** Oxana BEJAN

Operator Veaceslav MOSCALU

Lector Veronica ROTARU

**Conceptie
grafică** Mihai BACINSCHI

**Coperta
și interior** Gheorghe MARDARE, *Ochii lui Homer* (fragment).

**Colegiul
de redacție** Alexei AXAN, Ana BANTOȘ, Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Leo BUTNARU, Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Nicolae DABIJA, Mircea A. DIACONU (Suceava), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Gheorghe GONȚA, Ion HADÂRCĂ, Dan MĂNUCĂ (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București), Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE (Bălți)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

**Căsuța poștală nr. 83, bd. Ștefan cel Mare nr. 134,
Chișinău, 2012, Republica Moldova. Tel.: 23 84 58, 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

RESTITUTIO

- Eugeniu COȘERIU
Politici lingvistice 6

COȘERIANA

- Ioan MILICĂ
Stilistica, în concepția lui E. Coșeriu. Note de lectură 17
- Emilia OGLINDĂ
Creativitate și schimbare lingvistică în viziunea lui E. Coșeriu 25
- Vasile PAVEL
Despre crearea unităților de vocabular din perspectivă onomasiologică 32

MEMENTO

- Cristinel MUNTEANU
Amintiri și reflecții despre Coșeriu 38

BLAZON DE PROFESOR

- O biografie marcată de noblețe și dăruire** 46
- Alexandru BANTOȘ în dialog cu Gheorghe CHIVU
A face filologie înseamnă a lucra în folosul culturii naționale 49
- Ioan MILICĂ
Spiritul și litera cărturarului 61

COLOCVIILE LR

- Limbă, cultură, istorie la Est de Prut. Autoidentificare și viitor** 64
- Anatol CIOBANU
**Privire retrospectivă asupra destinului limbii române
 (Basarabia și Bucovina, sec. XIX)** 66
- Ana BANTOȘ
Literatura de la Est de Prut și reflexele brutalității istoriei. Lidia Istrati 76

4 **Limba** ROMÂNIA

- Gheorghe NEGRU
**Lupta cu „naționalismul” în R.S.S.M.
Două cazuri mai puțin cunoscute din 1970** 88
- Vlad MISCEVCA
„Această pace este și va rămâne o enigmă...” 95

CRITICĂ, ESEU

- Iulian BOLDEA
Dinu Flămând sau depășirea limitei 109
- Maria CHEȚAN
**Nivele de Realitate în fragmentul de roman
Kilometrul zero de Ștefan Aug. Doinaș** 113

LIMBA ROMÂNĂ AZI

- Adina DRAGOMIRESCU
Folosirea cratimei 121
- Vasile DUMBRAVĂ
Ce limbi sunt vorbite în instituțiile medicale din Găgăuzia? 126
- Emilia OGLINDĂ
Aspecte ale sinonimiei gramaticale 131

DIALOGUL ARTELOR

- Constantin I. CIOBANU
Gheorghe Mardare și asumarea polivalenței 142
- Gheorghe MARDARE. Senzație și imagine
(pagini color)** I-XVI

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Cristinel MUNTEANU
O lingvistică a „rostirii” 145
- Tatiana CURMEI
Lingvistica integrală coșeriană între exegeză și creație 154
- Lilia STEGĂRESCU, Nicolae JANTĂC
Îndrumarul urbonimic al Chișinăului 160

Constantin BURAC O carte de istorie cu miză diplomatică	164
Vasile BAJUREANU O carte necesară despre Nominativul temic	167
Nicolae DIMA Jurnalul unui român basarabean	170
Doina CERNICA Grădina românilor pe cerul timpului	173
Ludmila BULAT Hronicul unei biblioteci	178

IN MEMORIAM

Anatol EREMIA Ion Dumeniuk – pedagog de vocație, exigent om de știință	181
Nicolae MĂTCAȘ La straja purității graiului matern	186

ABONAMENT

Citiți și în 2013 revistele „Limba Română”, „Făclia”, „Florile Dalbe”, „Natura”	191
--	-----

Eugeniu COȘERIU

Politici lingvistice

E.C. – (sau Eugenio Coseriu, n. 27 iulie 1921, comuna Mihăileni, județul Bălți, azi în Republica Moldova – d. 7 septembrie 2002, Tübingen, Germania) a fost un lingvist român din exil, membru de onoare al Academiei Române (din 1991). Este fondatorul primei școli lingvistice din America de Sud și al școlii lingvistice de la Tübingen. Părinte a ceea ce azi se numește lingvistica integrală, Eugeniu Coșeriu este unul dintre cei mai importanți lingviști ai secolului XX. A fost Doctor Honoris Causa a aproape 50 de universități din întreaga lume.

1. *Natura politică a limbajului*

Voi vorbi în primul rînd despre natura politică a limbajului, natură determinată de alteritatea omului, de această dimensiune fundamentală a omului, ființă ce trăiește împreună cu alții. Cel ce a pus mai întii această problemă în termeni care sînt pînă astăzi actuali a fost, se înțelege, tatăl nostru spiritual, Aristotel. Chiar la începutul tratatului despre știința societății, *Politica*, Aristotel semnaleză faptul că omul este cel mai politic dintre ființele gregare, dintre ființele care trăiesc în comunități, iar aceasta pentru că, pe cînd celelalte ființe care trăiesc în comunități au *voce*, omul dispune de *limbaj*. Omul are, în afară de *voce*, și *logos*. *Vocea* poate exprima durerea, suferința sau plăcerea, pe cînd prin *logos*, spune Aristotel, se exprimă binele și răul, dreptatea și nedreptatea și, întii de toate, *logosul* permite aceste distincții; așadar *logosul* se dovedește baza conștiinței sau manifestarea conștiinței morale a omului. Acest *logos* înseamnă *limbaj*.

S-a spus recent că abia Heidegger ar fi constatat că termenul *logos* are în textul lui Aristotel această semnificație. În realitate, s-a știut întotdeauna că e vorba de *limbaj*, iar aceasta pentru că există o opoziție între *voce*, faptul exclusiv material, de care dispun și alte ființe, și *logos*. Omul are și

Conferință susținută la Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului, ediția a VI-a, Suceava, 20 octombrie 2001. Text publicat pentru prima dată în revista „Limba Română”, nr. 10, 2002, p. 139-145.

această *voce*, care îi permite să-și exprime suferința și plăcerea, însă dispune și de *logos*. Într-o veche traducere a lui Aristotel în spaniolă, *logos* e tradus, pur și simplu, prin *don della palabra*, adică *darul cuvîntului*. Aceasta este ceea ce-l deosebește pe om de celelalte ființe gregare. Îl deosebește prin faptul că exprimă conștiința și, prin aceasta, omul este ființa cea mai politică, politică și socială în același timp. Aristotel consideră că tocmai capacitatea omului de a distinge între ce e drept și ce e nedrept, între ceea ce e bine și ceea ce e rău reprezintă baza comunităților umane, baza cetății, adică a statului și a familiei. Este foarte interesant că Aristotel înțelege limbajul ca manifestare a acestei naturi, politice, a omului. Această trăsătură comună pe care o prezintă oamenii nu e un fapt social sau un fapt politic, ci, dimpotrivă, este baza societății, adică este motivul întrunirii într-o societate cu adevărat umană. De altfel, această idee se regăsește și acolo unde se prezintă intuițiile originare ale omului, anume în limbi, în mai multe limbi. Și se înțelege că baza comunității este limbajul și, mai mult, este limbajul deja determinat ca limbă, ca o anumită limbă a unei anumite comunități istorice.

În foarte multe limbi se înțelege că limba pe care o vorbește o anumită comunitate este *limba prin excelență*, este *limbajul natural* al omului, și cei care nu vorbesc această limbă sînt ori muți, ori necuvîntători, ori bîlbîiți. Sînt barbari. Asta înseamnă, de fapt, *barbaros* în greacă. S-a spus, de altfel, că aceasta este o etimologie populară, însă și etimologiile populare au un anumit sens și se înțeleg într-un anumit fel. S-a spus că și numele pe care slavii l-au dat germanilor, adică *nemți*, ar însemna „muții”, și astăzi, într-adevăr, a ajuns să

Chișinău, 21 mai 2001. Eugeniu Coșeriu la aniversarea a X-a de la fundarea revistei „Limba Română”

coincide cu cuvântul care înseamnă „mut”. E o etimologie populară, probabil. Însă faptul semnificativ și simptomatic este că s-a ajuns la această identitate, deși etimologia e, probabil, alta (vine, probabil, de la numele unui trib celtic – *nemetoi*). S-a ajuns, așadar, să fie considerați muți de ceilalți pentru că nu vorbeau o limbă slavă.

În mai multe limbi, cei care vorbesc o anumită limbă sînt *oamenii*, pe cînd ceilalți sînt *neoamenii*, sînt cei care nu sînt oameni. De exemplu, în limbile bantu, *bantu* înseamnă, pur și simplu, „oamenii”; adică noi, cei care vorbim această limbă, sîntem genul uman, speța umană, iar ceilalți sînt neoamenii. E vorba, cum vedeți, chiar de limbă, de limbaj determinat deja ca limbă, o anumită limbă. De altfel, aceeași intuiție, aceeași identitate între limbaj și o anumită limbă o găsim și în foarte multe limbi, unde nu se face nicio deosebire între limbaj și limbă, fiindcă limbajul se prezintă întotdeauna ca limbă prin această alteritate a omului, care privește o anumită comunitate cu tradițiile ei istorice și care se prezintă cu o dimensiune actuală către ceilalți vorbitori ai aceleiași limbi și cu o dimensiune istorică, solidaritatea cu trecutul. Aceasta este alteritatea lingvistică, manifestată tocmai prin faptul că limbajul se prezintă întotdeauna ca limbă.

Mult mai tîrziu după Aristotel, Sfîntul Toma reia ideea în alt context și insistă asupra faptului că limbajul arată această alteritate a omului. Vorbînd numai de faptul că limbajul se prezintă ca exterior, se prezintă sub formă fonică, poate fi auzit și înțeles de alții, Sfîntul Toma spune: „Dacă omul ar fi o ființă solitară, atunci i-ar ajunge pur și simplu impresiile psihice în conștiință și nu ar avea nevoie să le exteriorizeze. Și continuă: dat fiind că omul este o ființă politică și socială, a fost necesar ca toate aceste intuiții sau concepții ale unui individ să se arate în exterior, deci să fie cunoscute, să fie făcute cunoscute altora, ceea ce se întîmplă prin voce”, deci tocmai prin acest limbaj, care se adresează altuia, iar aceasta tocmai pentru ca oamenii să poată conviețui.

În același sens, mult mai tîrziu, marele filozof american John Dewey observă că intersubiectivitatea conținuturilor lingvistice face ca limbajul să fie obiectiv. Limbajul are o dimensiune obiectivă, numește anumite lucruri, însă le numește în sens obiectiv numai fiindcă e în același timp și originar, și intersubiectiv, adică fiindcă prezintă această dimensiune a alterității. Filozoful american consideră că limbajul are într-adevăr o dimensiune obiectivă, dar mai întîi are o dimensiune intersubiectivă, adică mai întîi se stabilește o comunicare cu alții prin limbaj și numai prin aceasta arată ceva care este comun vorbitorilor.

Încă mai profund, probabil, a văzut lucrurile Heidegger, care spune că cei care vorbesc unii cu alții au deja ceva în comun, iar ceea ce au în comun se

manifestă în faptul că vorbesc unii cu alții. Cum vedeți, e vorba de același termen *politikón* al lui Aristotel, care conținea deja amîndouă ideile, adică faptul politic și faptul social ca fundament al acestor societăți umane, al acestei conviețuiri în familii și apoi în stat. Nu mai citez alți gînditori care au vorbit despre același lucru, poate numai o frază, care îmi place foarte mult, a lui Merleau-Ponty, care spune: „*Lorsque je parle ou que je comprends, je sens la présence d'autrui en moi-même*” („Cînd vorbesc sau cînd înțeleg simt prezența altuia în mine însumi, în conștiința mea”).

Limbajul este deci această deschidere spre alții, spre alte conștiințe. Altfel, conștiințele sînt închise, sînt monadice. Nu există niciun mod de a trece direct de la o conștiință la o altă conștiință. Putem trece numai prin limbaj și tocmai prin limbaj realizat deja ca limbă, deoarece limbajul, ca toate activitățile pe care le numim culturale (sau pe care le numim pur și simplu cultură), este o activitate de creație, și, în realitate, numai individul creează. Ceea ce se creează însă prin această dimensiune a alterității e adoptat de ceilalți și devine tradiție. Și tocmai prin faptul limbajului tradiția este extrem de puternică, mult mai puternică decît toate celelalte activități culturale, de exemplu, mai puternică decît prin artă sau prin știință. Iar ceea ce se creează în limbaj se creează deja printr-o limbă. Unii lingviști au înțeles, în mod greșit, că limba, în acest sens, ca fapt social, se impune vorbitorilor, dar în realitate limba nu se impune vorbitorilor și nu distruge, nu suprimă creativitatea limbajului. Omul dispune de limbă și limba este condiția libertății sale istorice. Prin limbă, omul își manifestă tocmai identitatea sa istorică, și, cînd vorbește altă limbă, își asumă, cel puțin provizoriu, o altă identitate, identitatea istorică a celui cu care vorbește. A te exprima, așadar, într-o limbă nu înseamnă a nu fi liber, ci înseamnă a fi tu însuși, adică a fi cine ești ca individ istoric.

Poate nimeni n-a exprimat acest lucru mai bine decît filozoful italian Giovanni Gentile prin cartea sa *Sommario di pedagogia*. După ce vorbește tocmai despre libertatea limbajului și de limbaj ca activitate de creație, susține că tocmai această libertate în mod concret nu se poate realiza, deoarece fiecare individ care vorbește are o istorie îndărătul său și înlăuntrul său, cu alte cuvinte, fiecare individ reprezintă această istorie. Aceasta nu înseamnă că limba se impune vorbitorului, ci că fiecare individ care adoptă limba tradiției este și el o parte a acestei tradiții. Mergînd mai departe pe aceeași idee, cel care adoptă o limbă și se recunoaște ca membru al unei comunități se recunoaște pe sine însuși ca individ.

Actul de a vorbi implică mai multe alterități în cercuri concentrice. Există și o alteritate negativă, care desparte, opunînd o anumită identitate istorică altei (altor) identități istorice.

Limba creează și se re-creează permanent; prin creativitate, limba se diferențiază și de aici a apărut necesitatea de a se stabili o *limbă comună*, pe deasupra diferențelor, comună pentru toată comunitatea istorică. La rândul ei, această *limbă comună* se diferențiază fie pentru că nu a putut elimina toate particularitățile locale, fie pentru că au apărut în ea inovații. De aceea este nevoie să se realizeze o *limbă standard*, o *limbă exemplară*.

Dialectul care a stat la baza limbii comune se schimbă, el devine altceva în urma unei „lupte”. Iată de ce vom spune că nu simplul grai muntean stă la baza limbii române literare; acesta devine tradiție, primește influențe din alte graiuri și ajunge să fie limba comună a tuturor românilor. *Biblia de la București* eu o numesc moldo-valahă, la tocmirea ei contribuind nu numai graiul muntean, ci și cel moldovean, iar dintre versiunile *Regulamentului organic* mult mai aproape de limba română comună e cea moldovenească. Contribuția tradiției moldovenești la constituirea a ceea ce numim astăzi limba română exemplară nu poate fi ignorată.

2. *Politica lingvistică. „Limba moldovenească” – o fantomă lingvistică*

Statele plurilingve sînt aglomerări de colectivități etnice și lingvistice mai mult sau mai puțin diferite. Între aceste colectivități există relații de colaborare, dar și relații conflictuale, relații care se reflectă și în planul lingvistic. În privința relațiilor dintre limba proprie, a colectivității a căreia individul îi aparține istoric, și o altă limbă, mai ales în cazul limbilor majoritare și al limbilor minoritare, se pot distinge trei atitudini.

Prima este cea pe care o numesc *naționalismul sănătos*, care înseamnă să îți asumi limba ta pentru tine și pentru comunitatea ta fără a impune această limbă și altora; minoritățile pot să aibă școli în limba lor, să comunice în limba lor, să-și dezvolte cultura proprie.

A doua atitudine aș numi-o *șovinismul lingvistic*, al celor care vor să impună limba majoritară și minorităților.

În sfîrșit, cea de-a treia este *colonialismul sau imperialismul lingvistic*, al celor care vor să impună limba lor majorităților cucerite.

Singura atitudine rezonabilă este *naționalismul sănătos*.

De-a lungul istoriei s-au manifestat toate cele trei atitudini, în ultimele secole șovinismul lingvistic și imperialismul lingvistic luînd înfățișări dintre cele

mai diverse. Comunismul, ca doctrină, era într-adevăr internaționalist și nu s-a pretins, în realitate, deznaționalizarea. Dimpotrivă, lingvistul Marr – cu toate greșelile sale de concepție despre care nu vorbim aici – voia să afirme toate limbile naționale și a creat chiar alfabetele pentru foarte multe limbi, nu pe baza celui chirilic, ci bazate în general pe alfabetul latin. Limbii române folosite în republica autonomă de la est de Nistru i se recunoștea atunci identitatea, în scris folosindu-se și alfabetul latin. Apoi a început reacțiunea. A fost chiar și o reacțiune împotriva doctrinei lingvistice a lui Marr din cauză că nu a făcut politică în faptul lingvistic, mai exact nu a făcut politică lingvistică rusească. Dimpotrivă, Marr, care era un comunist foarte naiv, credea într-adevăr într-un fel de comunism internaționalist, supernaționalist și își închipuia că limba finală a comunismului internațional va fi o altă limbă, o limbă nouă, care nu va fi – zicea el – nici rusa (spunând „nici rusa” înseamnă că înțelegea că tocmai rusa va deveni această limbă!), nici engleza, nici germana.

Or, ce s-a produs în comunismul sovietic a fost pînă acum o reacțiune împotriva internaționalismului din partea imperialismului rus. S-a afirmat de aceea că în politica generală și, prin urmare, și în politica culturală-lingvistică, imperialismul rusesc și comunismul sovietic au devenit imperialism sovietic. Această reacțiune s-a manifestat în sensul cel mai evident în cazul așa-numitei doctrine a *bilingvismului armonios*, ceea ce însemna ca toată lumea să știe limba comunismului, limba imperiului, adică rusește, și, în afară de asta, să fie și bilingvi.

Ce s-a întîmplat cu această doctrină cu totul absurdă? Se înțelege că rusofonii din toate regiunile ocupate cu populație majoritară nerusă înțelegeau că nu trebuie să învețe ei limba locală, deci adoptau o atitudine colonialistă, curentă și în alte cazuri, fiindcă ei vorbeau deja limba imperiului, limba generală a comunismului. Așadar, cei ce trebuia să fie bilingvi și să accepte „bilingvismul armonios” erau, se înțelege, localnicii, adică cei care erau majoritari în fiecare regiune. Niciodată rusofonii nu s-au gîndit că și ei, trăind în aceste regiuni, ar trebui să fie bilingvi. Și rezultatul a fost că foarte mulți rusofoni, veniți de mult sau veniți de curînd, pur și simplu n-au învățat, de exemplu, limba română și nici alte limbi din alte țări ocupate.

Au rezistat foarte puține țări, din punct de vedere lingvistic. Au rezistat admirabil Georgia și Armenia; au rezistat, de asemenea, Țările Baltice, care și-au păstrat limba, deși acolo imigrația rusească a fost mai numeroasă decît în Republica Moldova. Îmi permit să amintesc aici o întîmplare petrecută într-o universitate georgiană. Aveam de ținut o conferință – care era tradusă în rusește –, și bătrînul Cicobava, un profesor de lingvistică de acolo, mi-a spus că într-o universitate georgiană pot vorbi în georgiană sau în orice altă limbă, dar

nu rusește. Fără îndoială, așa ceva nu s-a întâmplat niciodată, și nu s-ar fi putut întâmpla, din nefericire, în Republica Moldova: să se spună că asta e o universitate românească și că aici se vorbește românește, iar dacă nu știți limba română, vorbiți altă limbă, dar nu limba imperiului! Și Cicobava nu era deloc anticomunist și nu era nici dușman al rușilor. Deci se înțelegea că la acea universitate se vorbește limba națională și se afirmă astfel identitatea culturală și identitatea tradițiilor culturale ale Georgiei. Pe câtă vreme în Republica Moldova pînă și numele Georgiei a fost adoptat în forma rusească: se spune *Gruzia* și *gruzin*, pe cînd în limba română s-a spus întotdeauna *Georgia* și *georgian*.

Cazul limbii române de dincolo de Prut e mult mai grav decît al celorlalte limbi din țările foste sovietice (țările ocupate de sovietici). Aceasta pentru că acolo s-a afirmat numai doctrina absurdă a „bilingvismului armonios”, pe cînd în Republica Moldova s-a făcut și altceva: s-a pretins că această limbă nu e aceeași limbă cu limba română, și deci nici cultura nu este aceeași cu cultura românească. Prin urmare, ar fi vorba de altă cultură. Am povestit de multe ori și am să amintesc și aici că pînă și pe Sadoveanu (cînd a fost la Chișinău) au pretins să-l traducă în limba moldovenească. Se spune că Sadoveanu ar fi răspuns cu rostirea lui moldavă: „Auzi, mișăii, sî mă traduci pi mini în limba me!”. Acest lucru s-a întâmplat numai în două țări: în Republica Moldova și în Tadjikistan. S-a creat, așadar, o fantomă în lingvistică: s-a pretins că e o altă limbă și o altă cultură, iar această cultură începe cu regimul sovietic. Aceasta s-a întâmplat în cele două țări amintite, unde s-a pretins să se construiască o limbă locală, alta decît româna sau persana. Această fază a imperialismului lingvistic a fost faza cea mai gravă.

După această fază s-a înțeles, cel puțin anumiți lingviști au înțeles, că nu se poate susține această aberație și pînă și anumiți politicieni au înțeles că nu se poate susține, că cel mult se poate spune că e aceeași limbă, dar că are două nume diferite. Se numește limbă moldovenească și limbă română, însă limba este aceeași. Cînd am vorbit la Chișinău împotriva acestei idei, cineva mi-a spus că doar sînt atîtea limbi care au două nume, prin urmare, de ce nu ar fi posibil acest lucru și pentru limba vorbită în Republica Moldova? Faptul nu e adevărat sau nu e adevărat în acest sens. În acest sens nu există limbi care să aibă două nume. Cînd au două nume, aceste nume se aplică la toată limba. Sau un nume care se aplică unei anumite variante a limbii. De exemplu, cînd spaniolul *Hervás* (care scria și italianește) spunea *la lengua moldava o valaca*, el înțelegea aceeași limbă, care în întregime putea fi numită sau moldovenească, sau valahă. Și tot așa Cantemir. În cazurile în care există, într-adevăr, două nume, se numesc variante ale unei limbi: cînd se spune *catalană*, *valenciană*, se înțelege norma, limba exemplară din Cataluņa, Valencia, care nu este cu totul identică

și are chiar alt sistem fonologic, deși în fond este aceeași limbă. Când se spune *limba sîrbă* sau *croată*, se înțelege că e vorba de *limba comună sîrbo-croată*, în forma ei *sîrbă*, adică în forma *štókavo*, și că *limba croată* este aceeași limbă *štókavo*, însă în forma ei *ijékavo*. Și se mai înțelege că dialectele *kájkavo* și *čákavo* sînt *dialecte croate*, nu *sîrbe*, deci nici într-un sens nu se aplică exact la aceeași limbă.

De aceea faptul de a menține două nume duce la situații cu totul absurde. În statisticile ucrainene – de exemplu, o statistică pe care am găsit-o într-o revistă germană – se spunea că în Ucraina locuiesc 180.000 de români și 550.000 de moldoveni. Iese deci din discuție faptul că ei s-ar fi identificat prin limbă. Când am fost în regiunea Cernăuți am auzit că cei de la Boian vorbesc românește, vorbesc limba română și sînt, prin urmare, români, iar cei de la Noua Suliță vorbesc moldovenește și sînt moldoveni. Iar ei vorbesc la fel! Iată cum două nume diferite pentru aceeași limbă înseamnă dezbinarea, despărțirea comunității lingvistice.

Ultima formă pe care vreau să o amintesc este doctrina, în fond determinată tot politic, cel puțin în mod subteran, care admite identitatea limbii române cu limba moldovenească, eventual cu două nume diferite. Spunem în acest caz că e același lucru, însă această doctrină nu admite identitatea celorlalte dialecte cu limba română: deci istroromâna, meglenoromâna, aromâna ar fi alte limbi. Este părerea unui lingvist, de altfel serios și de bună credință, însă mai mult sau mai puțin influențat de această ideologie, anume domnul Gabinschi de la Chișinău. Acesta pretinde să stabilească diferența între dialect și limbă pe baza a trei criterii interne și a unui criteriu extern. Primul criteriu ar fi posibilitatea de a traduce un text la același nivel stilistic dintr-o limbă în cealaltă. Dacă aceste idiomuri permit această traducere, atunci se poate spune că sînt două limbi diferite, două limbi autonome. Când ajunge la limbile fără literatură, unde nu se poate traduce la toate nivelurile, atunci trebuie să renunțe la acest criteriu și spune: „Da, dacă ar avea literatură, ar fi altfel!”. Deci înțelege prin limbă un idiom care este diferențiat la mai multe niveluri lingvistice. Al doilea criteriu este posibilitatea de a realiza dicționare bilingve, și dă exemplul un posibil dicționar aromân-român. Al treilea criteriu privește inexistența textelor identice într-un stil neutru, adică un text care nu poate fi deosebit ca fiind tradus dintr-o limbă în cealaltă.

Singurul criteriu extern este așa-zisul criteriu al subordonării, care a fost aplicat și în România de Alexandru Graur și Ion Coteanu cu aceeași bază teoretică greșită: aceste limbi nu depind de limba comună, de limba română comună (dacă e vorba de dialectele limbii române), căci nu sînt subordonate acestei limbi. Așa înțelegînd lucrurile, Gabinschi îi critică pe români, care pretind că aceste dialecte sînt dialecte ale limbii române. El susține că româ-

nii, deși au dreptate cînd neagă existența limbii moldovenești, nu recunosc ceea ce ne spune lingvistica generală cu privire la limbă și dialect.

Domnul Gabinschi face aicea două greșeli foarte grave din punct de vedere teoretic și afirmă în același timp două neadevăruri, probabil, într-un mod cu totul nevinovat. Anume, afirmă că lingvistica generală pretinde operarea cu aceste criterii pentru a distinge între limbă și dialect. Nu știe că nicio lingvistică generală n-a pretins astfel de criterii pentru a face această distincție. Aceasta e numai concepția domnului Gabinschi, nicidecum concepția lingvisticii generale, care ne spune cu totul altceva cînd e vorba de limbă și dialect.

Lingvistica generală ne spune că există trei tipuri de criterii, dintre care unul singur este admis și de vorbitori, anume *criteriul înțelegerii reciproce*. Acest criteriu ar putea fi explicat simplu astfel: dacă îl înțeleg pe celălalt, dar înțeleg că nu e de aici, atuncea vorbim graiuri diferite; dacă îl înțeleg cu o anumită greutate, atunci înțeleg sensul unui discurs al lui în întregime, vorbim două dialecte; dacă nu îl înțeleg deloc, vorbim limbi cu totul diferite. De multe ori nu se aplică însă acest criteriu, fiindcă există limbi între care înțelegerea reciprocă este perfectă, de exemplu, între limbile scandinave, în general, și, dimpotrivă, există dialecte între care înțelegerea nu e deloc posibilă: de exemplu, între siciliană și piemonteză nu este niciun fel de înțelegere reciprocă, deși sînt dialecte ale limbii italiene.

Al doilea criteriu susținut, de exemplu, de marele lingvist francez Antoine Meillet este cel al *conștiinței vorbitorilor*, cu alte cuvinte, ce cred vorbitorii. Într-un sens are dreptate, însă conștiința vorbitorilor este conștiința vorbitorilor ca atare: cînd sînt adică numai vorbitori, cînd pur și simplu înțeleg și vorbesc într-un anumit fel și se înțeleg între ei, se înțelege că vorbesc aceeași limbă, deci numai în activitatea lingvistică își manifestă această conștiință. Însă conștiința poate fi modificată, poate fi alterată, și vorbitorul care spune ce crede nu mai arată conștiința lui de vorbitor, ci devine lingvist. Și, ca lingvist, poate fi un lingvist foarte prost, care nu înțelege. Concret, atunci cînd mă adresez eu cuiva în Basarabia în limba mea, română, moldovenească, acesta mă înțelege perfect; apoi el spune că el nu vorbește românește, ci numai moldovenește, iar atuncea el devine lingvist. Aceasta pentru că, în realitate, el m-a înțeles foarte bine, a înțeles ce am cerut, însă spune că el românește nu înțelege, el știe numai moldovenește (asta în afara faptului că putem ajunge pînă la conștiința bolnavă a anumitor intelectuali, la acest masochism lingvistic, la această autodistrugere a propriei identități istorice).

Deci singurul criteriu care funcționează în toate cazurile cunoscute este *existența unei limbi comune*. Acolo unde există o limbă comună, pe deasupra diferențelor dialectale, atunci toate formele care seamănă mai mult cu această limbă comună decît cu orice altă limbă, împreună cu limba comună, care și ea este un dialect, este un mod de a vorbi unul cu altul – asta înseamnă *dialect* în grecește –, sînt atribuite aceleiași limbi istorice. Deci nu e vorba de limbi care se aseamănă sau nu se aseamănă, ci de o anumită limbă comună. Dacă galiciană, pentru că nu există o limbă galiciană comună, seamănă mai mult cu limba comună portugheză decît cu orice altă limbă romanică, se spune că este un dialect al acestei limbi istorice, galiciană portugheză. Dacă în Spania s-ar fi afirmat o singură limbă comună, am vorbi de un dialect catalan, de un dialect castilian, de un dialect aragonez și, poate, de un dialect galician. Deci e vorba de o atribuire a acestor dialecte aceleiași limbi istorice.

Aceasta este ceea ce spune lingvistica generală: cînd nu există limbă comună, atuncea se aplică celelalte criterii, însă depinde de cei ce le aplică. De aceea numărul limbilor lumii variază de la un autor la altul, fiindcă unii se bazează pe conștiința vorbitorilor (vorbind aceeași limbă), alții încearcă să măsoare asemănările interne ș.a.m.d.

Care sînt greșelile? Care este cealaltă afirmație neadevărată? Domnul Gabinschi a inversat aici ordinea părerilor și a tezelor. În realitate, mai întîi s-a susținut existența unei limbi moldovenești și apoi s-a susținut că celelalte dialecte românești nu sînt dialecte ale limbii române, ci sînt limbi independente. Fiindcă, se înțelege, dacă se despărțea un grai ca graiul moldovenesc de dincolo de Prut (care la mine acasă este exact ca aici la Suceava), atunci se despărțeau și lingviștii, în cazul acesta neserioși, ca domnul Graur și domnul Coteanu. Ei au susținut tocmai existența unei limbi moldovenești și atunci, cu atît mai mult, trebuia să separe celelalte dialecte, care sînt mult mai departe de limba dacoromână decît graiul moldovenesc de dincolo de Prut.

Care sînt greșelile pe care le face domnul Gabinschi și le-au făcut și alți autori? Cum spuneam, teza lingviștilor serioși, români și din străinătate, a fost totdeauna că aceste dialecte sud-dunărene sînt dialecte ale aceleiași limbi. Însă ale cărei limbi? În realitate, greșeala gravă este că se pretinde să se compare două sisteme lingvistice pentru a stabili care este raportul dintre ele. Or, acest raport nu se poate stabili prin compararea a două idiomuri înrudite, fiindcă fiecare sistem lingvistic este și un dialect și o limbă. Fiecare sistem lingvistic considerat în sine este o limbă. Dacă vrem să delimităm numai graiul de la Suceava, fără să-l introducem într-o categorie superioară, îi spunem *limba de la Suceava* și putem să spunem și *limba studenților de la Suceava* ș.a.m.d.

Cu alte cuvinte, orice sistem considerat în sine este și limbă, și dialect. *Limba comună* este tot așa: este o limbă și este un dialect, adică o modalitate de a vorbi unii cu alții. De altfel, cum am mai precizat, în grecește, unde s-a născut termenul *diálektos*, se spunea *koiné diálektos*, adică „dialectul comun, limba comună”; *koiné* era tot un *diálektos* sau o *diálektos* (pentru că în greacă era feminin), era *dialect*. Comparația se face nu la acest nivel, între două limbi, ci se face cu o *limbă istorică* ce prezintă mai multe varietăți. Se înțelege deci că aceste dialecte nu sînt dialecte ale dacoromânei. Dimpotrivă, și dacoromâna este un dialect al limbii române. La fel sînt dialectele din sudul Dunării: se atribuie limbii române istorice și nu dialectului dacoromân. În concepția eronată amintită mai sus, lipsește această noțiune, *limbă istorică*, limbă care are un nume, care s-a constituit istoricește și care, într-adevăr, prezintă această varietate. Cînd atribuim limbii române un dialect din sudul Dunării, nu-l atribuim dacoromânei, ci îl atribuim limbii române istorice (dacoromâna este și ea un dialect al acestei limbi istorice). Greșeala foarte gravă care se face din punct de vedere teoretic este că se consideră raportul dintre dacoromână și aromână, de exemplu, iar nu raportul dintre limba istorică și o varietate a acesteia. Ceea ce se demonstrează prin acest fapt este ceea ce știm toți, că macedoromâna nu este un dialect al dacoromânei. Se înțelege că nu e. E altfel.

A doua greșeală foarte gravă la Gabinschi (pe care au făcut-o și Coteanu, și Graur) este această idee a subordonării. Adică se susține că criteriul subordonării este cel care ne spune dacă un idiom este limbă sau dialect: dialectul aromân nu este subordonat limbii române comune, limbii dacoromâne. Criteriul subordonării este un criteriu foarte bun, însă nu este vorba despre subordonarea unui dialect față de alt dialect. Nu subordonăm aromâna dialectului dacoromân și nu spunem că este altă limbă fiindcă nu e subordonată dacoromânei. O subordonăm limbii istorice, căreia și dacoromâna i se subordonează deopotrivă.

Nu s-a înțeles într-o parte a lingvisticii acest fapt: că limba istorică nu este un sistem, ci este o colecție de sisteme, este altceva decît un anumit sistem lingvistic. Cînd ne întrebăm cîte limbi se vorbesc în lume, cîte dialecte prezintă o singură limbă ș.a.m.d., trebuie să avem în vedere tocmai această noțiune de *limbă istorică*, adică o limbă care prezintă varietăți dialectale, varietăți de niveluri ș.a.m.d.

Aceasta este și sperăm să fie și ultima fază a politizării lingvisticii cu privire la limba moldovenească și la limba română în general și reprezintă și ultima zvîcnire pretins teoretică.

Ioan MILICĂ

Stilistica, în concepția lui E. Coșeriu. Note de lectură

I.M. – lect. univ. dr.,
Catedra de limba română
și lingvistică generală,
Facultatea de Litere,
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

Domenii de competență:
stilistica limbii române
actuale, lingvistică generală,
poetica imaginarului.

Membru în colectivul de
redacție al volumelor *Studii
eminesciene*, nr. 1-3 (2004-
2006), și *Limba română
azi* (lucrările Conferinței
Naționale de Filologie
„Limba română azi”, ediția
a X-a, Iași – Chișinău (3-6
noiembrie 2006).

Autor al unei opere vaste și originale, a cărei organicitate desfiide lectura dogmatică ori specioasă prin exces de laudă sau de blam, Eugeniu Coșeriu aparține, fără îndoială, cercului restrâns de savanți care au contribuit realmente la progresul științelor limbajului.

Autor canonic, despre care s-a afirmat că a produs „o revoluție copernicană”¹ în lingvistică, E. Coșeriu s-a raportat permanent la scrierile fondatorilor teoriei limbii și nu numai. Citindu-l pe lingvist, lectorul atent la notele inconfundabile ale discursului științific înalt (capacitate de sinteză, finețea distincțiilor conceptuale și terminologice, ascuțimea spiritului critic) descoperă că este în tot locul însoțit – uneori sfătuit, dirijat, protejat, alteori invitat, prevenit, incitat – de ilustrul cititor pe nume E. Coșeriu. O asemenea tovarășie e onorantă și folositoare. Înainte de toate, ea arată că, în științele limbajului, scrierile savante cresc din semințele rodnice ale lecturilor, așa cum stejarii se înalță din sâmburi de ghindă. Mai apoi, ea dezvăluie că un mare om de știință, prin definiție adept al exactității și rigorii, are stil, fapt îndeobște minimalizat, ignorat chiar (ce valoare mai are, astăzi, sentința lui Buffon, „Stilul este omul însuși”?). Nu în ultimul rând, ea evidențiază că opera trăiește pentru și prin cititori, rezonând cu propensiunile și limitele lor.

Stilistica, știință ce are obiect de cercetare stilul, a fost statornic avută în vedere de Coșeriu, fără ca

lingvistul să fi adunat într-o lucrare de referință toate observațiile sale. Caracterul sistematic al ilustrărilor, considerațiilor și argumentărilor privind valorile stilistice ale faptelor de limbă este însă evident și demonstrează că proiectul coșerian al unei viziuni unitare asupra limbii, considerată ca arhitectură cognitivă și culturală, nu a neglijat, ci, dimpotrivă, a plasat pe un fâgaș prielnic dezbaterile privind a) raportul valoare lingvistică – valoare stilistică, b) importanța creativității și alterității în manifestarea lingvistică și culturală a expresivității, c) competența și performanța expresivă a vorbitorilor, d) dimensiunea stilistică a actului de comunicare, e) interpretarea istorică și funcțională a faptelor de stil, în raport cu planul normei, pe de o parte, și cu planul sistemului, pe de altă parte etc.

Valori lingvistice – valori stilistice

După cum se știe, în lingvistica saussuriană, deosebirea între raporturile asociative și cele sintagmatice este mediată de noțiunea de *valoare*². Valorile *in absentia* se ordonează ca *raporturi asociative* (constelații), în timp ce valorile *in praesentia* se organizează ca *raporturi sintagmatice* (succesiuni) (cf. Saussure, 1998: 135-138). Elev al lui Ferdinand de Saussure, Charles Bally, întemeietorul stilisticii moderne, preia tezele maestrului său și postulează, îndepărtându-se totuși de ideile acestuia, existența a două tipuri de valori, *noționale* și *afective*, considerate în relație de opoziție. Opoziția între rațiune (noțiune) și simțire (afect) îl determină pe învățatul genevez să concluzioneze că exprimarea lumii prin limbă se realizează fie predominant noțional (aspect cercetat de *Lingvistică*), fie predominant expresiv (aspect cercetat de *Stilistică*). Argumentarea dezvoltată de Bally, dar respinsă de Coșeriu³, cuprinde, în fond, următoarele aspecte: 1) polaritatea *rațiune – emoție* reprezintă chintesența gândirii; 2) opozițiile lingvistice oglindesc dualitatea gândirii; 3) în limbă se manifestă *valori noționale* și *valori afective*; 4) faptele de limbaj sunt susceptibile de a prezenta aceste fațete valorice; 5) lingvistica are ca obiect de cercetare valorile noționale, stilistica, pe cele afective; 6) valorile afective pot fi identificate numai prin raportare la cele noționale⁴ și 7) stilistica este o disciplină lingvistică, dat fiind că valorile afective sunt exprimate prin elementele limbii, comune tuturor vorbitorilor: „gândurile ne aparțin doar nouă, simbolurile folosite pentru a le exprima sunt comune tuturor celor care vorbesc în același fel ca noi.” (Bally, I/ 1951: 7).”

Potrivit viziunii coșeriene, în realitatea limbii istorice, absența sau prezența valorilor stilistice rezultă din situarea vorbitorilor „într-o convenție pur «logică», adică de pură comunicare simbolică, «obiectivă» și «neutră», fără

nicio valoare afectivă, sau într-o convenție «stilistică», adică de comunicare a unor sentimente și impulsuri de voință, comunicare care depășește semnificația pur simbolică a semnelor utilizate” (Coșeriu, 1999: 29). Cu alte cuvinte, valorile lingvistice și stilistice sunt „chipuri” îngemănate ale ființei limbii: „la fel ca gramatica, și stilistica studiază întreg materialul constitutiv al limbii, dat fiind că orice fenomen, chiar dintre cele care la prima vedere ar părea că aparțin în exclusivitate limbajului enunțiativ – poate avea o utilizare stilistică, adică utilizarea care implică și relevă o atitudine a vorbitorului. Stilistica poate fi studiul convenției emotive deja generalizate într-o limbă („stilistica limbii”) (...); dar poate fi, în aceeași măsură, studiul creației lingvistice caracteristice unui scriitor sau unei opere, studiu care implică valorificarea creației înseși din punct de vedere estetic sau din punctul de vedere al relației armonioase dintre expresie și structura particulară a lumii inedite pe care o operă sau un scriitor o sugerează („stilistica vorbirii”)” (Coșeriu, 1999: 98). Întrezărim în aceste observații angajarea subtilă a concepției lui Humboldt, care „nu a ocolit exigența de a vedea în limbaj o bipolaritate, o mișcare dialectică între subiectiv și obiectiv, individual și interindividual sau supraindividual, între *energeia* și *ergon*” (Coșeriu, 2004: 31-32).

Stilistica „vorbirii” – stilistica „limbii”

O demonstrație convingătoare a mișcării dialectice între subiectiv și obiectiv aflăm în paginile în care Coșeriu dezbate identitatea actului de vorbire. Lecturile angajate în expunere sunt, evident, cele ale întemeietorilor. Actul de a vorbi este un „act de creație, act singular care nu reproduce exact nici un act lingvistic anterior și care, numai prin limitele pe care i le impune necesitatea intercomunicării sociale, „seamănă” cu acte lingvistice anterioare, aparținând experienței unei comunități. Adică, actul lingvistic este, prin natura sa, act eminentamente individual, însă determinat social prin însăși finalitatea sa” (Coșeriu, 1999: 25).

Unicitatea actului lingvistic probează acțiunea principiului *creativității*, iar finalitatea socială a acestuia reliefează principiul *alterității*. Altfel spus, în actul de a vorbi se întâlnesc libertățile și condiționările pe care locutorul și interlocutorul și le asumă, pentru a se înțelege. Însă actul lingvistic nu e un act mecanic cu randament absolut. Dimpotrivă, ceea ce caracterizează realitatea comunicării verbale între indivizi este intervenția unor factori care favorizează apariția unor porțiuni „de neînțelegere”: motivele „*pur fizice*” (cum este, de pildă, cazul vorbirii întrerupte de zgomote ce împiedică transmiterea fluxului sonor), „*situațiile diferite*” ale celor doi vorbitori (fenomen impus,

de exemplu, de cunoașterea, în grade diferite, a unei limbi) sau „convențiile” „diferite în care vorbitorul și receptorul se întâlnesc și se situează” (Coșeriu, 1999: 30).

Cercetarea factorilor de „neînțelegere”, al căror potențial expresiv este cert, mai cu seamă pe terenul interpretării stilistice a textului literar, reprezintă un teritoriu prea puțin explorat în stilistica actuală. Dând exemple din dramaturgia lui Caragiale, putem intui că „neînțelegerile” sunt valorificate constant de marii scriitori, cu multiple efecte stilistice. De pildă, mimetismul verbal al slugarnicului Pristanda dă senzația de realism lingvistic și prilejuiește hohote de râs. Personajul creează impresia că, din motive „fizice”, nu prea înțelege ceea ce i se spune:

„Tipătescu (*indignat*): Eu vampir, ai? ... Caraghioz!

Pristanda (*asemenea*): Curat caraghioz!... Pardon, să iertați, coane Fănică că întreb: bampir... ce-i aia, bampir?

Tipătescu: Unul... unul care sugă sângele poporului...” (Caragiale, 1971: 96-97)

Alteori, oralitatea, condiție originară de *a fi* a limbii, devine trăsătură stilistică a textului și capătă rol esențial atât în evaluarea stilului individual al scriitorului, cât și în observarea atitudinii autorului față de personaje. În farsa *Conu Leonida față cu reacțiunea*, personajul masculin vrea să-și convingă consoarta că e republican sadea, perorând despre „revoluție”:

„Leonida: „Hehei! Unul e Galibardi: om, o dată și jumătate! (*Cu mândrie și siguranță*): Ei! giantă latină, domnule, n-ai ce-i mai zice. De ce a băgat el în răcori, gândești, pe toți împărații și pe Papa de la Roma?

Eftimița (*mirată*): Și pe Papa de la Roma? Auzi, soro?

Leonida: Ba încă ce! i-a tras un tighel⁵, de i-a plăcut și lui. Ce-a zis Papa – iezuit, aminteri nu-i prost! – când a văzut că n-o scoate la căpătâi cu el?... „Mă, nene, ăsta nu-i glumă; cu ăsta, cum văz eu, nu merge ca de cu fitecine; ia mai bine să mă iau eu cu politică pe lângă el, să mi-l fac cumătru.” Și de colea până colea, tura-vura, c-o fi tunsă, c-o fi rasă, l-a pus pe Galibardi de i-a botezat un copil.” (Caragiale, 1971: 81).

Invocându-l lui *Galibardi* (în realitate, *Garibaldi*) și proslăvind *gianta latină* (de fapt, *ginta latină*) din care acesta s-ar trage, Conu Leonida transformă istoria în comedie. Altfel spus, istoria este metamorfozată în ficțiune de limbaj. Pentru a ilustra procesul gradat de convertire – prin limbaj – a istoriei în mizanscenă, scriitorul valorifică plenar resursele stilistice ale oralității de tip

familiar. În viziunea lui Leonida, *Galibardi e un om și jumătate*, se trage din *gianta latină (ce mai!)*, i-a băgat în răcori pe toți împărații și i-a tras un tighel însuși *Papei de la Roma*, care, din evidente rațiuni politice („de colea, până colea, tura-vura, c-o fi tunsă, c-o fi rasă”), l-a pus de i-a botezat un copil. Copleșită de lecția de istorie a conului Leonida, bietei Eftimița nu-i rămâne decât să recunoască, admirativ, între două căscături: „ca dumneata, bobocule, mai rar cineva”.

Caricaturalul dezvoltat prin transformarea istoriei în comedie se sprijină, lingvistic vorbind, pe un contrast expresiv. Leonida și Eftimița evaluează lumea exclusiv prin lentila limbajului familiar. „Monocromatismul” lor lingvistic nu se integrează în „coloratura” *revoluțiilor* ce se petrec înăuntrul și în afara casei. Ironia pe care o degajă contrastul între „monocromia” lingvistică a eroilor și „policromia” evenimentelor la care personajele se raportează capătă, astfel, formă și sens.

O evidență a convențiilor diferite „în care vorbitorul și receptorul se întâlnesc și se situează” (Coșeriu, 1999: 30) descoperim, în opera lui Caragiale, într-un dialog ai cărui protagoniști sunt Rică Venturiano și Veta, cunoscutele personaje din comedia *O noapte furtunoasă*:

„Rică (...): Angel radios! precum am avut onoarea a vă comunica în precedenta mea epistolă, de când te-am văzut întâiași dată pentru prima oară mi-am pierdut uzul rațiunii; da! *Sunt nebun...*”

Veta: *Nebun!* (strigând:) Săriți, Chiriac! Spiridoane!

Rică: Nu striga madam (se târăște un pas în genunchi), fii mizericordioasă! *Sunt nebun de amor*” (Caragiale, 1971: 52).

Efectul comic rezidă în jocul instituit de dramaturg între sensul denotativ al adjectivului *nebun* (‘smintit’) și conturul superlativ al sintagmei *nebun de amor* (‘foarte îndrăgostit’). Pompoasa declarație a lui Rică și patosul personajului, reflectate, în plan sintactic, prin schimbarea de stil conversațional (de la *solemn la familiar*), o determină pe Veta să presupună că are de-a face cu un individ *nebun*, care și-a pierdut, într-adevăr, *uzul rațiunii*. Pe de altă parte, Rică, pus în situația de a se confrunța cu ferocii apărători ai doamnei (amantul și băiatul de casă), simte nevoia să explicitizeze convenția adoptată („*sunt nebun de amor*”) și o imploră pe *madam* să fie *mizericordioasă*.

Exemplele caragialești pun în lumină un aspect lămurit de T. Vianu (1968: 42), și anume că faptele de stil „nu sunt simple *fapte de constatare*, ci *fapte de apreciere, valori* (subl. aut.)”. Cred că Vianu și Coșeriu se întâlnesc în chip

fericit. Ce altceva poate fi *faptul de stil* dacă nu *un uz care implică și relevă o atitudine a vorbitorului, adică un fapt de apreciere* ?

În altă ordine de idei, faptele de apreciere ale vorbitorului oglindesc conștiința sa lingvistică. Cele trei ipostaze ale competenței lingvistice, *competența elocutională* („a ști să vorbești în general”), *competența idiomatică* („a ști o limbă”) și *competența expresivă* („a ști să construiești discursuri”), pot fi, așadar, angajate în dezbateră privind geneza și mecanismele funcționale ale faptelor de stil.

Competența elocutională reflectă universalitatea unor „norme ale limbajului”, care „se aplică la vorbirea în orice limbă” (Coșeriu, 1992-1993: 34). Astfel, un enunț de tipul *Cele cinci continente sunt patru: Europa, Africa, Asia este incongruent*, deoarece nu ilustrează „cunoștința pe care o avem cu privire la lumea în care trăim” (*idem*) sau acordul cu normele generale ale gândirii.

Competența idiomatică evidențiază specificitatea limbii istorice, adică a sistemului „de tradiții ale vorbirii într-o comunitate”. *Competența idiomatică* ține de *corectitudine*, de realizările normale într-o limbă (Coșeriu, 1992-1993: 40).

Competența expresivă ține de *adecvare* și pune în lumină existența unor „norme specifice pentru construirea unui anumit tip de discurs.” (Coșeriu, 1992-1993: 37).

Cele trei categorii de competență lingvistică sunt de real folos în cercetarea stilistică a faptelor de limbă, dat fiind că potențarea libertăților de care dispune vorbitorul și acțiunea constrângerilor impuse acestuia aduc în prim-plan problematica efectelor stilistice și rolul crucial al intenției comunicative a vorbitorului, precum și importanța situației protagoniștilor într-o anumită situație de vorbire. În termeni coșerieni, *adecvarea* poate suspenda atât *corectitudinea*, cât și *congruența*. La rândul ei, *corectitudinea* poate suspenda *congruența*. De exemplu, o creație de tipul *bampir* reflectă suspendarea *corectitudinii* prin *adecvare*. În acest caz, efectul stilistic rezultă din „încălcare”, cu intenție, a realizării corecte, normale, în limba română. Mai departe, se poate accepta că unele figuri de stil, cum ar fi metafora sau paradoxul, presupun tocmai suspendarea *congruenței* prin *adecvare*. Nici suspendarea *congruenței* prin *corectitudine* nu este lipsită de miză expresivă.

Cu alte cuvinte, la nivelul individual al textului / discursului, *adecvarea* poate suspenda judecățile de realizare de nivel superior (*corectitudinea* și *congruența*) și favorizează apariția valorilor stilistice individuale, în timp ce, la nivel idiomatic, al limbilor, *corectitudinea* poate suspenda *congruența*, favorizând specificul expresiv al unor norme ale limbii.

În viziunea lui E. Coșeriu, stilistica este știința care studiază arhitectura expresivă a limbii istorice, având ca obiect de cercetare manifestarea variației expresive în întreg material lingvistic existent. Ea are ca obiect de cercetare nu numai fenomenele de limbă care țin de aspectul afectiv, ci și expresivitatea de tip estetic, prin care se relevă originalitatea și creativitatea unui artist al cuvântului.

Considerată din perspectiva trihotomiei sistem – normă – vorbire (Coșeriu, 2004: 11-115), variația diafazăică cuprinde atât faptele stilistice de factură colectivă, cât și realizările expresive de tip individual: „Sunt cunoscute dificultățile pe care le întâmpină, de exemplu, constituirea stilisticii limbii. Ei bine, această știință nu poate fi altceva decât studiul variantelor normale cu valoare expresivă-afectivă, studiul utilizării stilistice normale a posibilităților pe care un sistem le oferă acelor elemente care, în limba unei comunități, sunt în mod normal purtătoare ale unei valori expresive particulare, adică o știință a normei, pe când stilistica ce studiază valoarea particulară pe care un element oarecare al limbii o poate dobândi într-un text, ca originalitate expresivă individuală, este stilistică a vorbirii.” (Coșeriu, 2004: 107).

Prin cuprinderea în planul sistemului a variației diafazice este recuperată ideea că stilul este o noțiune sistematică și istorică⁶. Prin plasarea cercetării stilistice în planul vorbirii⁷ sunt restaurate creativitatea și alteritatea, ca principii de generare a valorilor stilistice.

Stilistica cercetează deci modelele stilistice constituite istoric și valorificate sincron, pe de o parte, și originalitatea expresivă a vorbitorilor, pe de altă parte.

Note ■ ¹ Mircea Borcilă, *Despre contextul actual și perspectivele integralismului*, în „Limba Română”, nr. 1-3, 2006, an XVI, Chișinău, p. 43-49.

² „Raporturile și diferențele dintre termenii lingvistici se derulează în două sfere distincte, fiecare dintre ele generează o anumită ordine de valori (subl. n. – I.M.); opoziția dintre aceste două ordini ne face să înțelegem mai bine natura fiecăruia dintre ele. Ele corespund cu două forme ale activității noastre mentale, amândouă indispensabile vieții limbii.” (Saussure, 1998: 135).

³ „(...) distincția între forme „afective” și forme „logice” în limbaj este inacceptabilă, după cum inacceptabilă este și orice opoziție între „intelectual” și „afectiv” (sau, și mai rău, „expresiv”), pe care cineva ar încerca să o stabilească în planul „limbii” sau al modurilor lingvistice ca atare” (Coșeriu, 1997: 147).

⁴ „(...) aspectul afectiv al unui fapt de expresie nu poate fi într-adevăr surprins decât printr-un contrast față de conținutul său intelectual, în virtutea relativității care domină toate valorile expresive. (...) singurele distincții care pot fixa și clasifica faptele de limbaj sunt cele descoperite printr-o operație rațională (intelectuală), întrucât sentimentul este un fapt prea complex pentru a servi ca punct de pornire al analizei.” (Bally, I/ 1951: 155).

⁵ *tighél*, -uri, s. n. tiv; *a-i trage cuiva un tighel* – a mostra aspru pe cineva.

⁶ A se vedea și Tudor Vianu, 1968.

⁷ Afirmând că stilistica se interesează de valorile stilistice individuale, adică de expresivitatea pe care elementele limbii o dobândesc într-un act lingvistic, savantul român arată că stilistica este o *știință a vorbirii* care studiază „realizarea individual-concretă a normei, care conține norma însăși și, în plus, originalitatea expresivă a indivizilor vorbitori (subl. n.)” (Coșeriu 2004: 100).

Bibliografie

Bally, Charles, *Traité de stylistique française*, troisième édition, volume I, Librairie Georg & C S.A., Geneve, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1951.

Caragiale, I. L., *Teatru*, Editura Eminescu, București, 1971.

Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Tomul XXXIII, Editura Academiei, Iași, 1992-1993.

Coșeriu, Eugenio, *Introducere în lingvistică*, ediția a II-a, Editura Echinox, Cluj, 1999.

Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie*, Editura Enciclopedică, București, 1997.

Coșeriu, Eugeniu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, traducere în limba română de Irina Izverna-Tarabac, Editura Polirom, Iași, 1998.

Vianu, Tudor, *Studii de stilistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1968.

Emilia OGLINDĂ

Creativitate și schimbare lingvistică în viziunea lui E. Coșeriu

E.O. – doctor în științe filologice, conf. univ., Catedra lingvistică generală și limbi clasice a Universității de Stat din Moldova. Cărți publicate: *Lingvistica generală (materiale didactice)*, în colab., 1998; *Capitole de istorie a lingvisticii (material didactic cu texte adnotate)*, 2005; *Lingvistica generală. Compendiu*, în colab., 2008; *Elemente de morfosintaxă contrastivă (suport didactic)*, în colab., 2010; *Introducere în lingvistică*, în colab., 2011.

Limba, sistem complex, apt a realiza multiple funcții, își păstrează componența lexicală, formele gramaticale etc., asigurând procesul comunicării. Dezvoltându-se, aceasta manifestă tendința de a se modifica și a se perfecționa. W. von Humboldt a remarcat aceste ipostaze, promovând concepția despre limbă ca *Ergon* (produs al activității) și *Energiea* (activitate). În opinia savantului german, imuabilitatea aparentă și modificările continue constituie însușiri imanente ale fenomenului în cauză: „Caracterul «energetic» al limbajului uman exprimă faptul că fiecare limbă este creată și recreată permanent atât de fiecare individ în parte, cât și de ansamblul comunității căreia îi aparține...” [Munteanu, 2008, 11].

În opera lingvistică a prof. E. Coșeriu sunt aprofundate ideile marilor precursori W. von Humboldt, F. de Saussure ș.a. Sunt formulate două principii-cheie: *creativitatea* și *alteritatea*: principiul creativității, „comun tuturor activităților culturale, adică activităților libere ale omului” [Coșeriu, 1994, 9], corelează cu cel al alterității, „al comunității tehnice istorice”. Cel dintâi reliefează dinamismul limbajului (*energiea*), generând varietatea, iar cel de-al doilea evidențiază esența socială a acestuia, determinându-i omogenitatea.

În acest context, revelatoare este aprecierea cercetătorului M. Borcilă, care subliniază: „...cred că aportul esențial al lui E. Coșeriu poate fi sintetizat ca un proces de «fuziune nucleară» între două componente distincte... (1) pe de o parte,

componentul sau factorul «logosului semantic» aristotelic, revitalizat prin inserția dimensiunii esențiale a «creativității»... (2) pe de altă parte, componentul sau factorul «dialogic»... al «alterității» (în sensul unei «intersubiectivități» esențiale, constitutive a limbajului...)” [Borcilă, 1996, 52].

În legătură cu latura creatoare a obiectului cercetat, în lingvistica secolului trecut au fost discutate în controversă variate probleme: progresul vs regresul limbii [Wald, 1969], legile ei, modificările lingvistice etc.

Unii savanți, de exemplu J. Vendryes, consideră că „progresul” limbii rezidă în substituirea unor formațiuni prin altele, ajustate la nevoile comunicării. În accepția lingvistului, „diverse laturi ale dezvoltării morfologice ne amintesc un caleidoscop perturbat la infinit. De fiecare dată, se obțin noi asocieri ale unităților sale, însă nimic mai mult decât aceste asocieri” [Вандриес, 1937, 316].

„Cercul vicios” al nesfârșitelor asocieri despre care scrie savantul francez exclude, de fapt, refacerea elementelor și a formelor vechi și nu reprezintă nici „regresul” limbii, nu atinge raportul dintre inovație, schimbare, dezvoltare și progres în limbă.

În principiu, reprezentanții școlii sociologice franceze (A. Meillet, J. Vendryes ș.a.) au abordat judicios raportul limbă – societate, demonstrând pregnant caracterul social al limbii. Spre exemplu, A. Meillet a descris relația dintre istoria unei limbi și istoria societății, interdependența dintre modificările semantice ale unităților lexicale și schimbările din societate.

După cum susțin unii lingviști, *progresul limbii* poate fi *absolut* sau *relativ*: în primul caz, este vorba despre capacitatea limbii de a se adapta la noile necesități ale comunicării sau, de exemplu, despre completarea lexicului cu noi unități și acumularea unor sensuri inedite în cadrul lexemelor deja existente, pe când progresul relativ cuprinde tehnica redării categoriilor formale și rezidă, mai cu seamă, în suprimarea formelor și a categoriilor variative superflue, condiționată de dezvoltarea gândirii umane, a culturii și a vieții sociale [Серебренников, 1970, 120-121].

Ideea privind cele două tipuri de progres în limbă nu este eronată, dar conținutul noțiunilor respective este mult mai amplu și nu vizează doar „tehnica” mijloacelor lingvistice și îmbogățirea lexicului. Nici amestecul limbilor nu poate fi invocat drept indiciu al progresului lor. Fără a exagera rolul factorilor extralingvistici, ținem să remarcăm că progresul societății favorizează dezvoltarea gândirii și implică progresul limbii, ca mijloc de comunicare.

Conceptul menționat semnifică aptitudinea limbii de a exterioriza plener ideile într-o formă clară și concisă și nu se limitează la definițiile reproduse

supra, deoarece ele nu scot la iveală mijloacele prin care se manifestă asemenea performanțe.

Dacă dezvoltarea prevede perfecționarea și precizarea regulilor limbii, atunci orice schimbare ce are loc în structura ei ar însemna progresul acesteia. Este de amintit că unele modificări ilustrează și posibilul regres: în anumite împrejurări, unele idiomuri nu pot să-și îndeplinească toate funcțiile, pierzându-și, parțial, modalitățile adecvate de a exprima gândirea.

Lingvistul englez J. Lyons observă, pe bună dreptate, că „orice standard de evaluare aplicat schimbărilor lingvistice trebuie să se bazeze pe recunoașterea diferitor funcții pe care o limbă «este chemată» să le îndeplinească în societatea care o utilizează” [Lyons, 1995, 57]. Savantul demonstrează concludent relația dintre necesitățile comunicative și modificările ce survin în limbă: „toate limbile vii (...) sunt prin natura lor sisteme durabile și suficiente de comunicare, îndeplinind feluritele și multiplele nevoi sociale ale comunităților care le utilizează. Pe măsură ce aceste nevoi se schimbă, limbile vor tinde să evolueze spre a face față noilor condiții. Dacă e nevoie de termeni noi, ei vor fi introduși în vocabular, fie prin împrumutul din alte limbi, fie creându-i din elementele existente în vocabular, prin mijloacele interne ale limbii” [Lyons, 1995, 57].

În unele lucrări s-a emis părerea că modificările survenite la diferite niveluri denotă „perturbarea identității unei unități în raport cu ea însăși și rezultatul unei asemenea perturbări” [Серебренников, 1970]. Credem că definiția semnalată s-ar cuveni să fie completată din motivul că nu arată premisele și fazele unor posibile periclitări ale identității unităților de limbă.

Pentru a-și argumenta propria teorie, E. Coșeriu recurge la noțiunile *inovație* și *adoptare*: schimbarea lingvistică semnifică generalizarea unei inovații sau „o serie de adoptări succesive” [Coșeriu, 1997, 70]. Prima fază, inovația, presupune apariția elementelor noi, diferite de unitățile deja existente, iar faza a doua, adoptarea, este acceptarea inovației de către vorbitori.

Potrivit concepției coșeriene, schimbarea, „în momentul său inițial și original, este totdeauna un act de creație individuală” [Coșeriu, 1995, 90]; ea nu este accidentală, ci constituie o trăsătură inerentă a limbii, fiind o manifestare a „creativității limbajului în istoria limbilor”. Savantul conchide că „orice schimbare este la origine o adoptare” [Coșeriu, 1997, 70] și înglobează trei aspecte: *rațional*, *general* și *istoric*.

Dimensiunea *rațională* vizează „consolidarea de tradiții lingvistice sau producerea însăși a limbilor”; aspectul *general* relevă condițiile în care libertatea lingvistică renovează limba și modul în care aceasta „se adaptează necesități-

lor expresive ale vorbitorilor”; dimensiunea *istorică* dezvăluie condițiile culturale și funcționale în care limba s-a constituit și „a putut să se constituie ca tradiție” [Coșeriu, 1997].

Premisele schimbărilor lingvistice țin de planul finalității, înfățișând „libertatea creatoare a vorbitorilor”, întrucât limba, fenomen de ordin cultural, „nu admite abordări cauzale, ci numai abordări finaliste” [Coșeriu, 2000, 52]. Prof. E. Coșeriu explică schimbările lingvistice doar în termeni *funcționali* și *culturali*: în opinia sa, cauzalitatea ar fi o noțiune din domeniul lingvisticii pozitivistă despre limbă ca „organism” natural a cărui funcționare este determinată de „legi” ce nu cunosc excepții.

Reputatul savant are în vedere cauzalitatea externă, proprie fenomenelor naturii, și nu cauzalitatea internă, specifică fenomenelor de ordin cultural, bunăoară limbii. Doctrina pozitivistă asupra limbajului, care nu delimitează strict legile limbii de cele ale naturii, este depășită de viziunea antipositivistă ale cărei postulate sunt comentate judicios de către E. Coșeriu [Coșeriu, 2000, 35-54].

În deplin acord cu ideile promovate în lingvistica postsaussuriană, E. Coșeriu reliefează interdependența factorilor imanenți și sociali ai funcționării și dezvoltării limbilor: acestea, privite ca „tradiții autonome”, „există și se dezvoltă nu numai în virtutea rațiunilor interne a echilibrului lor ca sisteme (relații structurale), ci și, mai ales, în relație cu alte fenomene de ordin spiritual și social: limba este legitim legată de viața socială, de civilizație, de artă, de dezvoltarea gândirii, de politică etc.; într-un cuvânt, de întreașa viață a omului” [Coșeriu, 1995, 58].

Care ar fi factorii extralingvistici? În lucrările de specialitate sunt luate în seamă multiple fenomene: extensiunea geografică a idiomurilor și a purtătorilor acestora, amestecul etnic, bilingvismul, împrumutul de cuvinte etc. [Блумфилд, 1968; Martinet, 1970; Lobiuc, 1998]. Aceștia interacționează cu cei de natură intralingvistică: tendințele evolutive ale diferitor idiomuri, „inegala penetrabilitate a compartimentelor limbii” care, în fond, exteriorizează capacitatea acesteia de a accepta sau de a „repudia” elementele străine sau eterogene, frecvența unităților lingvistice, apartenența lor la centrul sau periferia sistemului etc. [Graur, 1960; Martinet, 1970].

Deși este interpretată, cu precădere, din perspectivă diacronică, schimbarea nu constă doar în substituirea unor forme vechi prin altele noi. Unii specialiști în materie disting *schimbarea*, ca un proces de substituire, și *variarea*, drept coexistență și concurență a formațiunilor eterogene, reunite în baza unei trăsături comune [Серебренников, 1970].

E. Coșeriu examinează noțiunea vizată pornind de la trihotomiile *sistem – normă – vorbire, sincronie – diacronie – istorie*, invocând primatul istoriei, pe care o numește „știință lingvistică integrală”. Istoria servește pentru a surmonta opoziția între sincronie și diacronie și demonstrează că dihotomia dată nu se referă la limbaj, ci este de ordin metodologic. Sistemul sincron face parte din istorie, căci „nu se află în afara istoriei, ci e un moment în istoria limbii. Fiecare sistem sincron este un moment în istoria limbii” [Saramandu, Coșeriu, 1996, 29].

Din acest punct de vedere, sincronia nu exclude varietatea, căci sincronia nu este doar cea a omogenității, ci și a varietății. În ultimul caz, se are în vedere varietatea dialectală, egală cu varietatea socioculturală. De aici rezultă că „și istoria trebuie să considere tocmai aceste raporturi între diferite sisteme, fiindcă mereu dezvoltarea depinde de trecerea de la un sistem la altul” [Saramandu, Coșeriu, 1996, 31].

Toate elementele sistemului interacționează dinamic, astfel încât eventualele modificări duc la transformarea raporturilor dintre unitățile limbii și la restructurarea entității în cauză. Odată ce sistemul și norma nu constituie „realități autonome și opuse vorbirii, ci forme care se constată chiar în vorbire” [Bojoga, 1996, 119], raportul dintre ele diferă de interpretarea lui F. de Saussure care consideră că în vorbire sunt actualizate unitățile din sistemul limbii. Prof. E. Coșeriu consideră că vorbirea nu este „o realizare a sistemului”, ci „sistemul este o dimensiune a vorbirii”, ceea ce demonstrează caracterul complex al acesteia.

Limba, privită ca „sistem în mișcare”, presupune schimbarea lingvistică: „Dacă schimbarea este înțeleasă ca o «facere» sistematică a limbii, este evident că nu poate exista nici o contradicție între «sistem» și «schimbare», și că, mai mult, trebuie să vorbim nu despre «sistem» și «mișcare» – ca despre două lucruri opuse –, ci numai despre «sistem în mișcare»: dezvoltarea limbii nu este o permanentă «schimbare» arbitrară și produsă la întâmplare, ci este o permanentă sistematizare” [Coșeriu, 1997].

Viziunea coșeriană, grație probelor peremptorii, este împărtășită de către lingviști de notorietate, care semnaleză caracterul imanent al schimbărilor lingvistice. Astfel, funcționalistul francez A. Martinet subliniază că anume „sistemul în mișcare” (= limba) „se schimbă în orice clipă”: „Este suficient să-i examinăm amănuntele funcționării, pentru a descoperi diversele procese care pot face ca după o lungă perioadă ea să devină de nerecunoscut” [Martinet, 1970, 222]. Și alți savanți susțin că limba nu poate să nu se schimbe, întrucât modificările sunt inevitabile și țin de însăși esența limbii [Супрун, 1983, 342].

Ca fenomen social, limba trebuie investigată în corelație cu alte instituții sociale, acordându-se atenția cuvenită variatelor inovații apărute în procesul comunicării. Esența socială a acesteia semnifică, nu în ultimul rând, cauzalitatea schimbărilor lingvistice.

În unele studii coșeriene se afirmă că „schimbare lingvistică nu există” [Coșeriu, 1992]. Această concluzie nu ar trebui să ne surprindă, deoarece faptele de limbă, ca atare, „nu au nici o continuitate”, prin urmare, nu se modifică. Spre deosebire de F. de Saussure, E. Coșeriu este de părere că starea sincronică a limbii nu corespunde unei singure proiecții, ci cuprinde mai multe sisteme simultane, dintre care sistemul vechi ar putea „coexista” cu cel nou, chiar la un singur vorbitor.

În felul acesta, ipseitatea faptului de limbă, când „lucrul rămâne în parte același și în parte e altfel”, preconizează coexistența, în fiecare moment, a noilor trăsături cu trăsăturile anterioare. Din perspectivă funcțională, se atestă înlocuirea unor fapte de limbă prin altele, a căror „continuitate” E. Coșeriu nu o recunoaște. „Schimbare lingvistică nu există” atunci când „considerăm fiecare fapt ca un fapt continuu, fiindcă nu există această continuitate a faptelor” [Saramandu, Coșeriu, 1996, 64].

În sistemul limbii, *in globo*, remarcăm atât refacerea unor fapte anterioare, cât și substituirea altora. Potrivit concepției coșeriene, schimbarea se atestă atunci când „ceva care nu era limbă, devine limbă, e adoptat de alți vorbitori și devine limbă” [Saramandu, Coșeriu, 1996, 38]. Nu este vorba despre schimbarea unui produs (Ergon), ci despre producerea continuă a limbii (Energeia).

Spre deosebire de alți savanți care au abordat distincțiile saussuriene, E. Coșeriu relevă corelația dinamică dintre tipul lingvistic, sistem, normă, vorbire, pe de o parte, și sincronie – diacronie, pe de altă parte, afirmând că diacronia vorbirii este cuprinsă în sincronia normei, diacronia normei este cuprinsă în sincronia sistemului, iar diacronia sistemului este cuprinsă în sincronia tipului [Frâncu, 1997, 23].

O asemenea interpretare îi permite lui E. Coșeriu să evite unele deficiențe ale teoriei saussuriene privind limbajul, ceea ce apropie, într-o oarecare măsură, concepția sa de doctrina funcționaliștilor praghezi și francezi, care recunosc componenta dinamică a sincroniei.

Acceptând delimitarea coșeriană a termenilor *schimbare lingvistică* și *schimbarea limbii*, vom interpreta primul concept ca substituirea unor fapte de limbă prin altele, pe când schimbarea limbii o vom considera drept un proces perpetuu de devenire, de creativitate.

Referințe bibliografice

1. Блумфилд, 1968 = Леонард Блумфилд, *Язык*, Москва, 1968.
2. Bojoga, 1996 = Eugenia Bojoga, *Coordonate ale recepțării trihotomiei sistem – normă – vorbire în lingvistica din fosta U.R.S.S.*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1996, nr. 5, p. 118-129.
3. Borcilă, 1996 = Mircea Borcilă, *Eugeniu Coseriu și orienturile lingvisticii*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1996, nr. 5, p. 42-54.
4. Coșeriu, 1992 = Eugeniu Coșeriu, *Nu există schimbare lingvistică*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1992, nr. 1, p. 9-20.
5. Coșeriu, 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în „Limba Română”, Chișinău, 1994, nr. 5-6, p. 9-15.
5. Coșeriu, 1995 = Eugeniu Coșeriu, *Introducere în lingvistică / Traducere din limba spaniolă de E. Ardeleanu și E. Bojoga*, Cluj, 1995.
6. Coșeriu, 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1996, nr. 5.
7. Coșeriu, Saramandu, 1996 = Eugeniu Coșeriu, Nicolae Saramandu, *Lingvistica integrală*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
8. Coșeriu, 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie, istorie*, București, 1997.
9. Coșeriu, 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.
10. Frâncu, 1997 = Constantin Frâncu, *Curenți și școli lingvistice ale secolului nostru*, Iași, 1997.
11. Graur, 1960 = Alexandru Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960.
12. Lobiuc, 1997 = Ioan Lobiuc, *Contactele dintre limbi*, vol. 1, Iași, 1998.
13. Lyons, 1995 = John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Editura Științifică, București, 1995.
14. Martinet, 1970 = André Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, traducere și adaptare de Paul Miclău, București, 1970.
15. Munteanu, 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Prima traducere în limba română, Editura Humanitas, București, 2008, p. 5-23.
16. Серебрянников, 1970 = *Общее языкознание. Формы существования. Функции. История языка*, под редакцией Б. А. Серебрянникова, Москва, 1970.
17. Супрун, 1983 = *Общее языкознание*, под ред. Е. Супруна, Минск, 1983.
18. Wald, 1969 = Lucia Wald, *Progresul în limbă: Scurtă istorie a limbajului*, București, 1969.
19. Вандриес, 1937 = Жозеф Вандриес, *Язык*, Москва, 1937.

Vasile PAVEL

Despre crearea unităților de vocabular din perspectivă onomasiologică

V.P. – prof. univ. dr. hab., Institutul de Filologie al A.Ș.M., Chișinău. Autor a 25 de cărți (în colab.), între care *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea a doua, 1973; *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I-II, 1993-1994, vol. III-IV, 2002-2003. Colaborează la elaborarea *Atlasului lingvistic romanic*, Roma, 1995-2009, vol. I-III, a *Atlasului limbilor Europei*, șapte fascicule, 1985-2007, a *Atlasului dialectologic carpatic comun*, în șapte volume, 1998-2003. Autor a două monografii.

Limba ca factor de reflectare a realității și ca instrument de comunicare este creația cea mai semnificativă a fiecărui popor. Unitățile de vocabular, cu atât mai mult cele ce au la baza formării lor reprezentările metaforice, sunt comori de imaginație și de gândire.

Accepția curentă a originii metaforei se trage încă din antichitate. În lucrarea sa *De oratore, III*, Cicero susținea că metafora s-a ivit ca o necesitate dintr-o anumită „indigență a limbii”. Lipsind expresiile proprii pentru noțiunile pe care experiența oamenilor le făcea necesare, aceștia au trebuit să denumească noile noțiuni prin expresii vechi [Vianu 1957, p. 10].

Giovanni Battista Vico (1668-1744) este creatorul modern al filozofiei metaforei. S-ar putea spune, susține Tudor Vianu, că cei care au accentuat rolul metaforei la formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Vico. În lucrarea sa *L'Esthétique de la langue française*, scriitorul și lingvistul francez Remy de Gourmont (1859-1915) menționa că în starea actuală a limbilor europene aproape toate cuvintele sunt la origine metafore. Multe dintre acestea rămân însă invizibile chiar unor ochi pătrunzători; altele se lasă descoperite, oferind „imaginea lor” acelor care vor s-o contemple [apud Vianu 1957, p. 7].

Metaforele care par să fi surprins în chip admirabil sensibilitatea juvenilă a epocilor străvechi, sensibilitate ale cărei urme le poartă încă limbile

însele, s e u z e a z ă atât de mult, încât cu greu mai pot fi percepute ca atare [Humboldt 2008, p. 126].

Cercetarea mai nouă a pus în lumină faptul că metaforele au nu numai tendința să fie eliminate din limbă, dar și faptul contrar: multe dintre cuvintele care apar astăzi ca metafore au fost la origine, după cum bine se știe, termeni proprii. De pildă, cuvintele *pană* și *penișă* pot face impresia unor metafore mai degrabă nouă, celor de azi, decât acelor care le-au întrebuințat pentru prima oară.

Metafora, ca figură de stil, este definită drept rezultatul exprimat al unei comparații subînțelese prin substituirea cuvântului obiect de comparație cu cuvântul imagine. Această definiție se referă la metafora poetică, în calitate de trop. Atingând problema metaforei în legătură cu relevanța reprezentărilor metaforice în procesul de creare a unităților de vocabular, în continuare vom avea în vedere metafora linguală.

La examinarea noțiunii de inovație lexicală, inclusiv a noțiunii de inovație metaforică, lingvistica vorbirii, fondată de Eugeniu Coșeriu, ține cont nu numai de principiile generale ale „gândirii în vorbire”, ci și de principiile de cunoaștere a lucrurilor în general, plecând de la „posibilitățile limbii în *desemnarea*, în *numirea lucrurilor* în situații concrete”.

Momentul în care *s-a creat* un cuvânt, afirmă E. Coșeriu, este „actul poetic”. Anume „când s-a făcut” un cuvânt, nu „când s-a întrebuințat” [Coșeriu 1996, p. 49].

Limbajul ca activitate creatoare ține de individul vorbitor și inovațiile metaforice sunt deci rezultatul unor activități individuale. Cuvintele noi intră în limbă dacă răspund unor necesități sociale de comunicare și dacă ele se încadrează, de regulă, în sistemul lingvistic respectiv.

Noțiunea de inovație este examinată de către E. Coșeriu în relație cu conceptul de *a d o p t a r e*, adică de reluare (reproducere) și de răspândire [*ibid.*, p. 19, 49, 72]. Aceste adoptări sau reluări ale inovațiilor sunt „acte practice”. Geolingvistica ne arată că inovația e tot individuală chiar dacă au făcut-o, în mod independent, mulți indivizi. Cuvintele ca forme lexicale noi se pot răspândi din diverse puncte cartografice, ca centre de iradiere, când sunt condiții asemănătoare (de pildă, când reprezentarea metaforică este comună pentru mai mulți vorbitori). Inovațiile se răspândesc din zona cea mai compactă. Astfel are loc „faza de selecție”, răspândirea, adoptarea.

Cercetarea reprezentărilor metaforice (a imaginilor senzoriale ale obiectelor în general) din perspectiva sema-onomasiologiei și a geografiei lingvis-

tice ne oferă date extrem de prețioase pentru înțelegerea modului în care se desfășoară procesul de formare a unităților de vocabular.

Cuvintele-metafore ca semne ale limbii au apărut de cele mai multe ori nu din necesitatea poetică, ci din nevoia de a comunica, de a numi un obiect sau fenomen nou.

Cuvintele sunt legate de realitate, spuneam mai sus, prin relațiile de reflectare și de desemnare. Din punct de vedere psihologic, metafora – categorie universală a culturii omenești – este legată de percepția unei posibile unități a lucrurilor, afirmă Aristotel, care rezultă din „trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect” (Aristotel).

Cum are loc acest proces? Răspunsul la această întrebare îl dă onomasiologia „știința despre denumiri” (= teoria denominării).

Punctăm în continuare premisele formării unităților lexicale (a cuvintelor și sintagmelor denominative), după modele interne ale limbii, în legătură cu reprezentările (imaginile senzoriale) ale obiectelor și fenomenelor realității, evocate mintal, în absența acestora, pe baza percepțiilor anterioare.

În timpul căutării numelui pentru noul obiect, o necesitate în procesul comunicării, vorbitorul compară, involuntar, prin intermediul asociației de idei (asociația fiind o prioritate a psihicului de a lega între ele mai multe imagini senzoriale, idei etc.), noul obiect cu imaginea percepută anterior a obiectului vechi. Astfel este găsit semnul caracteristic – un atribut comun pentru lucrurile omogene (sau doar aparent omogene). În consecință, este găsit și cuvântul care denumește vechiul obiect. Un atare cuvânt, existent în limbajul vorbitorului și care arată un alt obiect, va servi atât pentru desemnarea semnului comun al lucrurilor comparate, grație percepției senzoriale, cât și pentru numirea noului obiect în întregime. Într-adevăr, percepția senzorială ne oferă obiectul, noțiunea – numele lui (G. W. Leibniz). A se compara: *mălai* „mei” > *mălai* „porumb” (în graiurile maramureșene și în cele din nord-estul Transilvaniei); *ursoaică* „femela ursului” > *ursoaică* „coș de sobă, așezat în poziție orizontală, în podul casei”, arie întinsă în majoritatea graiurilor românești de la Est de Prut [ALM II/1 1972, h. 573].

Inovațiile lexicale, respectiv cele metaforice, apar pe baza asocierii de contiguitate, de formă sau de funcție a lucrurilor. Rezultă crearea unor derivate semantice: *rânză* „coș de pernă” [*ibid.*, h. 603, pct. 225, 226], *capră* „unealtă de lemn cu patru picioare, pe care se pun lemnele pentru a fi tăiate cu ferestrăul”; derivate afixale: *gurar* „portiță la plită” [*ibid.*, h. 561]; sintagme denominative: *brăul ciobanului*, *brăul babei*, *brăul lui Dumnezeu*, *brâu de ploaie* „curcubeu” [*ibid.*, h.44].

În graiurile limbii române cele mai viabile procedee ale denominării sunt derivarea morfematică și derivarea semantică [Pavel₁ 2006, p. 273-285].

Funcția primară a întregului sistem de formare a cuvintelor este cea denominativă. Față de conceptul „formarea cuvintelor”, fenomenul denominării este o noțiune mai cuprinzătoare, formarea cuvintelor încadrându-se în conceptul de „derivare denominativă” [ibid., p. 274-276; Nikitevici 1984]. Derivarea denominativă merge astfel dincolo de interesul pentru formarea cuvintelor și cercetează motivația desemnării obiectelor și fenomenelor, etapă importantă care anticipează crearea cuvântului, prin acțiunea de a *sufixa*, să zicem, și rezultatul ei. Studiul asupra fenomenului motivației desemnării lucrurilor pun în evidență aspecte mai puțin studiate până în prezent, precum motivarea semnului lingual ca un proces permanent, forma internă a cuvintelor, semantica derivațională și punerea în relație a noțiunii de derivat cu categoriile onomasiologice. Zona semanticii derivaționale, de pildă, este descrisă prin legătura *motivată / motivant / formant*, iar sensul lexical este raportat la categoria părții de vorbire, în cazul substantivelor – categoria sau ideea de obiect; a adjectivelor – ideea de însușire; a verbelor – ideea de proces. Acestea sunt recunoscute drept categorii onomasiologice.

Segmentarea aceluiași conținut semantic deseori are la bază cele mai diverse reprezentări metaforice. Cf. pentru craniu: *tigvă* (<bg., sb. *ticva*, „dovleac, bostan”; comp. și ucr. *ticva*, rus. *tâcva*), *scăfârlie* (<scafă), *curcubetă*, *veșcălie*, *oala capului*, *bostanul capului* [ALMII₂ 1973, h.722].

Analiza hărților lexicale onomasiologice din volumele ALM/ALRR.Bas. a arătat că varietatea și geneza diatopică în domeniul lexicului în mare parte este determinată de diversitatea reprezentărilor metaforice, care s-au aflat la baza formării cuvintelor. Pentru capitulul (discul) florii-soarelui, în care sunt înfipte semințele, au fost atestați peste 35 de termeni (baze onomasiologice): *tablă*, *pălărie*, *căciulă*, *cușmă*, *șleapcă*, *caschetă*, *cap*, *căpățână*, *gămălie*, *pită*, *turtă*, *plăcintă*, *tavă*, *taler*, *sită*, *veșcă*, *roată*, *roțiță*, *ciur* ș.a., toate aceste lexeme fiind urmate, bineînțeles, de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită*, *turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus [ibid., h. 921; Pavel₂ 1973, p. 142]. În acest caz, pentru floarea-soarelui, plantă relativ târziu cunoscută de către români, avem termeni motivați de expresie analitică (sintagme denominative) care se înscriu în fenomenul *lexicalizării*, fenomen interpretat de către cercetătorii în domeniul formării cuvintelor și al sintagmelor denominative ca un proces prin care o succesiune de morfeme (o sintagmă) devine unitate lexicală.

Motivația unităților de nominație diferă mai des la nivelul semnului motivant concret (*pălărie de răsărită*, *căciulă* ~, *cușmă* ~, *caschetă* ~). Motivația

este însă în mare parte *similară la nivelul tipurilor de semne motivante, al moti-
vemelor*. Metaforele populare indicate mai sus privind partea superioară a flo-
rii-soarelui pornesc de la comparația (asemănările) cu diferite obiecte, prin
formula – tip obiect rotund și plat plus numele plantei în general. În acest
domeniu de creativitate glotică constatăm procese corelate și structurate,
deși aparent ele par mai degrabă haotice și întâmplătoare. Ceea ce este indi-
vidual din punct de vedere s e n z o r i a l este determinat de cauze extrem de
diverse, în schimb, ceea ce, asemenea componentei intelectuale a limbii, se
bazează exclusiv pe o activitate spontană a s p i r i t u l u i, remarcă W. von
Humboldt, „trebuie, pare-se, considerat identic la toți oamenii” [Humboldt
2008, p. 119].

Forma internă ca manifestare abstractă a semnelor reprezentării lucrurilor
(a moti-
vemelor) constituie un criteriu relevant pentru stabilirea specificului
național al unui idiom sau altul în domeniul vocabularului. În concordanță
cu unele teze expuse de W. von Humboldt, Lazăr Șăineanu precizează: „Spi-
ritul unei națiuni și caracterul limbii sale sunt într-o legătură dintre cele mai
intime. Mai tot elementul caracteristic al unei limbi stă însă în metaforele cu
care poporul a știut să îmbogățească tezaurul său spiritual. Limba unui popor
este „expresiunea” modului de a simți și de a vedea lumea. Particularitățile
unei limbi se manifestă cu deosebire în „psihologia populară”, adică în tipa-
rul original, în care poporul își toarnă cugetările, chipul, cu care dânsul își
zugrăvește lucrurile” [Șăineanu 1887, p. 134].

Motivația desemnării anumitor obiecte reprezintă un criteriu deosebit de
important în investigațiile contrastiv-tipologice ale resurselor lexicale din di-
ferite idiomuri. Menționez în acest context semnificația enormă a elaborării
hărților lingvistice de motivație, care au apărut pentru prima dată în *Atlasul
limbilor Europei* (ALE), iar apoi în *Atlasul Lingvistic Romanic* (ALiR) [a se
vedea, cel puțin, Pavel, Berejan 2001, p. 319-337], atlase interpretative, pri-
mele și până astăzi unicele proiecte de cercetare de o asemenea anvergură.
Redactarea și interpretarea hărților motivaționale este o metodă inovatoare
în geografia lingvistică, dar care se sprijină deopotrivă și pe realizările din
domeniul onomasiologiei [Viereck 2003-2004, p. 328; Saramandu, Nevaci
2005-2007, p. 221-289]. Cercetând din perspectiva cartografiei și a onoma-
siologiei reprezentările metaforice în procesul de formare a denumirilor, ne
integrăm, într-un fel sau altul, în domeniul nou al investigațiilor, numit
„lingvistică motivațională”.

În graiurile limbii române câmpul creațiilor metaforice este deosebit de
larg.

Referințe bibliografice

ALM I₁ 1968 = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea 1. *Fonetica* de Rubin Udler, „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 235 hărți.

ALM II₁ 1972 = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 1. *Lexicul: Casa. Obiectele de uz casnic* de Victor Comarnițchi, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 201 hărți.

ALM II₂ 1973 = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea 2. *Lexicul: Corpul omenesc. Familia* de Vasile Melnic, 112 hărți; *Agricultura* de Vasile Pavel, 201 hărți, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău.

COȘERIU 1996 = Eugeniu Coșeriu. *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, Editura Fundației Culturale, București.

HUMBOLDT 2008 = W. von Humboldt. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București.

NIKITEVICI 1985 = Osnovî nominativnoi derivatsii, Editura Vășâișăia școla, Minsk.

PAVEL₁ 2006 = Vasile Pavel. *Aspecte onomasiologice ale derivării morfematice și semantice* (Pe baza ALM/ALRR. Bas.), 2006, în *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie*. Baia Mare, 5-7 mai 2006, Editura MEGA, Cluj-Napoca, p. 273-285.

PAVEL, BEREJAN 2001 = Vasile Pavel, Silviu Berejan. *Les désignations romanes du Mille-pattes*, în *Atlas Linguistique Roman (ALiR)*. Volume II a: *Carts „Mille-pates”*, 2. *Commentaires*, Roma. Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato. Libreria dello Stato, p. 319-337.

PAVEL₂ 1973 = Vasile Pavel. *Terminologia agricolă moldovenească. Studiu de geografie lingvistică*, Editura Știință, Chișinău.

SARAMANDU, NEVACI 2005-2007 = *Hărți lingvistice motivaționale*, în „*Fonetica și Dialectologie*”, XXIV-XXVI, p. 221-228.

ȘĂINEANU 1887 = Lazăr Șăineanu. *Încercare asupra semasiologiei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, București.

VIERECK 2003-2004 = Wolfgang Viereck. *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae)*, în „*Fonetica și Dialectologie*”, XXII-XXIII, p. 327-332.

VIANU 1957 = Tudor Vianu. *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București.

Cristinel MUNTEANU

Amintiri și reflecții despre Coșeriu

Cr.M. – dr. în filologie
(*magna cum laude*) al
Universității „Al. I. Cuza”,
Iași, lector la Universitatea
„Constantin Brâncoveanu”
din Pitești, Filiala Brăila.

A publicat *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* (2007), *Fundamente ale comunicării* (2007, în colaborare), *Tehnici de redactare în comunicare* (2008, în colaborare), *Discursul repetat între alteritate și creativitate* (Institutul European, 2008, ca editor) și *Tobias Peucer, De relationibus novellis / Despre relatările jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului] (2008, ca editor).

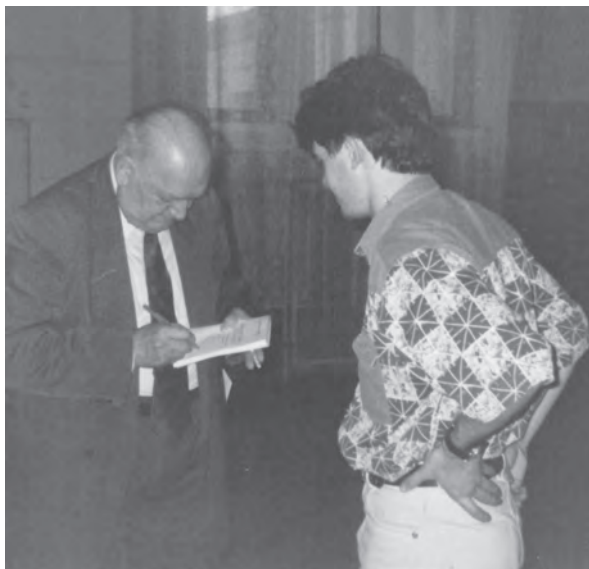
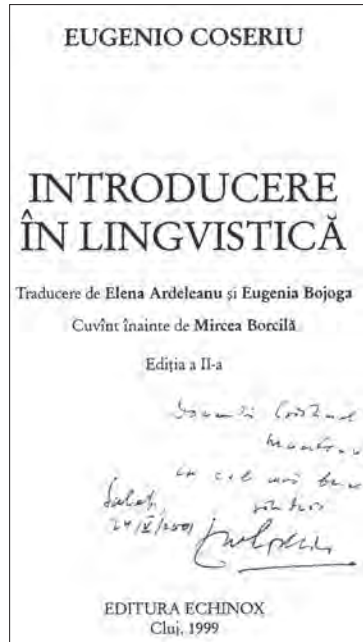
Prima dată când am auzit rostit numele lui Eugeniu Coșeriu a fost în toamna anului 1997, la cursul de lingvistică generală pe care profesorul Valentin Țurlan îl predă pe atunci la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați studenților de anul I de la Litere, printre care mă aflam și eu. Țin minte foarte bine că, încă de la cea dintâi prelegere, ne-au fost prezentate distincțiile fundamentale ale lui Ferdinand de Saussure și, odată ajunsă discuția la raportul dintre *sincronie* și *diacronie*, profesorul meu de lingvistică de la Galați – unul dintre cei care mi-au trezit interesul pentru domeniul fascinant al limbajului – ni l-a menționat pe „Eugen Coșeriu”, potrivit căruia „limba funcționează sincron și se constituie diacronic”. Am reținut întocmai, chiar din acel moment, formula celebră, care circula (după cum aveam să observ ulterior) de ceva vreme și prin manualele noastre universitare¹. Deși în acel an apăruse și la noi, în cele din urmă, în traducerea lui Nicolae Saramandu, cea mai importantă carte a lui Coșeriu, *Sincronia, diacronia e historia* [1958], totuși numele savantului de origine română nu ne-a mai fost amintit nici măcar o dată de-a lungul întregului semestru în care am învățat lingvistică generală...

Mi-am închipuit însă că acest român trebuie să fi fost / să fie cineva important în domeniul științelor limbajului, așa că, atunci când am descoperit într-o librărie, prin al treilea an de facultate, o cărțică pe care scria „Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică* (ediția a II-a, Editura Echinoc, Cluj, 1999)”, nu am ezitat să o cumpăr. Fiindcă era sfârșit de săptămână și trebuia să ajung acasă, la Umbrărești, în apropierea Tecuciului, m-am gân-

dit că lectura acestui volumaș era exact de ce aveam nevoie ca timpul pe care îl făceam pe tren (circa două ore, într-un „personal”) să treacă mai repede. Am fost pur și simplu uluit de cât de clar se puteau expune problemele de bază ale lingvisticii în numai 120 de pagini!

Pe Eugeniu Coșeriu aveam să-l întâlnesc – în carne și oase, de această dată – un an mai târziu, pe 24 mai 2001, când universitatea gălățeană i-a conferit titlul de *doctor honoris causa*. Înainte de ceremonia acordării doctoratului respectiv, savantul a ținut o prelegere – frumoasă coincidență! – chiar în Sala U15, adică cea în care îi auzisem numele pomenit întâia oară. Și (culmea!) ne-a vorbit chiar despre *sincronie, diacronie și istorie!* (Păcat că nimeni dintre cei implicați în eveniment nu a avut prezența de spirit să înregistreze acea expunere, pentru a o transcrie și publica mai târziu, așa cum au procedat alte universități în ocazii similare!) Întâmplarea a făcut ca, în aceeași zi, promoția noastră să aibă programat banchetul de absolvire a facultății. Drept pentru care ne-am autointitulat – în prezența Magistrului –

„Promoția Coșeriu” și l-am invitat pe marele lingvist să participe la petrecerea în cauză. Cred că toate acestea i-au făcut plăcere lui Coșeriu, deoarece a răspuns invitației și a rămas alături de noi (evident, la masa profesorilor) până târziu în noapte (chiar dacă l-a deranjat nițel muzica noastră cam zgomoasă). Îmi mai amintesc că a făcut, plin de bunăvoință, fotografii de grup cu absolvenții

Cristinel Munteanu și Profesorul

și cu universitarii gălățeni și că i-am cântat, în avans, „Mulți ani trăiască!”, întrucât urma să împlinească 80 de ani peste două luni. A doua zi, a plecat de dimineață spre București, pentru a i se înmâna, la Cotroceni, de către președintele țării, înaltul ordin „Steaua României”.

Dintre studenți, se pare că eram singurul care bănuia ce personalitate aveam în față și ce norocoși eram că îl putem cunoaște. Nu doar că – pasionat fiind de lingvistică – citisem ceva din opera sa, dar știam și despre om unele lucruri: bunăoară, din *Istoria...* lui Călinescu aflasem de precocitatea lui Coșeriu și de ușurința lui de a se mișca prin „toate ramurile culturii”. Unui coleg de la specializarea istorie-filozofie, care îmi ceruse lămuriri cu privire la savantul care stârnise vâlvă prin venirea sa la Galați, i-am răspuns: „Imaginează-ți că la banchetul vostru de absolvire ar veni Nicolae Iorga sau Mircea Eliade!”.

Eram și încântat că reușisem să obțin, imediat după prelegerea menționată, cu ajutorul profesorului Stelian Dumistrăcel (care mă prezentase măgulitor Magistrului drept cel mai bun student al său), un autograf pe *Introducerea în lingvistică*. Nerenunțând la celebra sa țigară Dunhill, păstrată între două degete, Coșeriu a așternut câteva cuvinte, comentând: „Am scris-o pentru studenții mei de la Montevideo”. „Da, acum exact 50 de ani!”, i-am replicat eu. Păstrez cu mândrie dedicația lui Coșeriu, alături de fotografia prin care, grație unui coleg inspirat, clipa acordării autografului a fost immortalizată.

Un moment memorabil a fost și acela în care, la decernarea titlului de *doctor honoris causa*, Profesorul Coșeriu a ținut, ca răspuns la obișnuita *laudatio*, și un discurs de mulțumire în latină, *oratio gratitudinis*. (Din nefericire, nici acesta nu a fost consemnat; alții au făcut-o însă: de exemplu, cei de la Sibiu sau cei de la Granada, din Spania.)

Pe Eugeniu Coșeriu aveam să-l reîntâlnesc în toamna aceluiași an, pe 25 octombrie, cu ocazia Colocviilor Filologice Gălățene organizate, în cinstea savantului, de Facultatea de Litere a Universității „Dunărea de Jos” din Galați. În dimineața acelei zile, la rugămintea colegului Ionel Apostolatu, care era implicat în organizarea evenimentului, am venit cu un taxi pentru a-i prelua pe E. Coșeriu și pe profesorul St. Dumistrăcel de la hotelul unde fuseseră cazați, destinația fiind Teatrul Dramatic din același oraș, unde Magistrul urma să țină o conferință. Revăzându-l, am fost surprins, întrucât, cu numai cinci luni înainte, Coșeriu se mișca viori, în pofida vârstei, însă acum se deplasa foarte greu, sprijinit în cărje. M-a bucurat faptul că m-a recunoscut, dar acest amănunt nu m-a mirat prea mult. Știam că marele lingvist avea o memorie formidabilă (de altfel, am aflat apoi că, dând cu ochii de șoferul universității gălățene, care-l dusesse la București cu câteva luni în urmă, i s-a adresat, fără să greșească, pe nume). Boala de care suferea savantul începea să-și arate nemiloasă colții. Cu toate acestea, facultățile intelectuale ale lui Coșeriu erau neschimbate. La teatru și-a

delectat asistența cu o prelegere despre deontologia culturii (și aceasta rămasă, din câte știu, neînregistrată). În maniera-i cunoscută, Profesorul își însoțea materia expunerii cu glume sau cu exemple amuzante (de pildă, o anecdotă despre „chestiunea poloneză”). Tot la teatru au fost prezentate și două cărți de-ale sale: *Introducere în lingvistică* (ediția a II-a) și *Lecții de lingvistică generală*, despre care au vorbit prof. Țurlan, respectiv prof. Dumistrăcel. Afară, personalul unei ambulante se afla în permanență în stare de veghe, pentru orice eventualitate. Și totuși, când prelegerea a luat sfârșit, în foaier, de vorbă cu prof. Dumistrăcel, în ciuda interdicțiilor de ordin medical, Coșeriu nu și-a putut reprima dorința de a trage măcar un fum dintr-o țigară Dunhill...

După cum spuneam, capacitatea intelectuală a lui Coșeriu nu-i fusese diminuată de suferința fizică. În cadrul manifestării științifice, l-am putut vedea foarte activ la secțiunea de comunicări pe care o prezida. Bunăoară, îmi amintesc că l-a combătut destul de vehement pe un cercetător bucureștean care propusese o interpretare (inedită cred) cu privire la balada *Miorița*. Spre seară, grupului care îl însoțea pe Coșeriu i s-a adăugat și N. Saramandu, care venise special de la București pentru a-și reîntâlni Magistrul. Deși era târziu (lucrările colocviului din acea zi fiind deja închise), Coșeriu a acceptat să mai stea să răspundă celor curioși la unele întrebări. Printre altele, a vorbit cu mândrie despre diversele centre universitare din lume în care numeroși discipoli de-ai săi îi duceau învățătura mai departe. În acel context, prof. Dumistrăcel a dat citire (în rezumat) unui text despre Coșeriu, scris de prof. Mircea Borcilă, care nu mai reușise să ajungă și la Galați. Din Sala U15 (denumită ulterior „Aula Eugeniu Coșeriu”) s-a mers la cantina universității pentru cina festivă. Mai port în minte – ca o ultimă imagine a lui Coșeriu la Galați – masa lungă la care marele lingvist îi avea alături pe unii apropiați, dintre care nu lipseau prof. Dumistrăcel și câțiva basarabeni. Spre bucuria Magistrului, vizibil impresionat, comesenii au început să cânte, la un moment dat, „Noi suntem români”.

La mai puțin de un an după aceea, la 7 septembrie 2002, genialul român trecea la cele veșnice. Vestea mi-a fost dată de mama mea, care auzise la radio ce se întâmplase. Aproape că nu mi-a venit să cred. Tocmai mă pregăteam în acele zile pentru admiterea la doctorat și meditam la modul în care ar fi trebuit tratată problematica generală a sinonimiei din perspectiva concepției lingvistice a lui Coșeriu. La ultima întâlnire cu E. Coșeriu, de la Galați, îmi procurasem *Lecțiile de lingvistică generală* în care am descoperit celebrul tabel privind nivelurile limbajului (*universal, istoric și individual*) și aspectele sub care poate fi acesta văzut (ca *activitate, competență și produs*). Mi-am zis că așa ceva trebuia neapărat aplicat la chestiunea care mă preocupa.

Însă asimilarea teoriei lingvistice a lui Coșeriu nu este (și nu a fost) deloc ușoară, mai ales atunci când nu ai un ghid care să te prevină asupra dificultăților ce tre-

buie învinse pe parcursul învățării, care să-ți indice pașii ce trebuie urmați și ordinea lor. Din acest punct de vedere, colegii de la Cluj au fost, fără îndoială, niște privilegiați, fiindcă l-au avut tot timpul în preajmă pe prof. Mircea Borcilă, unul dintre cei mai avizați cunoscători ai operei și gândirii coșeriene. În plus, Centrul de Studii Integraliste „Eugeniu Coșeriu” de la Cluj era (și este) – inclusiv prin bunăvoința Magistrului – bine înzestrat cu lucrările lui Coșeriu publicate în diferite limbi, ceea ce creează, dintru început, un mare avantaj celor care vor să se inițieze și să „performeze” într-o asemenea lingvistică. Dar poate că și descoperirea pe cont propriu a învățăturilor lui Coșeriu are farmecul și avantajul ei, chiar dacă necesită, pesemne, mai mult timp și unele sacrificii... financiare².

Dacă un tânăr m-ar întreba astăzi cum ar trebui să procedeze ca să-și însușească bine doctrina lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu, cu scopul de a o aplica în cercetările sale, i-aș face următoarele recomandări (adică l-aș sfătui să urmeze acești pași, în această ordine):

1) Să citească (și să recitească), mai întâi, dintre cărțile lui Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, apoi *Prelegeri și conferințe* (cele de la Iași) și *Lingvistica integrală* (amplul interviu acordat de E. Coșeriu lui N. Saramandu). Abia după aceea se poate trece cu lectura la *Lecții de lingvistică generală*. Cărți precum *Sincronie, diacronie și istorie* și *Teoria limbajului și lingvistica generală* trebuie citite numai după o astfel de „pregătire prealabilă”, altminteri neinițiatul riscă să nu înțeleagă foarte multe lucruri.

2) Să citească – în măsura în care există posibilitatea – toate studiile coșeriene la care are acces, ba chiar și prelegerile sau conferințele (dacă sunt publicate) ori interviurile care se referă la aceeași temă, fiindcă, deși Coșeriu repetă în acestea ideile și conceptele teoriei sale, de multe ori exemplele date sunt altele, pot apărea explicații și informații suplimentare și, în felul acesta, pricepem idei pe care în alte locuri le scăpasem din vedere. Mai mult decât atât, este nevoie ca studiile fundamentale coșeriene să fie recitate periodic, nu doar pentru că, după o vreme, ar putea interveni uitarea, ci și pentru că, între timp, este posibil să ne fi îmbogățit cunoștințele și, în consecință, să ne fi ascuțit și capacitatea de înțelegere.

3) Să caute să meargă mai departe, în profunzime, citind cărțile/lucrările de lingvistică, logică și, mai ales, filozofie aparținându-le marilor gânditori prețuiți de Coșeriu: Humboldt, Saussure, Gardiner, Bloomfield, Hjelmslev etc. (în lingvistică), Dewey (în logică), Platon, Aristotel, Augustin, Leibniz, Kant, Hegel, Husserl, Croce, Collingwood, Heidegger etc. (în filozofie). Evident că nu vom reuși să citim tot ce a citit Coșeriu, dar ar fi bine să citim măcar operele indicate de Coșeriu din aceștia (fiindcă el își declară mereu sursele). Pentru a-l recepta corect pe Coșeriu, Coșeriu singur (adică opera lui) nu este de ajuns: trebuie înțeles și solidul fundament filozofic pe care concepția sa este

clădită. De altfel, câștigul va fi imens, întrucât ceea ce vom găsi la acești înțelepți ne va fi util și în alte privințe. O carte precum *Istoria filozofiei limbajului* (la origine, un curs pe care Coșeriu l-a ținut în fața studenților germani!) își dezvăluie adevărata forță instructivă și multiplu semnificată (inclusiv cu referire la sedimentarea concepției coșeriene prin dialogul purtat, peste timp, cu titanii gândirii dintotdeauna) numai după o atare inițiere.

După toate acestea, când s-a produs o anumită familiarizare cu ideile lui Coșeriu, un exercițiu util ar fi și acela al lecturii recenziilor, articolelor sau monografiilor despre opera sa, chiar și atunci (sau în special atunci) când opiniile exprimate sunt nefavorabile sau nedrepte ori dovedind o crasă lipsă de înțelegere a teoriei lui Coșeriu. Și acestea ne pot ajuta („prin ricoșeu”) să ne cristalizăm, la modul reflexiv, unele intuiții / păreri despre concepția genialului lingvist. Nu este exclus ca uneori să experimentăm și momente de îndoială. Și ele sunt utile în aventura noastră coșeriană.

Mi-aș mai permite câteva observații. Este foarte important ca acela care vrea să deprindă învățăturile lui Coșeriu să aibă și înclinații artistice, și o bună cultură generală. Să nu uităm că, în înțelegerea ei, teoria lingvistică a lui Coșeriu a beneficiat și de considerabilul aport al esteticii³. În sfârșit – în funcție și de interesul „aspirantului” –, nu trebuie neglijată învățarea / cunoașterea câtorva limbi străine (fie și în diverse grade sau măcar la nivelul de competență „citit”), atât pentru a putea avea acces la lucrările lui Coșeriu scrise / publicate în diverse limbi, cât și pentru a percepe just faptele de limbă discutate de savant în studiile sale.

Este oare, într-adevăr, nevoie de o astfel de „rețetă”? Mă tem că da, chiar dacă ea (în forma sa ideală) poate descuraja un începător. Nu trebuie să uităm că E. Coșeriu nu a fost doar un lingvist, ci și un teoretician și un filozof al limbajului. Toate aceste dimensiuni s-au întrepătruns în personalitatea și opera sa. Cu siguranță, partea de filozofie a limbajului (cea care se ocupă de „ființa limbii”) este cea mai dificilă și, de aceea, puțini îl urmează pe Coșeriu pe un asemenea teren. Încă și mai puțini se încumetă să-l continue în această direcție. Mai că l-aș asemăna pe Coșeriu (și) în această privință cu Aristotel, cel care (se pare că) a renunțat, într-un punct al activității sale didactice, să mai predea metafizica, întrucât școala sa era formată din „auditori cu un spirit mai puțin dotat sau, pur și simplu, mai pozitiv”⁴. Dar dacă nu suntem în stare să facem noi înșine filozofie lingvistică, putem, în schimb, să încercăm să o înțelegem pe cea a lui Coșeriu și să practicăm o lingvistică de tip coșerian.

Acum mai bine de un deceniu, Lucia Cifor vorbea despre *nevoia de Coșeriu*, semnalând și elementele care împiedicau acceptarea concepției coșeriene în mediul românesc: „Neurmarea în spirit a filozofiei și lingvisticii coșeriene în spațiul românesc (Școala de la Cluj reprezintă o fericită excepție!) are o motivație mai

adâncă decât explicațiile socio-culturale la îndemână. Lumea românească nu este pregătită încă să-l urmeze dintr-un motiv mai degrabă metafizic. Predominanța mentalităților materialist-pozitivistice în științele umane, existența unor aprehensiuni îndelung exersate față de idealismul filozofic (singurul realist în științele culturii, după Eugen Coșeriu) au creat în timp un adevărat blocaj epistemologic, pe care mulți nu-l conștientizează încă ori nu doresc, nu au suficientă forță să-l depășească. Probabil este necesară o perioadă de timp în care seducțiile modelelor intelectuale occidentale de inspirație structuralistă să se epuizeze, dezvăluind, odată cu îngroparea celor de pe urmă iluzii, *nevoia de Coșeriu* în lingvistică, în științele culturii în general.” (în „Revista româna”, Iași, nr. 3/1998).

Astăzi aș zice că vremurile sunt ceva mai prielnice receptării lui Coșeriu în spațiul nostru academic și cultural, în sensul că interesul manifestat față de opera sa este în creștere. Dar nu pot să nu remarc faptul că de Coșeriu avea nevoie întreaga lingvistică mondială din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Coșeriu a realizat acea „revoluție copernicană” (Colette Laplace) atât de necesară științelor limbajului prin studiile capitale elaborate când activa la Montevideo.

Retipărint în 1951, cu minime modificări, cartea *The Theory of Speech and Language*, Alan Gardiner își încheia prefața celei de-a doua ediții cerându-și scuze că nu și-a dus planurile până la capăt: „În 1932, când a apărut prima ediție a cărții mele, eram încă destul de tânăr și destul de optimist ca să cred că va fi urmată firesc de un al doilea volum care să se ocupe de teoria Cuvântului. Aluzii la acest al doilea volum proiectat se găsesc presărate peste tot prin aceste pagini. Vai, trebuie să admit că scrierea unei asemenea continuări este acum cu totul peste puterile mele.”⁵. De ce nu și-a putut scrie renumitul egiptolog respectiva carte? Care erau condițiile fără de care o asemenea sarcină nu putea fi îndeplinită? Gardiner le știa prea bine: „Cunoașterea mai multor limbi decât cele pe care le stăpânesc ar fi indispensabilă pentru tratarea satisfăcătoare a așa-numitelor Părți de Vorbire; și nici n-am putut, de-a lungul vieții mele, să mă familiarizez suficient cu literatura vastă pe care alții au dedicat-o subiectului. Însă trebuie să nu mă lamentez în fața unui eșec care aparține fondului comun și închei cu speranța că vreun tânăr va da la iveală această carte foarte necesară într-o formă cu care eu nu aș fi putut concura, nici măcar în zilele mele mai bune.” [trad. mea, C.M.]⁶.

Acel tânăr spre care se îndreptau speranțele lui Gardiner chiar exista (fără ca lingvistul britanic să știe acest lucru). Era Eugeniu Coșeriu, cel care avea să scrie o lucrare masivă *Teoría lingüística del nombre propio* (1955), rămasă încă în manuscris, dar din care capitole importante au fost demult publicate ca lucrări de sine stătătoare, prezentând în nuce concepția sa lingvistică: *Determinación y entorno, El plural en los nombres propios, Sobre las categorías verbales* («partes de la oración»).

Note

¹ De pildă, în Florica Dimitrescu (coord.), *Istoria limbii române*, E.D.P., București, 1978, p. 20. Aceasta, poate, și datorită lui Iorgu Iordan, care în cartea sa, *Lingvistica romanică* (Editura Academiei, București, 1962, p. 302), reproducea „câteva afirmații, foarte juste, după mine”, din lucrarea *Sincronie, diacronie și istorie*: „Limba funcționează sincron și se constituie diacronic. Dar acești termeni nu sunt antinomici, nici contradictorii, fiindcă constituirea se realizează în vederea funcționării.”; „Diacronia pură n-are sens și trebuie să devină istorie a limbii. Într-adevăr, istoria limbii înlătură antinomia dintre sincronie și diacronie, fiindcă este negarea diacroniei atomiste și, totodată, nu vine în contradicție cu sincronia.”; „Limba se face prin schimbare și «moare» ca atare când încetează de a se mai schimba... Ceea ce se modifică fără întrerupere este realizarea ei și, în consecință, echilibrul ei... Limba se face, dar se face istoric, nu zilnic.”

² În 2006, după finalizarea tezei de doctorat, am solicitat unor colegi de la Cluj, prin e-mail, câteva fotocopii după unele lucrări de referință ale lui Coșeriu, netraduse încă în românește, la care nu avusesem acces; nu voiam să-mi public teza înainte de a le fi consultat. Într-un caz, mesajele mi-au fost ignorate (n-am primit niciun răspuns). În celălalt caz, am primit un răspuns ce părea, în primă instanță, favorabil („voi încerca să fac ceva pentru Dvs.”). Desigur, nu s-a putut face nimic și nici vreun alt răspuns n-am mai primit în acest sens... În fine, poate că a fost mai bine că lucrurile s-au petrecut astfel. Am descoperit (ideea mi-a dat-o Donatella di Cesare) că mai toate cărțile lui Coșeriu pot fi comandate on-line din străinătate (adesea, la prețuri destul de pipărate, ce-i drept) și, cu timpul, golul bibliografic pe care-l resimțeam a fost acoperit.

³ Mărturisesc că mie mi-a fost de ajutor faptul că, înainte de a avea contact cu opera lui Coșeriu, eram pasionat de literatură, scrisesem poezii, tradusesem sonete shakespeariene, făcusem puțină gazetărie ș.a.m.d. Mai apoi, am încercat să trec de la o cunoaștere intuitivă la una de tip reflexiv, scriind câte ceva despre literatură, despre problema traducerii, despre discursul jurnalistic etc.

⁴ Pierre Aubenque, *Problema ființei la Aristotel* [1962], traducere de Daniela Gheorghe, Editura Teora, București, 1998, p. 36.

⁵ Sir Alan Gardiner, *The Theory of Speech and Language*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1951, p. VIII.

⁶ *Ibidem*.

O biografie marcată de noblețe și dăruire

Domnul profesor universitar doctor Gheorghe Chivu (n. 7 octombrie 1947, Micșuneștii-Mari, județul Ilfov), membru corespondent al Academiei Române, personalitate emblematică a lingvisticii și filologiei românești, și-a durat un nume în timp cu muncă asiduă, demnitate și răbdare. Urmează studiile liceale la Snagov și este licențiat al Facultății de Limba și Literatura Română a Universității din București (1970). Doctor în filologie (1988). E recunoscut unul dintre cei mai buni specialiști în problemele limbii române literare vechi și ale editării științifice de texte aparținând perioadei de început a culturii noastre scrise. Din 1995 este expert al Comitetului Național pentru Cercetare Științifică Universitară. Este doctor honoris causa al Universității „Dunărea de Jos” din Galați, membru al Societății de Științe Filologice din România, membru fondator al Asociației Române de Terminologie (TermRom), membru în Comitetele de redacție ale revistelor „Limba română” (București), „Limba Română” (Chișinău) și „Limbă și literatură”, redactor-șef adjunct al revistei „Limba română” (București), din 2005. Domnia Sa desfășoară o bogată activitate didactică și de cercetare în cadrul Facultății de Litere a Universității din București, respectiv în cadrul Academiei Române, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al cărui secretar științific a fost, între 1990-1996, și la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”. A redactat, singur sau împreună cu alți cercetători, volume de referință pentru cunoașterea monumentelor scrișului vechi românesc și a evoluției limbii noastre

de cultură. A publicat, în ediții critice de tip academic, două dintre textele ilustrative pentru începutul scrisului în limba română: Pravila tipărită de Coresi și miscelaneul cunoscut sub numele *Codex Sturdzanus*, cea mai veche culegere de așa-numite „cărți populare” din spațiul românesc, lucrare distinctă de Academia Română, în 1993, cu premiul „Timotei Cipariu”. A întreprins cercetări laborioase în biblioteci din Ungaria, punând la dispoziția specialiștilor puțin cunoscutele scrieri lingvistice vechi românești: *Dictionarium Valachico-Latinum*, primul dicționar original al limbii române, scris cu litere latine la mijlocul secolului al XVI-lea, și *Institutiones Linguae Valachicae*, cea mai veche gramatică originală a limbii noastre, scrisă în limba latină, în jurul anului 1770, de o valoare excepțională pentru lingvistica și filologia românească. A elaborat *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea* (1974, în colaborare), *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice* (1982, în colaborare). A publicat peste 200 de lucrări, între care 17 volume (11 de autor), în care sunt dezbătute particularități lingvistice și mai ales filologice ale textelor vechi românești. Prin aceste cercetări, conform opiniei academicianului Eugen Simion, Gheorghe Chivu se înscrie în linia marilor filologi: Timotei Cipariu, B.-P. Hasdeu, I. Bianu, Gr. Tocilescu, Al. Rosetti, Ion Gheție etc.

În domeniul limbii literare, Gheorghe Chivu a demonstrat existența bine marcată a stilurilor funcționale de bază încă în perioada de dinainte de secolul al XVIII-lea. Ideile sale în această materie, întemeiate pe numeroase analize de text, sunt expuse în volumul *Limba română – de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Variantele stilistice* (2000) și în volumul colectiv *Istoria limbii române literare. Epoca veche, 1532-1780* (1997). Domnia Sa este coautor al *Dicționarului împrumuturilor latino-romanice în limba română veche, 1421-1760* (1992) – primul dicționar de neologisme datat, din lingvistica românească, prin care se demonstrează existența unor puternice influențe latino-romanice asupra lexicului românesc cu mult înaintea epocii moderne, înlăturându-se, astfel, o prejudecată privitoare la izolarea scrisului vechi românesc de cultură apuseană.

Studiind evoluția limbii noastre literare de la formele proprii scrisului din secolele XVI-XVIII la cele moderne, domnul Gheorghe Chivu a ajuns la constatarea coexistenței în cultura română modernă a două variante literare, una laică, individualizată sub influență latino-romanică, și alta religioasă, continuatoarea fidelă a structurilor stilistice vechi. Această concluzie a devenit astăzi direcție metodologică de cercetare acceptată de numeroși specialiști.

A descoperit și a valorificat manuscrise importante pentru cunoașterea operei și activității unor mari scriitori români, precum George Coșbuc, ale cărui

Opere alese, vol. I (Poezii), VII-VIII (traducerea *Divinei Comedii*), IX (*Comentariul la Divina Comedie*), le-a editat. Iar relativ recent, 2011, la Fundația Națională pentru Știință și Artă de la București, a văzut lumina tiparului volumul, de 1.351 p., Ion Budai-Deleanu, *Opere*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion.

Domnul profesor Gheorghe Chivu a participat la lucrările mai multor colcvii naționale și internaționale (între care cel de la Oxford, 2002) sau la elaborarea unor volume colective publicate peste hotare (Italia, 2003, 2009, Chișinău, 2007), pe marginea unor subiecte interesând cultura românească veche în plan european. O parte dintre lucrările sale au intrat în baza de date gestionată de International Biographical Centre – Cambridge. A fost inclus de A. P. Iudakin în *Романо-Германская Энциклопедия* (Moskva). Publică în reviste sau volume colective apărute în Italia, Ungaria, Republica Moldova și participă ca membru-specialist în peste 30 de comisii de doctorat.

În prezent profesorul Gheorghe Chivu coordonează lucrările de elaborare a două opere fundamentale: *Istoria limbii române* (vol. III), din planul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, și *Enciclopedia literaturii române vechi*, la Institutul de Literatură și Teorie Literară „G. Călinescu”, și participă în calitate de coordonator-expert la proiectul „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 „Investește în oameni”.

Un capitol distinct în biografia profesorului Gheorghe Chivu, marcată de noblețe, devotament și dăruire, îl constituie relația Domniei Sale cu revista „Limba Română” de la Chișinău, alături de care se află de-a lungul a două decenii și, mai cu seamă, în perioadele ei dificile, când susținerea morală și încurajările venite din partea Domniei Sale contau atât de mult. (Avea perfectă dreptate magistrul când afirma că: *...Morile Domnului macină încet, dar macină bine.*) Ținând cont de faptul că momentele de cumpănă ale revistei nu au fost puține, echipa redacției îl consideră pe profesorul Chivu un *Om al revistei* „Limba Română”.

Mult stimate și iubite domnule profesor Gheorghe Chivu, la ceas aniversar vă urăm multă sănătate, inspirație, curaj și putere de muncă, pe potrivă firii dumneavoastră deschise spre orizontul larg al științei și cercetării și spre cele mai curate valori ale omeniei, cumsecădeniei, sincerității și iubirii de adevăr.

La mulți ani să trăiți (că ne trebuieți)!

Echipa revistei „Limba Română”

Alexandru BANTOȘ în dialog cu
Gheorghe CHIVU

A face filologie înseamnă a lucra în folosul culturii naționale

– Stimate domnule profesor, este cunoscut și apreciat atașamentul Domniei Voastre față de comunitatea filologică din Țară (Iași, Baia Mare, Cluj, Galați, Timișoara sunt doar câteva puncte de reper în acest sens), dar și din Republica Moldova, fapt probat prin participarea la numeroase și diverse întruniri științifice, inclusiv la cele organizate de Casa Limbii Române și revista „Limba Română”. Când și cum a apărut interesul pentru Basarabia și pentru problemele limbii române de aici?

– Înainte de 1988, aveam, ca mulți dintre colegii mei tineri, informații disparate despre spațiul basarabean și despre limba vorbită de populația românească trăitoare în stânga Prutului. Cunoșteam însă contribuțiile filologilor din Basarabia, între aceștia aflându-se și profesorul Nicolae Corlăteanu, la studierea

Gheorghe Chivu și Alexandru Bantoș la monumentul lui Vasile Lupu din Orhei

textelor vechi românești. Și eram obligat să evit, în articolele pe care le scriam, adjectivul *moldovenesc*, considerat de cenzură drept trimitere la numele oficial al limbii vorbite în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

În toamna anului 1988, lupta intelectualilor basarabeni pentru întoarcerea la grafia latină a determinat însă o creștere a interesului lingviștilor din țară pentru cultura românească de la Est de Prut. În acest nou context, din 1990, m-am implicat, pe măsura puterilor mele, în promovarea contactelor științifice dintre lingviștii din cele două spații românești. În noiembrie 1991, am participat la stabilirea obiectivelor pentru convenția de colaborare între institutele academice de profil. Ulterior am susținut, ca reprezentant al Asociației Române de Terminologie (TermRom), înființarea unei asociații similare în Republica Moldova. Cunoscând tot mai bine mișcarea filologică basarabeană, m-am alăturat astfel colegilor din Chișinău în eforturile lor de promovare a limbii literare comune sau de studiere a vechilor noastre texte.

Au trecut de atunci mai mult de două decenii, iar interesul la care vă referiți este la fel de mare.

– Lung și anevoios este drumul pe care îl traversează limba română din Republica Moldova pentru a dobândi toate funcțiile sociale și culturale proprii unui modern mijloc de comunicare. Care sunt, din punctul dumneavoastră de vedere, principalele obstacole în procesul de revenire la normalitate? Ce ar urma să se întreprindă acum pentru a elabora și promova o politică lingvistică cu efect maxim pentru societate?

– Eugeniu Coșeriu, savantul român originar din Basarabia, iubit și apreciat deopotrivă la stânga și la dreapta Prutului, spunea că o limbă se constituie în diacronie, dar funcționează în sincronie. Altfel spus, noi receptăm și analizăm în primul rând stadiul și statutul actual al limbii vorbite și scrise în Basarabia, comparându-le, poate fără să vrem, cu forma și statutul limbii literare din România. Ignorăm însă involuntar mutațiile profunde și remarcabile produse în forma și în funcțiile limbii literare în uz în Republica Moldova în ultimii aproape 25 de ani. (De la adoptarea alfabetului latin în scrisul basarabean a trecut, surprinzător de repede, aproape un sfert de veac.)

Calitatea acestei limbi este acum alta decât în anii 90 ai veacului trecut, urmare a multiplicării și dezvoltării funcțiilor sale culturale, sociale și științifice. Au fost marginalizate (sau au trecut în plan secund) multe dintre elementele străine. A scăzut simțitor numărul influențelor exercitate de limba rusă la nivelul variantelor literare specializate. A scăzut nu doar numărul împrumuturilor lexicale rusești (nu am în vedere neologismele latino-romanice adoptate prin intermediul limbii ruse, în cazul cărora încă există oscilații), ci și cel al calcurilor frazeologice și semantice. Și, privind în ansamblu, mi se pare că

aceste influențe ale limbii ruse, încă având rol de limbă oficială în Republica Moldova, caracterizează în primul rând vorbirea (dar și scrisul) intelectualilor care și-au făcut instrucția școlară înainte de 1990.

Revenind formal la întrebarea dumneavoastră, „starea” limbii este direct influențată de contextul sociocultural și de acțiunea factorilor politici. Nu trebuie de aceea întreprins ceva nou, care nu a fost avut în vedere până acum. Trebuie doar acționat în mod insistent și perseverent pentru recâștigarea definitivă de către limba română a statutului de limbă oficială la toate nivelurile și pe toate planurile vieții sociale, științifice și culturale din Republica Moldova.

– Pe parcursul celor 23 de ani de la decretarea statalității limbii române și de la revenirea la alfabetul latin filologia noastră, cu regret, nu a lansat niciun specialist notoriu care să fie preocupat de aspectul practic al limbii vorbite și scrise în Republica Moldova. Astfel, foarte puținele rubrici din mass-media sunt susținute de lingviști afirmați acum două decenii. Din ce cauză oare a rămas în umbră acest domeniu determinant pentru revigorarea spiritului sănătos al limbii și în ce mod comunitatea filologică de pe ambele maluri ale Prutului și-ar putea asuma un obiectiv științific pragmatic benefic pentru ziua de mâine a limbii române din stânga Prutului?

– Cultivarea limbii, ca activitate lingvistică strict specializată, este dinamică, de regulă, nu în momentele de „democratizare” a culturii, ci în cele de stabilitate și de supremație a ideii de normă.

În ultimele două decenii s-a produs, nu doar în spațiul românesc, o relaxare, o acceptare, niciodată atât de evidentă în epoca modernă, a faptelor de limbă vorbită în presă, în televiziune. Iar modelul, totdeauna activ, al acestor instituții culturale are efecte negative niciodată suficient comentate. „Stricarea limbii române”, desigur a formei ce trebuie să ilustreze și să constituie varianta ei literară, este în aceste condiții o constatare adesea formulată de intelectuali atenți nu doar la conținutul, ci și la forma de expresie a culturii naționale.

Cu toate acestea, numărul articolelor, al studiilor și al emisiunilor tip „cultivarea limbii” a scăzut, de o parte și de alta a Prutului. Nu știu însă dacă a scăzut și numărul specialiștilor în domeniu sau dacă nu cumva s-a schimbat doar atitudinea lingviștilor față de ceea ce anterior numeam greșeală, respectiv, abatere de la normă. (Unele forme cândva condamnate au fost acceptate de lucrările normative drept „variante literare libere”, în virtutea ideii că norma literară nu poate rămâne imobilă de vreme ce limba se află în continuă transformare.)

Dincolo de acestea, în Republica Moldova, spațiu cultural și politic cu trăsături proprii, trebuie, cred, luat în considerare și rolul încă oficial al limbii ruse. Fără a ignora, desigur, o posibilă rețineră în condamnarea unor abateri pe care chiar autorii studiilor (utilizatori a două limbi literare) le-ar putea face.

– Unii intelectuali, în special din Țară, vorbesc cu îngrijorare despre starea actuală a limbii române („Limba română, în special cea vorbită, se află în cel mai prost moment al ei, de când a apărut pe pământ.”, limba română „merge vertiginos în jos, ca un avion cu motoarele defecte, tinde să se dezagrege și să dispară. Are trendul nașpa!”). Cât adevăr și câtă falsă preocupare conțin afirmațiile de acest gen?

– Afirmațiile reproduse de dumneavoastră nu aparțin, cu siguranță, unor lingviști, mai prudenți în constatări și mai ponderați în exprimare, dar consemnează indiscutabil o realitate, chiar dacă formulările sunt și vor să pară șocante.

Vorbeam anterior despre influența deloc benefică, exercitată asupra limbii utilizate în presă și în televiziune de limba vorbită. S-a scris apoi mult, nu doar în spațiul românesc, despre numărul mare de elemente lexicale și de calcuri de proveniență englezească, „romgleza”, cum a fost numit noul jargon al intelectualului român cosmopolit, fiind, în unele domenii de activitate, o realitate supărătoare.

Nu sunt adeptul atitudinii pasive, de așteptare, bazate pe ideea că limba română este capabilă să se apere singură de agresiunea limbii engleze, respectiv de aceea a variantelor colocviale, familiale și chiar argotice ale dacoromânei.

Chiar dacă această capacitate de autoapărare a fost dovedită în timp (la sfârșitul secolului al XIX-lea, franțuzismele reprezentau, în gândirea intelectualilor atenți la soarta limbii noastre literare, un pericol similar englezismelor actuale), rolul specialiștilor în promovarea și susținerea normei literare nu trebuie ignorat și nici anulat.

Erorile consemnate în româna literară actuală nu țin însă de sistem, ci mai degrabă de inventar. Ele derivă dintr-o adaptare socioculturală și stilistică insuficient coordonată. Vorbitorii, începând cu copiii, a căror instrucție lingvistică ar trebui făcută nu doar în cadrul procesului de învățământ, și terminând cu adulții, în cazul cărora autoinstrucția ar trebui să prevaleze, nu au fost învățați și, în consecință, nu știu să își adapteze registrul lingvistic folosit la circumstanțele de comunicare.

– Aveți o predilecție aparte pentru monumentele scrise literare din perioada veche și clasică. Cum ați descoperit acest filon al culturii noastre?

– M-am apropiat de scrisul vechi românesc și de problemele lui imediat după încadrarea în colectivul de limbă literară și filologie al Institutului de Lingvistică al Academiei.

A fost o întâmplare fericită, urmare a sfaturilor, a îndrumărilor și a sprijinului unora dintre remarcabilii profesori pe care i-am avut în cadrul Facultății de Limba și Literatura română din Universitatea bucureșteană. Îi am în vedere în primul rând pe profesorii Grigore Brâncuș, Ion Coteanu și Paula Diaconescu.

Sub îndrumarea lui Ion Gheție, am început să mă inițiez în studiul științific al limbii române literare, al scrisului vechi românesc și al dialectologiei istorice, cele trei direcții de cercetare intrate în programul colectivului.

Studiul științific al vechilor monumente literare era un domeniu practic necunoscut mie. (Contactul cu scrierile studiate în facultate pentru cursul de Istoria literaturii vechi fusese aproape superficial, venind exclusiv din perspectivă tematică și cultural-estetică.) Necunoscut și cu atât mai mult fascinant, prin descoperirea problemelor necesar de rezolvat, începând cu identificarea textelor, ajunse la noi nu o dată fragmentar, continuând cu studierea acestora din perspectivă strict filologică, pentru a le stabili paternitatea, gradul de originalitate, datarea, filiația și localizarea, și terminând cu transcrierea, etapă obligatorie pentru aducerea unui manuscris sau a unei tipărituri vechi interesante în fața cititorilor actuali.

Am avut astfel mari bucurii științifice studiind și editând, spre exemplu, *Pravila* lui Coresi, mergând pe urmele lui Bogdan-Petriceicu Hasdeu în investigarea și reeditarea celei mai vechi culegeri de așa-numite cărți populare, renumitul *Codex Sturdzanus*, și a celui mai vechi dicționar original al limbii noastre, *Dictionarium Valachico-Latinum*, sau scoțând practic la lumină prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină cândva în jurul anului 1770, *Institutiones Linguae Valachicae*.

De literatura „clasică”, alcătuită în secolul al XIX-lea, m-am apropiat într-un fel întâmplător, dar satisfacțiile intelectuale au fost la fel de mari, cercetarea literaturii noastre moderne nefiind deloc plictisitoare și nici neproductivă din punct de vedere filologic.

Astfel, pentru încheierea ediției de *Teatru* din seria de *Opere* ale lui Vasile Alecsandri am fost rugat să fac un glosar, dar a rezultat în final, dincolo de un extrem de bogat inventar de cuvinte mai puțin sau deloc cunoscute, un indice al numelor de personaje, un dicționar *in nuce* care pune în evidență evoluția concepției și, concomitent, a operei dramatice a marelui scriitor moldovean. În seria de *Opere* ale lui George Coșbuc, scoasă tot la Editura

Minerva, am abordat, pentru o nouă editare, traducerea remarcabilă dată de cunoscutul poet *Divinei Comedii*. Dincolo de variantele textului final, numeroase și anterior ignorate, am descoperit în arhiva „Coșbuc” de la Biblioteca Academiei o variantă necunoscută a traducerii *Infernului*.

Vechi sau nou, alcătuit în veacurile de început ale culturii noastre scrise sau în primul secol de accesare la modernitate, un text pune în fața cercetătorului numeroase probleme filologice, fără a căror rezolvare nu este posibilă o corectă evaluare literară sau estetică. Mă simt de aceea legat de ambele aceste spații și perioade, ce se cer cultivate în egală măsură, chiar dacă din perspective și cu metode parțial diferite.

– Ce înseamnă a face filologie autentică azi?

– A face filologie înseamnă a lucra în folosul culturii naționale, pentru că prin descoperirea, studierea și punerea în valoare a monumentelor culturii scrise au fost facilitate deopotrivă cunoașterea istoriei noastre spirituale și materiale și argumentarea poziției noastre ca popor creator de istorie și de cultură în spațiul european.

Am în vedere cuprinsul larg al disciplinelor filologice, dar mă refer în mod special la accepția restrânsă, care limitează preocupările filologiei autentice la studierea și editarea „textelor cu dificultăți”. Este vorba în primul rând de cercetarea, pentru punerea în valoare prin studii și, eventual, prin ediții, a textelor vechi, manuscrise, tipărituri și documente, anterioare sfârșitului de veac XVIII. Nu poate fi însă lăsată deoparte studierea, pentru aceleași scopuri înalt culturale și științifice, a textelor românești moderne, scrise în secolul al XIX-lea, secol de mari transformări în plan lingvistic, începând cu succedarea a numeroase sisteme ortografice în sinuosul drum de căutare a hainei moderne a limbii noastre, și continuând cu înnoirea culturală, lingvistică și stilistică. Valorificarea acestora din urmă nu este, cum s-a afirmat nu o dată, facilă și nici nu se află la îndemâna neaveniților.

Nu oricine poate edita științific, spre exemplu, poezia eminesciană, scrierile lui Creangă sau teatrul lui Caragiale. Și nici nu poate descifra și interpreta documentele alcătuite, spre exemplu, în deceniile de mijloc ale veacului al XIX-lea.

Din păcate „filologia autentică” (folosesc formularea dumneavoastră, deși filologia nu poate fi niciodată altfel) este astăzi din ce în ce mai greu de profesat.

S-a micșorat îngrijorător numărul specialiștilor și, din rațiuni materiale (și nu o dată comerciale), a scăzut constant atenția acordată cărților rezultate din investigația filologică, respectiv sprijinul factorilor responsabili pentru promovarea și finanțarea cercetării filologice.

Fonduri întregi de carte, mai mult sau mai puțin veche, scrieri literare și documente păstrate în biblioteci și fonduri arhivistice aflate în țară, și mai ales în afara granițelor, vor rămâne nestudiate. Iar impactul asupra culturii naționale va fi devastator.

– Ce aspecte ale istoriei vechiului scris românesc rămân în afara cercetărilor academice? În ce mod este sensibilizat interesul tinerilor cercetători pentru limba română din vremuri mai vechi?

– Scrisul vechi românesc este bine cercetat în cadrul institutelor academice de profil, iar faptul este consecința aproape firească a creării unor centre filologice puternice, în a doua jumătate a secolului trecut, la București, la Iași și la Cluj.

Schimbarea structurii învățământului superior și, combinație nefericită, diminuarea drastică a fondurilor destinate cercetării au dus însă la scăderea numărului specialiștilor în domeniu, la crearea unei „fracturi” între generații. A dispărut, astfel, continuitatea, absolut necesară, iar generația tânără este atrasă mai mult de formele moderne ale culturii naționale, aparent mai spectaculoase și, evident, lucrative și mai ușor de abordat.

Dispar astfel specialiști și se profilează pericolul dispariției unor specialități cu relevanță pentru cercetarea culturii vechi românești în ansamblu. Crește numărul problemelor nerezolvate care privesc cultura veche și istoria națională.

Mă gândesc, oprindu-mă strict la scrisul vechi românesc, dar fără să pot ignora restrângerea extrem de periculoasă a studiilor clasice, în primul rând la sistarea cercetărilor în biblioteci și în fonduri documentare aflate în străinătate. Sistare care are printre consecințe diminuarea șanselor de a îmbogăți zestrea noastră culturală prin descoperirea și valorificarea unor documente, manuscrise, tipărituri încă necunoscute.

Tinerii cercetători obțin, odată integrați în sistemul academic, tot sprijinul necesar pentru inițiere și apoi pentru specializare în studierea limbii și culturii noastre vechi. Problematice rămân însă cooptarea acestora, din cauza restricțiilor financiare, și, anterior selectării și integrării în institutele academice, pregătirea lor în învățământul universitar actual.

– Ați editat în 2008 o lucrare de o importanță deosebită pentru devenirea în plan istoric a limbii române literare. E vorba despre *Dictionarium Valachico-Latinum*. Primul dicționar al limbii române, volum cu un studiu introductiv, indici și glosar purtând semnătura dumneavoastră. Care sunt, stimate domnule profesor, caracteristicile acestei lucrări și în ce condiții a apărut aceasta?

– Prima lucrare lexicografică de mare întindere, cu bază limba română și scrisă cu litere latine, realizată în spațiul românesc, descoperită în anul 1871 de Bogdan-Petriceicu Hasdeu, are o importanță deosebită pentru cunoașterea vechiului nostru scris literar.

Analiza filigranologică a părții mai vechi a manuscrisului păstrat în fondurile Bibliotecii Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta arată că *Dictionarium Valachico-Latinum* a fost scris în jurul anului 1650. O serie de particularități lingvistice (fonetisme și cuvinte cu circulație regională), utilizarea ortografiei maghiare pentru scrierea cuvintelor românești, precum și consemnarea ca intrări separate a mai multe toponime din colțul sud-vestic al României dovedesc că textul a fost alcătuit în zona Caransebeșului. (Bogdan-Petriceicu Hasdeu numea manuscrisul *Anonymus Lugoshiensis*, considerând că alcătuitorul său anonim activase în „cercul Lugoșului”.)

Autorul textului, un foarte bun cunoscător deopotrivă al limbii latine (a înregistrat uneori forme, grafii și semnificații rar atestate în textele vremii) și al limbii române, aceasta din urmă ilustrată atât prin forme ce țineau de varianta literară, cât și prin elemente specifice vorbirii locale, bănățene, argumentează existența unui model latin (în tipul de text, în modul de gândire și de structurare a acestuia, în ortografie) într-o epocă în care scrisul românesc era dominat de modele slavone. El a creat câteva grafeme (*sh*, *dsh* sau *dz*) pentru notarea unor sunete ale limbii române pentru care nici maghiara și nici latina nu aveau litere corespunzătoare. A utilizat frecvent câteva grafii de tip etimologizant, ce dovedesc cunoașterea legăturii existente între unele cuvinte românești și echivalentele lor latinești sau pun în evidență descendența unor derivate sau forme gramaticale dintr-un cuvânt de bază românesc. (Am în vedere utilizarea literelor duble *ff*, *mm*, *pp* și *tt*, dar și a grafemelor compuse *gs*, *ts* sau *tz*, ultimele pentru a evidenția structura etimologică a unor cuvintele derivate din baze terminate în *g* sau *t*.) Competența lingvistică a intelectualului care a redactat *Dictionarium Valachico-Latinum* este confirmată de asemenea de încercarea de a diferenția prin forma-titlu unele omonime (spre exemplu, perechi adjectiv – substantiv de tipul *scos* – *scosul*, *trecut* – *trecutul*), dar, în special, de prezența în manuscris a unor prime încercări de normare explicită a uzului, prin corelarea unor variante fonetice, înregistrate, firesc, fără glosă, cu forme considerate recomandabile (pentru unele variante cu *sv* sau *z* se face trimitere prin *vide* la formele cu *sf*, respectiv *dz*).

Destinat foarte probabil nu unui scop didactic (anume deprinderea unei limbi de cultură, în acest caz latina, prin intermediul românei), ca majoritatea lexicoanelor vechi românești, ci prezentării cât mai detaliate a vocabularului limbii române cu ajutorul glosării prin latină, *Dictionarium Valachico-Latinum* înregistrează, în cele 5.325 de intrări ale sale, cel mai mare număr de cuvinte

cunoscute din scrierile românești anterioare anului 1700. Iar printre acestea se află, fapt foarte important pentru nivelul intelectual al autorului, alături de numeroase regionalisme, absente din alte surse, cel mai mare număr de nume de plante (arbori, arbuști, pomi fructiferi, flori, ierburi, plante medicinale, legume și cereale), multe cu echivalent latinesc, înregistrate în scrieri realizate în epocă nu doar în spațiul transilvănean.

Dictionarium Valachico-Latinum este astfel dovada existenței unei mișcări culturale intense în spațiul românesc, mișcare aflată, dincolo de munți, tot mai frecvent după 1600, sub influența modelelor latinești.

– Într-un bine documentat studiu publicat în revista noastră (*Dimitrie Cantemir și româna literară veche*, nr. 10-12, 2007), scriind despre „rolul avut de marele cărturar în evoluția vechii române literare”, afirmați că moștenirea culturală lăsată de Cantemir a avut totuși un destin puțin favorabil („Marele cărturar a lucrat, din păcate, numai pentru sine. Sau, prin ideile exprimate și obiectivele urmărite, exclusiv pentru elita epocii.”) Cum se explică impactul redus al textelor românești scrise de Dimitrie Cantemir (comparativ cu lucrările altor cărturari) asupra procesului de constituire a limbii române literare?

– Dacă facem abstracție de *Divanul sau Disputa înțeleptului cu lumea sau Judecata sufletului cu trupul*, tipărit la Iași, în 1698, scrierile lui Dimitrie Cantemir au rămas necunoscute, în epocă, în spațiul românesc, multe dintre ele, păstrate în arhive și colecții străine (în primul rând din Rusia, unde cărturarul a trăit după 1711), ajungând să fie publicate abia la finele veacului al XIX-lea, când Grigore Tocilescu le-a transcris și apoi le-a editat din însărcinarea Academiei Române. Desigur, unele dintre aceste scrieri, precum și ideile promovate de Dimitrie Cantemir cu privire la istoria românilor, respectiv la căile de înnoire a formei limbii noastre de cultură, vor fi fost cunoscute unui cerc mai mult sau mai puțin restrâns de cărturari în anii când domnitorul a trăit și a scris în Moldova.

Opiniile sale privitoare la istoria poporului român și îndeosebi acelea care vizau căile de perfecționare și de modernizare a exprimării literare, de adoptare în scrisul beletristic și în cel științific a unor modele stilistice și retorice greco-latine nu erau însă concordante cu nivelul scrisului românesc din epocă și nici cu direcțiile promovate de contemporanii marelui învățat. Apoi, când au fost făcute publice, la finele celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, ideile cuprinse în operele sale nu mai puteau influența, în forma și în substanța lor, evoluția scrisului nostru literar, ajuns în altă etapă a istoriei sale. Chiar dacă aceste idei anticipaseră orientarea limbii noastre de cultură spre o îmbinare armonioasă între modelul latino-roman, limba vorbită și modelul folcloric.

– Sunteți unul dintre coordonatorii proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” derulat de Academia Română. Care sunt obiectivele și activitățile tematice desfășurate în cadrul acestui proiect?

– Proiectul, derulat cu fonduri europene sub coordonarea Academiei Române, urmărește perfecționarea științifică a 90 de cercetători din domenii diverse, precum filologie-literatură, științe istorice și arheologie, etnologie și folclor, antropologie, filozofie, arte, știința informației. Se urmărește, privind în ansamblu obiectivele programului, valorificarea tradițiilor, respectiv a realizărilor culturale și științifice naționale în context european.

Prin diversitatea tematică deosebită și prin facilitățile oferite bursierilor (în primul rând prin susținerea financiară a unor stagii de documentare științifică în străinătate), proiectul urmărește dezvoltarea unor cariere științifice promițătoare și afirmarea tinerilor cercetători români, respectiv a cercetării științifice românești în plan european.

– Când ați decis să deveniți lingvist? Dar profesor de română? Și cum a evoluat această decizie de-a lungul anilor?

– Orice absolvent al unei facultăți filologice în perioada în care studiile universitare aveau durată normală (de 5 ani) putea opta, după examenul de licență, pentru activitatea didactică, pentru integrare în viața culturală (jurnalism sau muncă de editură) sau pentru cercetarea științifică. În toate fiind, fapt normal pentru necesara specializare, un bun interval de timp, începător.

În vara anului 1970 am ales, urmând sfatul profesorilor mei, cercetarea filologică. A fost, desigur, o întâmplare fericită, în cadrul colectivului de limbă literară și filologie existând atunci un loc liber. Și o circumstanță favorizantă, pentru că mi se oferea astfel posibilitatea de a opta pentru investigația lingvistică fără a abandona interesul pentru studierea literaturii. Una dintre primele sarcini primite în perioada de inițiere în cercetare a fost, de altfel, identificarea trăsăturilor stilistice ale romantismului românesc. (Subiectul tezei mele de licență fusese *Funcția stilistică a neologismului în poezia lui Ion Barbu*.) Și ulterior am revenit, la alt nivel și din altă perspectivă, la studiul literaturii beletristice, atunci când m-am ocupat de constituirea variantelor stilistice ale limbii noastre de cultură ca parte a procesului de normare și de rafinare a limbii române literare vechi.

În cadrul colectivului de limbă literară și filologie, condus cu știință și tenacitate de Ion Gheție, m-am pregătit pentru a descifra unele dintre tainele scriurii vechi românesc, făcând filologie, dar și istoria limbii române literare și dialectologie istorică. Sunt acestea modalități complementare de analiză a

textelor noastre vechi, ilustrări ale unui fenomen cultural complex, necesar de abordat din perspective multiple.

Cercetarea acestor texte din perspectivă larg filologică, în care istoria limbii se îmbină cu studierea evoluției diacronice a românei literare, inclusiv a variantelor culturale (laică, respectiv religioasă) și stilistice ale acesteia, nu se poate face, desigur, fără utilizarea unor cunoștințe și tehnici de investigație lingvistică. Analiza din perspective multiple a textelor noastre literare, mai vechi sau mai noi, pentru a le identifica structura, caracteristicile formale, proveniența, destinația și funcția culturală nu se subordonează însă exclusiv lingvisticii, ci sunt parte a științei tutelare, integratoare, numite în mod curent filologie.

Nu știu de aceea dacă, în 1970, în momentul încadrării la Institutul de Lingvistică al Academiei Române, am decis să devin lingvist și nici dacă, după patru decenii de activitate în diverse domenii ale cercetării filologice, am dobândit această calificare.

În ceea ce privește activitatea didactică (nu am fost niciodată profesor de română, în sensul curent al sintagmei), legătura constantă cu învățământul superior a început în anul 1995, după ce anterior susținusem cursuri speciale de filologie sau de literatură veche, abordată din perspectivă filologică. În acel an am fost încadrat prin concurs conferențiar la Facultatea de Litere a Universității din București și, în scurt timp, am devenit profesor, fiind titular al cursului de Istorie a limbii române și de Istorie a limbii române literare. Continuând, desigur, să susțin cursuri speciale consacrate filologiei, vechilor texte lingvistice românești sau limbii scrierilor religioase.

Carierea didactică este însă o continuare a cercetării științifice, nu o ruptură cu vechea mea activitate. Și un prilej de a face cunoscute mai bine rezultatele obținute într-un domeniu fascinant, dar, din păcate, din ce în ce mai puțin cunoscut, istoria scrisului vechi românesc.

– Ce impact au avut dificultățile, obstacolele întâlnite în viață asupra carierei dumneavoastră de dascăl și de om al științei?

– Vă referiți, desigur, la dificultățile de ordin profesional, cu relevanță și efect în plan științific, celelalte obstacole fiind, în fond, lipsite de importanță pentru discuția noastră.

Făcând această restrângere, pot afirma, fără să spun o noutate, că în filologie, prin care se înțelege în mod curent „știința care studiază textele cu dificultăți”, dificultățile apărute sunt cele care impun efortul dătător de satisfacție. Bucuria identificării unui text anterior necunoscut, aceea a stabilirii datei la care a fost alcătuit, a provenienței sale, a locului de alcătuire, a autorului, a

traducătorului sau a copistului, respectiv a tipografului sunt, poate, mai greu de înțeles pentru cititorul nespecialist, dar extrem de intense. Chiar conturarea unor ipoteze de lucru sau formularea unor explicații pentru forme sau fapte specifice limbii române vechi poate produce satisfacție, proporțională în intensitate nu doar cu frumusețea și corectitudinea construcției teoretice, ci și cu dificultatea demersului făcut.

În cadrul muncii didactice, dificultățile impuse de necesara adaptare a atitudinii specifice muncii de cercetare la cerințele lucrului cu studenții au avut același efect: mobilizare pentru schimbarea perspectivei și pentru parțiala modificare a discursului.

Sper ca în ambele domenii să fi reușit (privind retrospectiv, mă consider un om extrem de norocos), chiar dacă provocările și dificultățile, niciodată aceleași, sunt practic permanente.

– Stimate domnule profesor, vă rog să adresați cititorilor revistei noastre un mesaj la sfârșit de an.

– Sunt convins că cititorii revistei pe care o realizați, revistă cu nume simbolic și cu obiective extrem de generoase în plan științific și cultural, vor fi cu atât mai mulțumiți, cu cât calitatea limbii române și valoarea cercetărilor întreprinse în această limbă vor fi mai ridicate.

Le urez de aceea să aibă bucuria de a găsi tot mai numeroase dovezi de progres intelectual exprimate într-o formă din ce în ce mai elevată a limbii naționale. O formă care să elimine „accidentele” apărute ca urmare a unei istorii potrivnice. O formă demnă de marile nume ale scrisului românesc, deopotrivă beletristic și științific.

Am în vedere, desigur, în primul rând intelectualul responsabil, participant activ la rezolvarea problemelor societății din care face parte. Mă gândesc însă și la cititorul simplu, care parcurge revista „Limba Română” pentru a se instrui sau pentru a afla permanent care este pulsul și care este starea culturii și științei românești.

Cu gândul la idealurile culturale și naționale comune, le urez tuturor ani mulți și din ce în ce mai buni!

– Mulțumindu-vă pentru bunăvoința de a susține acest dialog, vă dorim și dumneavoastră mulți ani și multă sănătate!

Ioan MILICĂ

Spiritul și litera cărturarului

Citesc – pe îndelete și cu profitul pe care numai cartea bună îl poate da – ediția critică a operei lui Ion Budai-Deleanu, întocmită de doi cărturari harnici și luminați, Gheorghe Chivu, profesor la Universitatea din București și membru corespondent al Academiei Române, și Eugen Pavel, mare filolog și lingvist din școala întemeiată de eminentul Sextil Pușcariu.

Avem, în sfârșit, o ediție fundamentală a operei lui Ion Budai-Deleanu. Cititorii *Țiganiadei* vor fi, poate, interesați să afle că textul a fost repus în drepturile sale firești, grație unor tehnici filologice remarcabile, prin care accesul spre lumea făuritorului de literatură este construit în deplin respect față de cuvânt. Cine consultă ediția apărută în 2011 la Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă descoperă texte la care se ajungea, până acum, cu relativă dificultate, fie din pricină că nu au fost publicate integral, fie din cauză că nu au mai avut de mult timp parte de intrarea la tipar. Le revine editorilor meritul de a fi reconstituit, prin opțiunile asumate și întreținute de comentarii judicioase, proiectul cultural al unui reprezentant de seamă al Școlii Ardelene. Ceea ce încântă în volumul de peste o mie trei sute de pagini este tocmai fericita punere împreună de literatură de bună calitate, lingvistică, filologie și istorie. Grație acestei comuniuni, imaginea creatorului de text literar nu e cu nimic mai presus decât efigia cărturarului prins în răscrucea veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, adică într-o vreme în care facerea de literatură însemna a da chip și glas conștiinței că

actul de cultură se întemeiază pe solidaritatea ficțiunii cu realitățile sociale și lingvistice ale vremii. Citind volumul, ajungem să aflăm că lumile posibile ale cuvintelor se întâlnesc în chip fericit cu bogăția expresivă a limbii aflate deja în lume.

Pe dl Eugen Pavel nu am avut cinstea de a-l cunoaște. În schimb, de profesorul Gheorghe Chivu mă leagă amintiri plăcute și discuții rodnice. Autor al unei opere de mare încredere prin rigoarea, onestitatea și autoritatea discursului științific, Gheorghe Chivu a servit știința filologică românească prin contribuții valoroase precum *Codex Sturdzanus*, *Dictionarium Valachico-Latinum*, cel mai vechi dicționar al limbii române, și *Institutiones linguae valachicae*, prima gramatică a limbii române.

De altfel, activitatea Domniei Sale, concretizată în peste două sute de studii și articole cu tematică lingvistică și filologică diversă, face onoare uneia dintre cele trei mari școli de lingvistică, cea întemeiată de Ovid Densusianu și continuată de cărturari precum Tudor Vianu, Ion Gheție, Grigore Brâncuș și alții asemenea lor. Astfel de oameni, nu foarte mulți la număr, au dobândit blazonul de savant prin muncă susținută și grea. În cercetarea academică, ceea ce le unește în chip indestructibil mințile, poate fi prezentat ca o fericită sumă de însușiri pe cât de limpezi, pe atât de discrete: liniște și răbdare în

Chișinău, 13 mai 2011. Prof. Gheorghe Chivu vorbind în cadrul unei mese rotunde organizate cu prilejul împlinirii a două decenii de la fundarea revistei „Limba Română”.

În prim-plan profesorii Doris Mironescu, Cristinel Munteanu și Ioan Milică

cuvânt și în faptă, lectură ziditoare, eleganță și spirit critic. Luând aminte la scrierile și la vorbele lor, un receptor atent trage numaidecât foloase. Cine cunoaște metoda de lucru a editorilor competenți și pricepuți în a reda viața cuvintelor din vremurile demult trecute nu va fi mirat să afle că așa se lucrează la nivel superior: slovă cu slovă, an după an. Filologia adevărată se face cu trudă multă. Ea slujește progresului științific, fără a se servi în chip meschin și interesat de știință.

În cazul oamenilor de știință precum Gheorghe Chivu respectul față de trecut transpare până și în cele mai mărunte fapte de zi cu zi. Interlocutorul descoperă repede împletirea de politețe, ordine și generozitate pe care omul în carne și oase le dăruiește cu bunăvoință celor din jur, iar cititorul responsabil se lasă cu de la sine voie prins în mreaja scrisului atent, lucid și stăpânit, profesat conform celor mai înalte rigori. Dacă adăugăm că deferența este una dintre proprietățile esențiale ale spiritului critic, ceea ce transformă orice potențială polemică în schimb rațional și respectuos de idei, dobândim, cred, o imagine deloc exagerată a savantului pentru care înțelegerea istoriei vechiului scris românesc este mai mult decât o profesie.

Studentii, colaboratorii și apropiații lui Gheorghe Chivu au toate motivele să ia aminte la modelul de viață și de muncă al profesorului și cercetătorului. De o modestie proverbială, omul de știință nu iubește lauda, nici chiar dacă ea este oglindirea normală a unei cariere pline de realizări. În consecință, e mai bine să spunem adevărul, pentru a nu lăsa tăcerea să se aștearnă acolo unde nu îi este locul. Și adevărul este că bucuria de a cunoaște un om cu demnitate, de la care se poate învăța oricând, e mai trainică decât încercarea de a-i scoate în evidență meritele.

În sfârșit, mai scriu că unii dintre studenții Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” au, ca și colegii lor bucureșteni, prilej să afle cum se face cercetarea filologică cu blazon. În ultimii ani, în calitate de profesor asociat, de participant activ la viața științifică ieșeană și de membru în diverse comisii doctorale, profesorul Gheorghe Chivu vine la Iași în chip regulat. Chiar Domnia Sa spune, cu zâmbetul pe buze, că în Facultatea de Litere a Universității din București s-a întins deja vestea că „profesorul Chivu s-a dat cu ieșenii”. O așa vorbă e semnificativă pentru înțelegerea nevoii de armonie pe care o resimt școlile românești de lingvistică.

Obrazul subțire cu multă muncă se ține. Iar munca intelectuală este, dacă vreți, un pas mic pentru asigurarea echilibrului între forțe și un pas mare pentru susținerea trăinicieii în cercetarea filologică.

Limbă, cultură, istorie la Est de Prut. Autoidentificare și viitor

Itinerarul de două decenii al „Limbii Române”, determinat de sinuozițiile inerente afirmării unei publicații românești într-un context istoric și cultural incert, dar și cu meritele evidente în asanarea climatului lingvistic al spațiului pruto-nistean și repunerea în circuit a valorilor culturale naționale interzise aici de-a lungul istoriei, se proiectează în perspectiva unor șanse de supraviețuire și reafirmare date de noile ritmuri și imperative ale comunicării.

Astfel, ajunsă la cel de-al douăzeci și unulea an de apariție continuă, revista „Limba Română” lansează o serie de colocvii și conferințe marcate de tematica și problematica actului cultural în Republica Moldova. Ediția inaugurală a proiectului a avut loc în acest an în ziua tradițională a sărbătoririi limbii române la Chișinău, 31 august, la Casa Limbii Române „Nichita Stănescu” și s-a produs cu genericul *Limbă, cultură, istorie la Est de Prut. Autoidentificare și viitor*. Evenimentul a avut ca centru ideatic de interes problema identitară pluridimensională a românilor din spațiul marginal basarabean reflectată din perspectiva împlinirii a 200 de ani de la ocupația țaristă a acestui teritoriu. La eveniment au prezentat comunicări profesori și cercetători din domeniul limbii și literaturii române, istorie, sociologie, arte etc. Partenerii instituționali ai acțiunii au fost Primăria municipiului Chișinău, Uniunea Scriitorilor din Moldova și Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”.

Evenimentul a fost deschis de către domnul Alexandru Bantoș, redactorul-șef al revistei „Limba Română” și directorul Casei Limbii Române „Nichita Stănescu”, care a fixat tonalitatea dilemati-

31 august 2012. Participanții la colocviu în fața Casei Limbii Române

că a problemei identitare a spațiului nostru, invocând principalele cauze și pârgii strategice de inoculare a unei concepții imagologice incerte. Printre participanții colocviului s-au remarcat nume notorii din mediul științific și cultural din Republica Moldova și de peste hotare, precum Anatol Ciobanu, prof. univ., dr. hab., m. cor. al A.Ș.M., cu *Privire retrospectivă asupra destinului limbii române (Basarabia și Bucovina, sec. XIX)*; Ana Bantș, conf. univ., dr. hab. în filologie (moderatoarea întrunirii), cu o comunicare intitulată *Literatura de la Est de Prut și reflexele brutalității istoriei*. Lidia Istrati; Vlad Mischevca, dr., cercet. șt. coord., Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.), – „*Această pace este și va rămâne o enigmă...*”; Nicolae Chicuș, prof. univ. dr., rectorul Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” – *Arborele Genealogic. Destin sub vremi*; Gheorghe Negru, prof. univ. dr., redactor-șef al revistei „Destin Românesc” – *Lupta cu „naționalismul” în R.S.S.M. Două cazuri mai puțin cunoscute din 1970*; Anatol Petrencu, prof. univ. dr. hab. în istorie, directorul Institutului de Istorie Socială, care a expus și analizat *Teoria moldovenismului. Originile și manifestările acesteia*. Cadrul discuțiilor a fost configurat printr-o abordare filozofică și sociologică a invitatului special Ciprian Speranza, cercetător la Societatea Română de Fenomenologie din București și Institutul „Eikones” – *Critica imaginii*, Universitatea din Basel, Elveția, care a fixat aria de cuprindere a unor noțiuni fundamentale pentru definirea nucleului social și cultural al oricărei identități naționale – patrie / patriot / patriotism, național, alteritate, străin / străinătate etc., comunicând despre *Înrădăcinarea identitară și sensul comun*.

Propunem atenției cititorului câteva dintre comunicările prezentate la colocviu.

Anatol CIOBANU

Privire retrospectivă asupra destinului limbii române (Basarabia și Bucovina, sec. XIX)

A.C. – prof. univ., dr. hab., m. cor. al A.Ș.M. Domenii de cercetare: sintaxa (funcțională, transformațională, contrastivă), sociolingvistica, lingvistica generală, cultivarea limbii, punctuația, limbile clasice (latina) ș.a. Semnează opt monografii, zece manuale, 14 materiale didactice, două dicționare, numeroase articole științifice, recenzii etc.

La începutul sec. al XIX-lea limba română a fost „disecată”: în Muntenia și Moldova din dreapta Prutului continua să se dezvolte pe linie ascendentă (mai ales după Unirea Principatelor de la 1859, sub Alexandru Ioan Cuza), pe când în Basarabia – partea de Est a Moldovei istorice, acaparată de Imperiul Rus la 1812 (și stăpânită timp de 106 ani) – limba română a suportat o degradare și o rusificare constantă.

Scopul principal al guvernului țarist era să deznaționalizeze populația românească din Basarabia, să o rusifice, să o țină în întuneric și opacitate culturală. Lovitura de grație i s-a dat, în primul rând, limbii române. Peste tot se vorbea numai limba oficială – rusă, iar cea română devenise *limbă de colibă*. Vom enumera doar câteva acțiuni ale politicii glotice a țarismului în Basarabia.

Ocupanții țariști își dădeau foarte bine seama că „Soarta societății depinde de aceea ce facem și cum facem în școală” (N. Iorga). Iată de ce în Basarabia nu se deschideau școli, măcar primare, cu predare în limba română.

În anii de ocupație, în Basarabia funcționau circa 1.522 de școli primare ruse, având un contingent de aproximativ 101.375 de elevi, majoritatea dintre ei fiind de origine etnică română (vezi Ant. Grosu, *Молдавский великоросс*, Chișinău, apud Tudor Rusu, *Un singur om împotriva unui Imperiu*, „Făclia”, 22 aprilie 2011, p. 12).

Precizăm că doar la Liceul Regional din Chișinău Limba română se predă ca obiect opțional. Lice-

ul, unde mai palpita cât de cât inima românismului basarabean, a funcționat 33 de ani (1833-1866), avându-i ca elevi pe viitorii oameni de cultură, printre care B.-P. Hasdeu, Ioan Doncev, N. Alexandri, Z. Arbore, Toma Ciorbă, S. Lazo și alții.

Regimul țarist expulza metodic limba română din viața social-economică, politică și culturală a Basarabiei. La 3 februarie 1871 țarul Alexandr al II-lea (1855-1891) a emis un ukaz „Despre suspendarea predării limbii moldovenești în școlile ținutale”, care stabilea că „graiurile locale în Imperiu nu se predau”. Cu alte cuvinte, se suspenda predarea limbii române inclusiv ca disciplină opțională, chiar și în școlile ruse.

Dar și până la publicarea ukazului amintit limba română era prigonită din viața publică a Basarabiei. În 1828 limba română a fost relegată din Codul civil; din 1842 limba română este neglijată, ocolită în Administrația publică din orașe și sate; din 1867 româna a fost eliminată și din Seminarul Teologic din Chișinău, iar din anul 1872 româna dispărea cu totul din sfera cultului religios.

A se reține că izgonirea limbii române din bisericile basarabene a început imediat după moartea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în 1821, aflat în acest post între anii 1813-1821. Astfel încât arhiepiscopul Pavel Lebedev a ordonat preoților moldoveni ca toate actele, documentele bisericilor să fie întocmite numai în limba rusă. Mai mult decât atât, a poruncit să fie arse în curțile bisericilor toate cărțile sfinte scrise în limba română (vezi „Timpul”, XI-2003, p. 19). Pe vremea mitropolitului rus Kasarov, toate bisericile, chiar și cele din localitățile mici, au fost obligate să țină slujbele în limba rusă. „Acest reprezentant al «Sfintei Rusii» și-a încălzit locuința timp de mai mulți ani cu cărți religioase scrise în limba română, confiscate din bisericile basarabene, unele dintre ele fiind foarte rare” (Valeriu Dulgheru, *200 de ani de la Răstignirea Basarabiei* (VI), „Literatura și Arta”, 3 mai, 2012, p. 3). Menționăm, de asemenea, că în anul 1883 Sfântul Sinod al Bisericii Ruse, printr-o decizie specială, a închis Tipografia bisericească din Chișinău.

Într-o ședință a Dumei de Stat din Petersburg din 10 noiembrie 1910 s-a vorbit că un preot moldovean a fost expulzat din Basarabia de către arhiepiscopul Serafim Ciciagov (1908-1914), pentru că a îndrăznit să officieze parastasul pentru o rudă a sa în limba română (vezi: Andrei Grosu, *Cum l-am descoperit pe D. P. Gulkin*, „Făclia”, 30-X-2010, p. 9).

Autoritățile din Chișinău se conformau politicii lingvistice care venea de la „Centru”, fiind obligate să stimuleze alcătuirea și editarea, de către intelectuali chișinăuieni, a unor dicționare („cuvântelnice”) ruso-moldovenești. Iată unele dintre aceste lucrări. În 1896, Alexandru Beldescu publică primul dicționar bilingv, cu denumirea *Русско-молдавский словарь* (7.000 de cuvinte).

Mai trec 3 ani și, în 1899, un alt autor, Gh. Codreanu, alcătuieste și publică la Chișinău *Краткий русско-молдавский разговорный словарь. Практическое пособие для грамотных молдаван, а также для русских, желающих посетить молдавские села Бессарабии*. Acest Dicționar a suportat trei ediții – 1899, 1904, 1912 (vezi A. T. Борщ, *Молдавская лексикография*, Chișinău, 1949, *passim*).

În dicționarele bilingve menționate sunt „înghesuite” cuvinte „curat moldovenești”, după cum le califică autorii acestor „opere” lexicografice. Iată câteva mostre: rus. подарок – mold. *dăruință* (cadou); rus. введение – mold. *intrare* (introducere); rus. намерение – mold. *socoteală* (intenție); rus. обильный – mold. *distulat* (îmbelșugat, abundant); rus. ступеньки – mold. *prichișioru* (treaptă); rus. кучер – mold. *mânătoriu* (vizitiu); rus. сирота – mold. *sărman* (orfan); rus. счет – mold. *numărătură* (cont, socoteală); rus. зоркий – mold. *golbat* (ager, perspicace).

În anul 1907, pedagogul și preotul protoiereu Mihail Ciachir (născut la Ceadâr-Lunga) a întocmit un alt *Русско-молдавский словарь*, lucrat după aceleași reguli lexicografice și conținând 22.011 cuvinte. Din prefața dicționarului aflăm următoarele: „*cuvintele rusești au fost traduse în limba populară curată moldovenească* (subl. n. – A.C.), în care au vorbit și vorbesc basarabeni moldoveni” (p. 4). Și mai departe: „În cazuri foarte rare, când era dificil a găsi cuvântul potrivit în limba locală moldovenească (subl. n. – A.C.), am fost nevoiți să apelăm la rădăcini latinești” (p. 4).

Amintim câteva exemple de cuvinte traduse din limba rusă în cea română din dicționarul lui Mihail Ciachir: монолитный – *nelămurit* (monolit); определение – *numirea* (definire, determinare); коньки – *conioce* (patine); монолог – *vorbă în scris* (monolog); мумия – *matahală* (mumie); безграмотность – *prostie* (analfabetism); ворот – *îndoitura straiului la gât* (guler).

Dicționarele bilingve ruso-moldovenești apărute în Basarabia pe vremea regimului țarist vorbesc despre faptul că autorii acestora *nu aveau posibilitatea* (fiind condiționați politic) să ia cunoștință de activitatea lexicografică din Principatele Românești și mai târziu din Regat, de cea a românilor din sec. al XIX-lea. Accesul liber la tezaurul, patrimoniul cultural de peste Prut le-ar fi îmbogățit propriul lor vocabular, le-ar fi ajutat la găsirea echivalentelor adecvate ale unor cuvinte din limba rusă, ce urmau a fi traduse.

În lipsa acestor contacte absolut firești și indispensabile, lexicografii basarabeni, pe de o parte, erau nevoiți să se limiteze doar la graiul lor rural, popular, limitat prin definiție și, pe de altă parte, se „întreceau” la calchieri nesăbuite din limba rusă.

În acest caz au avut de suferit, fără îndoială, cauza și cititorul cult, destinatarul, care nu avea decât să respingă o asemenea limbă, pretinsă literară, să nu o învețe și să nu o propage. Astfel, acesta renunță la caraghioasa „limbă moldovenească” și trece la învățarea și utilizarea limbii ruse. Prin urmare, țarismul adopta o strategie perfidă și sigură de subminare națională a băștinășilor: sărăcirea, rusificarea și apoi asimilarea glotică și etnică a românilor din Basarabia.

Situația celor trei județe, Cahul, Ismail și Bolgrad, retrocedate Moldovei în 1856, este revelatoare în acest sens. Afla-te timp de 22 de ani în componența României (1856-1878), acestea au cunoscut o evoluție ascendentă. Iată câteva date:

- s-a revenit la scrierea cu alfabet latin;
- s-a deschis Liceul Clasic complet în Bolgrad, care funcționa în limba română;
- au fost create o școală normală, un gimnaziu cu seminar, două gimnazii de fete – toate cu predare în limba română;
- au activat 7 școli primare urbane și 124 de școli primare rurale (vezi: Valeriu Dulgheru, *200 de ani de la Răstignirea Basarabiei (VI), Răstignirea Basarabiei de Sud la 1878*, „Literatura și Arta”, 3 martie 2012, p. 3). După 1878 calvarul limbii române revine și în această parte de Basarabie.

Firește, tendinței barbare de deșădăcinare a românismului, a simțului național al autohtonilor basarabeni i se opunea o *rezistență* din partea boierilor locali luminați, a intelectualilor și a oamenilor de bună-credință. Mulți boieri moldoveni erau gata să finanțeze predarea limbii române în școli ținutale, prin achitarea salariilor pentru profesori. Alții erau dispuși să contribuie financiar la editarea unor manuale de limba română.

Să trecem în revistă și unele gesturi ale elitei timpului. Scriitorul, fabulistul și dramaturgul Constantin Stamati (1786-1869) notează că „nobiletea din Basarabia în *Adunarea* sa din Chișinău, în anul 1863, a suplicat Guvernului (a rugat cu umilință – A.C.) de aici *un clas* de studii naționale” (C. Stamati, O. A. Chișinău, 1958, p. 391). Cererea a rămas fără răspuns! Mai târziu, același Constantin Stamati nota următoarele: „În Basarabia lipsesc cu totul școli românești, avem un dialect ruso-român; în grabă nici nu va mai fi limba românească în Basarabia, pentru că are să se mistuie cu cea rusească” (*ibidem*, p. 501).

Feciorul fabulistului, Constantin Stamati-Ciurea, prozator, dramaturg și poet (1828-1898), nota cu tristețe și durere: „Ce se atinge de scrierile mele în limba română, îmi era imposibil a le scoate la lumină. În toată Rusia nu există nici o tipografie română. Limba română rustică, așa cum o vorbește poporul din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat. Nici o

școală populară măcar! Am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic”. (O. A. Chișinău, 1957, p. 424).

Este binecunoscută activitatea preotului Alexei Mateevici de apărător înflăcărat al cauzei naționale, al identității etnice a românilor, al limbii române, al istoriei neamului, al religiei ortodoxe, al obiceiurilor strămoșești. Ca elev la Seminarul Teologic din Chișinău, Alexei Mateevici întocmește, în 1906, un *Memoriu* din partea seminariștilor, cerând „obligativitatea predării în limba română în clasele superioare, introducerea Istoriei Naționale și a Cântării bisericești moldovenești” (vezi: I. Nuță, *Alexe Mateevici și Limba română*, „Limba Română”, Chișinău, 1991, nr. 4, p. 28). Tot în anul 1906, în primul ziar de limba română, „Basarabia”, Alexei Mateevici scria: „Dacă moldovenii noștri până în vremea de astăzi au stat obijduiți, în întuneric, apoi (asta s-a întâmplat) din pricina că ei au fost atât de chinuiți, atât de lipsiți de cele trebuincioase traiului, inimii și minții, că (ei) nici n-au știut că mai este ceva pe lume, afară de bordeiele lor, sărace și pustii.

Ei nici n-au auzit de bunurile învățaturii în limba-mamă, nici nu și-au putut închipui ce plăcere simți, când citești o carte serioasă în limba pe care o auzi și o vorbești din leagăn”. (Alexe Mateevici, *Poezii. Carmena*. Ediție bilingvă româno-latină. Versiunea latină Valentin Harega. Prefața lui H. Corbu, Editura Știința, Chișinău, 1996, p. 7).

Fiind student la Academia Teologică din Kiev (1910-1914) și acționând în numele societății „Deșteptarea”, Al. Mateevici cere introducerea *Limbii Române în școlile din Basarabia* (I. Nuță, *idem*, p. 29).

Între 25-28 mai 1917, anul destrămării țarismului, la Chișinău s-a ținut „Congresul gubernial al învățătorilor moldoveni din Basarabia”. Să cităm fragmentar din ilustra alocuțiune a lui A. Mateevici la acest Congres: „Lucrul drept poate înflori numai dacă se întemeiază pe idei drepte. Cu mâhnire am văzut astăzi că între dumneavoastră nu toți sunt uniți asupra unor idei drepte. Unii se socotesc moldoveni, alții – cei mai puțini – români. Ei, bine, dacă ați luat asupra dumneavoastră sarcina de a lumina poporul, apoi trebuie să dați poporului idei adevărate, căci altfel întreg învățământul e fără rost...

Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania (*aplauze*). Frații noștri din Bucovina, Transilvania și Macedonia nu se numesc după locurile unde trăiesc, ci își zic români. Așa trebuie să facem și noi! (*aplauze*).

Trebuie să știm de unde ne tragem, căci altfel suntem niște nenorociți răătăciți. Trebuie să știm că suntem români, strănepoți de-ai romanilor și frați cu italienii, francezii, spaniolii și portughezii. Aceasta trebuie s-o spunem și copiilor și tuturor celor neluminați, să-i luminăm pe toți cu lumina dreaptă...

N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut. Aceasta să se știe din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba. Noi trebuie să ajungem de la limba noastră proastă de astăzi numaidecât la limba literară românească (subl. n. – A.C.)” (A. Mateevici, *Opere*, vol. I, 1993, p. 463-464).

Alexei Mateevici, autorul celebrei poezii *Limba noastră*, devenită astăzi imn de stat al Republicii Moldova, nu a fost nici politician, nici savant, ci preot, chemat să lumineze poporul, ca un păstor al inimilor, om de bună-credință, promotor al adevărului.

Trebuie să spunem, în această ordine de idei, că în Basarabia, pe vremea țarismului, se găseau și intelectuali ruși care înțelegeau că aici locuiesc români basarabeni și că ei vorbesc limba română. Astfel, eforul Circumscripției de Învățământ Odesa A. Arțimovici, într-o scrisoare din 11 februarie 1863 către Ministerul Instrucțiunii Publice din Rusia, scria: „Sunt de părere că va fi greu să împiedicăm populația românească a Basarabiei (subl. n. – A.C.) să folosească limba principatelor vecine, unde populația românească compactă o va dezvolta pe baza elementelor latinești, neprielnice limbii slave; restricțiile guvernamentale, ce urmăresc în cazul dat scopul de a înrădăcina în Basarabia un dialect apropiat limbii slave, nu vor fi, se vede, de niciun folos: *nu-i putem constrânge pe învățători să predea o limbă care în curând va deveni moartă în Moldova și Valahia, adică printre masele principalilor ei purtători; și nici părinții nu vor dori ca ai lor copii să învețe o limbă diferită de cea pe care o vorbesc ei în viața de toate zilele*” (subl. n. – A.C.) (Arhiva Centrală Istorică de Stat din Sankt Petersburg. Fond 733, registru 78, dos. 1043, fila 7-8. În Ion Iova, *Ioan Donceș și istoria apariției manualelor lui*, „Revistă de Lingvistică și Știință Literară”, A.Ș.M., 1993, nr. 1, p. 98). Comentariile ni se par de prisos.

Nu este lipsit de interes nici faptul că unii deputați ruși au pledat pentru predarea în limba română în școlile basarabene. Este și cazul deputatului Dionisii Petrovici Gulkin, care și-a exprimat opinia în cadrul Dumei de Stat de Legislativă III, 1911, la examinarea Proiectului de Lege cu privire la învățământul primar (vezi: T. Rusu, *Un singur om împotriva unui imperiu*, „Făclia”, 22 apr. 2011, p. 12, apud A. K. Гросы, *Молдавский великоросс*, Chișinău, 2011).

În alocuțiunea sa ținută la ședința Dumei de Stat din Petersburg, la 10 noiembrie 1911, deputatul din Basarabia D. P. Gulkin a vorbit despre „rusificarea forțată care se produce... în Basarabia, ...pentru care trebuie să-i fie rușine unui rus onest”. Și mai departe: „Nici într-o biserică... nu se oficiază slujba în limba localnicilor, peste tot e în limba rusă, așa că niciun moldovean nu înțelege nimic”, „eu consider că separatismul apare în rezultatul rusificării violente”.

Gulkin a fost combătut de Vladimir Purișkevici, mare moșier și ministru, de Nicolae Ghepețchi (preot), Nicolae Șoltuz – primar de Soroca, Leonid Casso, ministru al Instrucțiunii Publice (1910-1914) ș.a.

VI. Purișkevici, de pildă, a replicat: „Dacă se dau școli în limba maternă moldovenilor, apoi trebuie permise școli naționale și iakuților, cereмиșilor, bureaților și altor popoare slab dezvoltate” (vezi: Andrei Grosu, *Cum l-am descoperit pe D. P. Gulkin*, „Făclia”, 30-X-2010, p. 9; *apud* Petru Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1912-1918*, Chișinău, 1992, p. 198).

Dionisii Gulkin a explicat Parlamentului țarist că „poporul rus nu dorește rusificarea forțată a minoritarilor, că aici e vorba de niște ambiții ale unei gloate de impostori, care nu fac altceva decât să semene vrajbă și dezbinare între cetățenii ruși”, adăugând: „Chiar dacă mă veți exclude din Duma de Stat, totuna nu pot tăcea, atunci când poporul meu vrea să vorbească” (vezi: Mihai Bendas, *D. P. Gulkin – un exponent al spiritualității basarabene*, „Făclia”, 17 decembrie 2011, *apud* A. K. Гросу, *Молдавский великоросс*, Chișinău, 2011).

Este semnificativă și această replică a deputatului basarabean Dionisii Gulkin, adresată parlamentarilor ruși.

Fiindcă între Basarabia și Bucovina există afinități de ordin istoric, etnic, lingvistic (glotic), social-politic, cultural etc. (ambele regiuni s-au unit cu Patria-mamă România în anul 1918 – Basarabia la 27 martie, Bucovina – la 28 noiembrie), ne vom referi în continuare la diversitatea politicilor lingvistice ale celor două Imperii (Austro-Ungar în Bucovina și Imperiul Țarist în Basarabia).

Se știe că o parte importantă a Țării de Sus a Moldovei în 1775 a fost răpită de Imperiul Austro-Ungar și denumită *Bucovina* (mai exact, Nordul Bucovinei, ținutul Herța și județul Hotin, actuala regiune Cernăuți).

Basarabia – parte a Moldovei istorice situată între Prut și Nistru, Dunăre și Marea Neagră, în 1812 (după războiul ruso-turc și Pacea de la București) a fost anexată de către Rusia țaristă, care a stăpânit-o 106 ani, până la 1917, când s-a creat Republica Democratică Moldovenească, iar la 27 martie 1918, prin votul Sfatului Țării, s-a declarat Unirea Basarabiei cu România.

Confruntând *grosso modo* politica lingvistică a celor două imperii, putem conchi- de că în Țara Fagilor această politică a fost mai îngăduitoare, mai loială, pe când în Basarabia țarismul i-a ținut pe români în plină beznă și mărginare culturală.

Acad. Grigore Bostan¹ relatează că, deja la finele secolului al XVIII-lea, în Bucovina au fost editate (compilate sau copiate) unele cărți populare ca *Alexandria* (1781), *Codicele Constantin Popovici*, cu pasaje din povestea lui Sandipa filozoful și legenda despre Războiul Troadei – redactată la Cernăuți, 1796.

Apar și manuale, cărți de legi, iar în 1811, la Cernăuți, apare un ziar românesc numit „Calendar de casă”; în 1820, Teodor Racoci editează un *Crestomatic Românesc* ce conținea traduceri „de istorii și de alte faptorii, scoase din autori de pe osebite limbi” (a se observa remarca ce însoțește lucrarea: „s-au tălmăcit de către Teodor Racoci, tălmăciu a gubernii de Galiție Cernăuți”²).

O anume activitate culturală a desfășurat și Gheorghe Asachi, refugiat, în 1821, la Herța în locurile copilăriei sale, apoi în satul Colincăuți, județul Hotin, unde a cules mostre de creație populară orală.

Din 1814, la Cernăuți începe să reapară „Calendarul de casă” cu suplimente beletristice (proză, istorisiri scurte, proverbe, zicători românești). Aici găsim versuri, sonete, fabule, semnate de preotul din Ceahor și predicatorul la Catedrala din Cernăuți, Morariu-Andreevici (1818-1895), ulterior (din 1880) arhiepiscop și Mitropolit al Bucovinei³.

Pe la mijlocul sec. al XIX-lea, după eșuarea Revoluției de la 1848, s-au refugiat la Cernăuți V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Al. Russo, Aron Pumnul, George Barițiu și alți pașoptiști, care erau găzduiți de Eudoxiu Hurmuzachi. Acești reprezentanți de seamă ai românismului au contribuit mult la editarea ziarului „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie și literatură” (în limbile română și germană).

La 1 decembrie 1848 ziarul amintit publică *Petiție Țării* (Bucovinei), compusă din 12 puncte (articole), adresate împăratului austriac. În articolul 2 se cerea:

„– ca păstrare a naționalității, să se întemeieze școli pentru limba și literatura românească;

– în dregătorii să se puie numai indivizi ce cunosc limba țării;

– dregătoriile principale să fie datoare a primi cereri însoțite în limba românească și în această limbă să se rezolvească”⁴.

Alte acțiuni: 1) grație muncii entuziaste a lui Vasile Alecsandri, „Bucovina” publică o serie de creații populare ca *Miorița*, *Toma Alimoș*, *Mihu Copilul*, *Bujor* etc.; 2) în urma strădaniilor lui Aron Pumnul (1818-1966), în Gimnaziul german din Cernăuți se introduce un Curs de limbă, literatură și istorie a românilor. De la Aron Pumnul și din crestomația lui *Lepturariu românesc* (în 4 volume, 6 cărți, Viena, 1862-1865), elevii gimnaziului, printre care și Mihai Eminescu, „află multe lucruri importante despre trecutul istoric și cultural al poporului român”⁵.

3) Frații Hurmuzachi (Gheorghe și Aleco) reușesc în a II-a jumătate a secolului XIX să deschidă, la Institutul de Studii Filozofice (astfel se numea

instituția românească de învățământ superior de până la inaugurarea în 1875 a Universității), o Catedră de limba și literatura română. Mai mult chiar, s-a decis ca Limba și literatura română să fie disciplină predată la Institutul de Teologie din Cernăuți, ceea ce s-a întâmplat încă în 1848.

4) Tot frații Hurmuzachi, în 1862, au fondat, prin concursul lui Ion al lui Gheorghe Zbiera, Societatea pentru literatură și cultură română în Bucovina – „societate care timp de 80 de ani a grupat și a călăuzit forțele intelectuale bucovinene”⁶.

5) Între anii 1865-1869 la Cernăuți se editează „Foaia Societății pentru Literatură și Cultură Română din Bucovina”, în paginile căreia sunt inserate opere artistice ale autorilor din Bucovina și de peste Prut, multe bucăți de veritabilă creație populară din spațiul bucovinean.

6) La Cernăuți, între 1881-1884, se publică revista literară „Aurora Română” – organ beletristic al Societății pentru literatură și cultură română din Bucovina.

7) Între 1891-1897 se editează „Gazeta Bucovinei”, unde își publică lucrări: Teodor Ștefanelli, Constantin Morariu, foiletonistul Mihai Teliman ș.a.

8) Mai mult de un deceniu (1893-1904) apare ziarul „Deșteptarea. Gazetă pentru popor”, cu poezii, creații poetice orale, foiletoane de M. Teleman ș.a.

9) Tot la Cernăuți se editează între anii 1904-1939, cu întreruperi în perioada Primului Război Mondial, revista „Junimea literară”, care, în opinia lui N. Iorga, „cultivă gustul pentru lucrări literare românești de valoare”. Și în continuare: „e o publicație de importanță epocală în dezvoltarea spiritului românesc în Țara Fagilor”. (Redactor-fondator al revistei „Junimea literară” a fost cunoscutul istoric Ion Nistor.)

Subliniem că aproape niciuna dintre acțiunile de ordin național românesc, realizate în Bucovina sub habsburgi, nu și-au aflat replică în Basarabia ocupată de țariști.

Țarismul rus îi ținea pe românii basarabeni într-un total întuneric, îngrădindu-le accesul la școală, inclusiv primară, în limba română. Astfel se explică analfabetismul evident în mediul populației aborigene. Aproximativ 10,5 la sută dintre bărbați știau cât de cât carte rusească, iar printre femei numărul acestora atinge doar 1,7 la sută (vezi: Елена Затича, *Рыцарь молдавской школы*, „Новое время”, Chișinău, 8 aprilie 2011, p. 6).

Pentru comparație vom accentua: în Nordul Bucovinei, în ținutul Herța și în județul Hotin (actualmente regiunea Cernăuți), sub regimul habsburgic (1775-1918), românismul s-a manifestat continuu, întrucât limba

și cultura română nu erau completamente blocate ca în Basarabia sub țării ruși.

Însă pentru românii basarabeni și pentru cei bucovineni *Renașterea Națională autentică* s-a produs abia după Unirea din 1918 cu Patria-mamă. În acest context, voi apela încă o dată la autorii volumului *Pagini de literatură. Bucovina. Regiunea Cernăuți, 1755-2000*: „Ora stelară a literaturii române din Bucovina o constituie cele două decenii interbelice (1918-1940, 1941-1944). Dar această epocă de mare efervescență cultural-literară a fost mult prea scurtă, pentru ca forțele creatoare... să se poată realiza plenar în spațiul bucovinean”⁷.

Același lucru se poate spune și referitor la românismul din Basarabia interbelică. Este semnificativ faptul că imediat după Unire în Basarabia s-au deschis 1.233 de școli primare românești, învățământul național cunoscând un vector evolutiv ascendent. În 1939, de pildă, funcționau deja 2.718 școli cu un contingent de 334.747 de elevi și 7.591 de profesori de toate gradele; 13 licee de băieți și 9 licee de fete; 24 de gimnazii (vezi: Revista „Flux”, 25 septembrie, 1989, p. 7).

În această ordine de idei, ar trebui să reținem că noua orânduire în Basarabia – cea a Regatului român – nu a discriminat minoritățile naționale, acestea având școli cu predare în limba maternă. Astfel, în a. 1921, în județele din Basarabia funcționau instituții de învățământ pentru diverse etnii minoritare, și anume: ucrainești – 220; rusești – 120; bulgărești – 78; germane – 73; alte etnii – 43 de școli primare (vezi: Ioana Axentii, *Dezvoltarea gândirii pedagogice în Basarabia anilor 1918-1940*. Autoreferat al tezei de doctor în pedagogie, Chișinău, U.S.M., 2004, p. 10).

Politica lingvistică promovată la Est de Prut de către regimul țarist și cel sovietic a fost una sinuoasă, cunoscând urcușuri, dar și mai ales coborâșuri, fapt care a periclitat conștiința națională a moldovenilor din partea de răsărit a vechiului Principat, exercitând o influență negativă asupra evoluției firești a limbii române.

- Note** ■
- ¹ Grigore Bostan, Lora Bostan, *Compendium și antologie „Pagini de literatură română. Bucovina. Regiunea Cernăuți, 1775-2000”*, Editura Alexandru cel Bun, Cernăuți, 2000.
  - ² Grigore Bostan, Lora Bostan, *op. cit.*, p. 5.
  - ³ *Idem, ibidem*, p. 6.
  - ⁴ *Idem, ibidem*, p. 6-7.
  - ⁵ *Idem, ibidem*, p. 8.
  - ⁶ *Idem, ibidem*, p. 8.
  - ⁷ *Idem, ibidem*, p. 18.

Ana BANTOȘ

Literatura de la Est de Prut și reflexele brutalității istoriei. Lidia Istrati*

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, cercetător științific la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, teorie literară. Publicații recente: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010.

ISTRATI, Lidia (22.6.1941, Sofia, Bălți – 25.4.1997, Chișinău). Prozatoare. Este fiica Xeniei și a lui Nicolae Istrati, țărani. Termină școala medie din satul natal și, în 1962, Institutul Agricol „M. V. Frunze” din Chișinău (azi Universitatea Agrară), Facultatea Agronomie. Și-a susținut doctoratul în domeniul biochimiei și fiziologiei plantelor, în 1968. A activat în calitate de redactor, apoi șef de redacție la Editura Știința, director al Muzeului Republican de Literatură „Dimitrie Cantemir”, astăzi Muzeul Literaturii Române „M. Kogălniceanu” (1988-1990), deputat în două legislaturi ale Parlamentului Republicii Moldova (1990-1997), președinte al Ligii Democrat-Creștine a Femeilor din Moldova (1993-1997). S-a stins din viață într-o clinică din Germania și este înmormântată la Chișinău. Una din lucrările sale rămase în manuscris este romanul *Fașă albă de mătase...*

Scrieri: *Nica*, Chișinău, 1978; *Tot mai departe*, Chișinău, 1987; *Scara*, Chișinău, 1990; *Goană după vânt*, Chișinău, 1992, 2007; *Nevinovata inimă*, Chișinău, 1995.

Fidelă descifrării și descrierii stării de criză a omului contemporan, refuzului refulării, Lidia Istrati e preocupată de evenimentul, momentul, capabil să transmită schimbarea trăită ca ceva semnificativ și solemn, în care să încapă conștiința totală, cea care poate determina și consacra o întâmplare într-un nou conținut. Conștiința că totul este trecător și că lumina hărăzită omului e limitată ca

* Articol elaborat în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, Academia Română, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 „Investește în oameni”.

durată constituie unul dintre nucleele scrierilor Lidiei Istrati. Astfel, povestirea *Scara* relevă atitudinea autoarei față de sentimentul morții, neîmpăcarea cu trecerea timpului fiind individualizată prin intermediul unui protagonist cu un destin memorabil, din punctul de vedere al realizării artistice. Având sentimentul apropierii sfârșitului, Moș Acridan face un gest pe care majoritatea consătenilor săi nu-l înțeleg. Părăsit de puteri pentru a mai putea lua cu asalt, ca altădată, o râpă din drumul său spre casă, construiește o scară, sacrificându-și scândurile pentru sicriu. Muncește din greu și pe parcursul zilelor intră în dialog cu consătenii, care își scot la iveală fiecare firea sa proprie, alcătuind un tablou psihologic de ansamblu al satului. Autoarea construiește imaginea universului rustic basarabean aflat în perioada așa-numitei tranziții, imagine din care transpare starea de vid, de abandon, anunțând vremuri și mai sumbre. Parvenitismul, fenomen parazitar care va lua ulterior amploare în societatea vizată, este pus sub lupă și analizat în starea sa incipientă. Conștiința riscurilor la care este expusă o comunitate, o societate neașezată, condusă de indivizi parveniți, este ceea ce particularizează proza Lidiei Istrati, comparabilă în acest sens cu scrierile lui Ion Druță, de care se detașează însă prin stilul direct, fără menajamente, prin tonul moralizator, iritat, uneori. Blocajul, neașezarea societății ieșite, însă nu definitiv, din totalitarism, și care încă nu a acces la o altă stare este ceea ce o frământă pe autoarea a cărei mare durere este omul de rând, poporul. Individualismul, scepticismul, raportul dintre inteligență și morală, toate acestea sunt proiectate pe fundalul tradiției unei filozofii morale populare, venind dintr-o civilizație rustică veche, verificată de vremuri. Un anume sentiment al solidarității umane, precum și ideea de adevăr, specifice spiritului popular, reprezintă, în scrierile Lidiei Istrati, dimensiuni la care sunt raportate ideea de patriotism și cea de solidaritate morală.

Punându-și întrebări în stilul romanelor clasice, precum unde se află adevărul? sau ce înseamnă fericirea?, autoarea caută răspunsuri cu mijloace expresive moderne, inclusiv în romanul istoric *Tot mai departe*, al cărui pretext este relația domnitorului Ștefan cel Mare, pe de o parte, cu boierii și, pe de altă parte, cu poporul. Extrem de complicate, raporturile se dezvoltă către finalul romanului, autoarea evocând un crâmpoi istoric semnificativ, în care turcii sunt învinși datorită intervenției oamenilor simpli, bărbați, femei, înarmați cu mijloace rudimentare de apărare. Emoționat până la lacrimi, Ștefan Vodă vine între aceștia sărutându-i, în același timp înțelegând că cel care i-a convins pe oameni să iasă la luptă este unul dintre rivalii săi acerbi, boierul Iuga. Contrariat, domnitorul, în sinea sa, recunoaște că și-ar fi dorit ca oamenii să-l fi urmat fără a fi nevoie de intermediari. Evocând momente de acest fel, inventate anume cu scopul de a sublinia importanța relațiilor con-

textuale, Lidia Istrati accentuează legătura inevitabilă între romanul istoric și realitățile sociale ale unei actualități care îl provoacă. Deși, după cum va recunoaște însăși autoarea, a purtat în minte acest roman de-a lungul întregii sale vieți, lucrarea a fost determinată și de realitățile din peisajul social-politic basarabean. Scris în perioada mișcării de emancipare națională a românilor basarabeni, romanul *Tot mai departe*, în care este reconstituit destinul domnitorului Moldovei Ștefan cel Mare, a fost ținut la index timp îndelungat și a văzut lumina tiparului numai după intervenția scriitorului Andrei Lupan, a cărui autoritate a putut învinge reticența forțelor diriguitoare, deși nu fără consecințe pentru mai vârstnicul scriitor.

Într-un timp în care pe scena vieții sociale de la Est de Prut se insinua memoria istorică, lucrarea readuce în discuție istoria, romanul istoric și conștiința istorică, astfel încât, privită ca moment al reprezentării istoriei neamului, scrierea Lidiei Istrati este un nou angajament față de trecutul istoric, în raport cu atitudinea ostila față de istorie și față de marile personalități. În contextul literar de la Est de Prut gestul Lidiei Istrati este comparabil cu cel al lui Liviu Damian. Ca și Liviu Damian, autorul poemului istoric *Cavaleria de Lăpușna*, care a avut de înfruntat filtrele unei cenzuri drastice (poemul a apărut în prima ediție în 1984 și în a doua – postmortem, în 2005, în revista „Moldova”), Lidia Istrati contribuie la consolidarea identității istorice și culturale, a memoriei ca posibilitate de punere în evidență a conștiinței de sine.

Scriitoarea pune problema remanierii ambiguității discursului despre istorie, dar și a discursului romanesc. Viziunea dialogală în raport cu trecutul, multiplicată prin atitudinea față de personaje, fapte istorice, concepția despre lume este o aluzie directă la un prezent complex, autoarea căutând, de fapt, în meandrele trecutului cheia înțelegerii complexității prezentului și a realităților pe care le vizează în toate scrierile sale, dând replici dure tuturor fenomenelor distructive pentru om și pentru societate. Chiar de la prima sa povestire publicată, *Îngăduie, omule*, autoarea este inclusă în categoria puținilor scriitori basarabeni care au avut curajul de a înfrunta regimul totalitar. Trecută pentru un deceniu pe linia moartă a literaturii, blamată în presa oficială, se va afla mult timp fără serviciu și fără posibilitatea de a-și câștiga mijloace de trai. Se va înscrie la doctorat și va susține o teză în domeniul biologiei plantelor, dar i se vor refuza, rând pe rând, mai multe cereri de angajare, iar persoanele care vor da dovadă de curaj și o vor angaja, vor fi pedepsite cu demiterea din funcție, pe motiv că protejează elemente ostile puterii sovietice. Acest fundal biografic explică, cel puțin parțial, complexitatea tematicii abordate de scriitoare, privind căutări ale sensului vieții, al moralității și al creației, deopotrivă.

Tema trecerii inexorabile a timpului, descoperirea morții ca pe ceva real, prezența vie a morții care îi pândește, la modul concret, pe oameni devine la Lidia Istrati o stare dramatică, depășind baladescul din povestirea *Sania*, bunăoară, cu care Ion Druță l-a obișnuit pe cititorul basarabean. „Numai omul cel slab de fire îi poartă cinste morții”, îi spune tatăl ficei sale Nica, un copil marcat de moartea unchiului Vasile, la care ținea foarte mult, în povestirea purtând numele protagonistei. Cadrul în care sunt montați eroii este unul rustic, patriarhal, autoarea uzitând de un limbaj orientat să pună în valoare arhăitatea vieții, aspectele ei primare, o particularitate a scrisului Lidiei Istrati constând în faptul că pe cât de moderne sunt frământările eroilor, pe atât de convingător aceștia sunt anorați în niște realități, la prima vedere, îndepărtate în timp și poate chiar uitate. Autoarea nu-l lasă pe cititor să uite vremea foametei, bunăoară, pe care probabil că a cunoscut-o, numai așa explicându-se veridicitatea cu care e descrisă această dramă a poporului nostru într-o povestire scurtă cum e cea intitulată *Nepoata*. Și aici este vorba despre moarte, care e privită din perspectiva unui fapt istoric, foametea, o temă tabu pe timpul puterii sovietice. Scurtă ca dimensiune, narațiunea, care vedește preocuparea autoarei pentru descrierea mentalității omului pus în situații extreme, are ca subiect un caz ca multe altele care s-au petrecut pe vremea foametei în satele basarabene: o bătrână vine la fiica ei să-i ceară ceva de mâncare și fiica o refuză. Bătrâna nu spune nimic și face cale întoarsă. Nepoata, care e martoră la această scenă, știind că în casa lor se mai găsesc de ale gurii, se strecoară în beci, ia un ulcioraș cu lapte prins și o ajunge pe bunică din urmă, spunându-i să nu vină pe la ei, căci de acum încolo va avea grijă ea să-i aducă de mâncare. Bunica, vrând să-și protejeze nepoata, îi spune: „Dar nu te-a bate?”. Nu peste multă vreme însă, în pofida strădaniilor nepoatei, bătrâna va muri, iar la înmormântare, un ritual făcut în condițiile gregare ale foametei, chiar fără sicriu, nepoata nu va rezista și, plângând, îi va striga adevărul în față mamei sale: „N-ai vrut să-i dai de mâncare și de aceea a murit!”. Pătrunsă de durere, fiica bătrânei va invoca numele celei decedate cerându-și iertare. Peste toate acestea ploaia, ca un semn al Celui de Sus, care pe toate le știe, dar îl lasă pe om să-și asume destinul, pune accentul final.

Dezbaterile pe această temă sunt amplasate într-un context mai vast în nuvela *Zambila*, construită în jurul unui personaj feminin aprig, care dă numele povestirii. Chiar din start, înainte de căsătoria acesteia, tatăl ei, dându-i-o de nevestă lui Gheorghe Maglavit, îi spune viitorului ginere: „Să te dai încotro boul, încolo și boroana, altfel îți hotărâsc de la început: treabă nu faci”. Zambila este femeia cu caracter volitiv, de învingătoare, harnică, neîntrecută în toate meșteșugurile pe care, am putea spune, se fondează o civilizație rustică: țesutul, gătitul, împletitul ghergheturilor, croșetatul etc. „Gospodină și chităță”, „fețuia

peretele ca oglinda, ...și dacă vedea că rămâne de alte femei, muruia noaptea la lampă”. „În fiecare zi afară de aceea că spăla rufele, ștergea praful, închea laptele, Zambila vântuia cearșafurile și dovedea și la oraș cu fruct și zarzavaturi de vânzare”. Ceea ce agonisește pune la adăpost într-un gavanoș sub podele în casa cea mare și, pentru a nu-și risipi avutul, își delimitează relațiile cu rudele, de care se înstrăinează, inclusiv, de feciorul său Petrache. Dar în destinul protagonistei intervine gândul despre moarte, care o face și mai aprigă în toate pornirile ei: „Una însă era rea și înfricoșătoare. Moartea”. Căzută la pat, își va invita vecinele să le dea de pomană, cu mâna ei, lucrurile cu care se mândrea și care o scoteau în afara oricărui concurs. Gestul este motivat și de îndoiala în ceea ce privește credința în forța divină și în existența vieții de dincolo („Știe ea, știe – i-a spus Petrache-feciorul [iată cine l-a scos pe Michiduță din ulcică], – i-a spus că Dumnezeu nu-i acolo sus în ceruri departe și nevăzut, nu-i: acolo-i universul”), amintirea morții, adică timpul oprit și tema credinței în Dumnezeu împletindu-se aici. Revenindu-și, Zambila își va convinge soțul să aducă înapoi de la fiecare ceea ce a primit de pomană, motivând că nu poate suporta să vadă persoane nedemne cum fac uz de munca ei, maculând-o. Avară, incapabilă de a-și depăși limitele propriei sale firi, Zambila va fi foarte ușor uitată de cei din jur, care nu se vor grăbi să vină la înmormântarea ei survenită în momentul conștientizării hăului ce s-a pus între ea și lume.

Salvarea personală, făcând parte din aspectele implicate în tratarea temei sfârșitului inexorabil, ia o întorsătură cât se poate de complexă, în special, în romanul *Goana după vânt*, al cărui construcție include corelația autor – narator – scriitor. Polemica între narator și autor nu-i este străină Lidiei Istrati. Dar ea este intercalată în textura narațiunii și are scopul de a schimba viziunea asupra concepției despre scris, despre roman:

„...Atunci sub caisul înflorit fiica Rozei lipsea.

– Și ce vrei să spui cu asta?

– Nu știu.

– Dacă nu știi, mai bine taci. Eu sunt autorul, eu știu despre ce se scrie și despre ce se tace. Din cauza ta atmosfera artistică dispare ca o pâclă străpunsă de soare.

– Dacă atmosfera artistică nu-i decât o pâclă, să dispară.

– N-o să fii tu scriitoare, cum nu-s eu popă.

– Mi te bagi în suflet. Uneori îmi pare că ți-s dragă, de aceea te ții scai de mine. Nu te cred. Scrii că-s frumoasă, dar e minciună”.

Romanul *Goana după vânt*, din care este luat acest fragment, demonstrează maleabilitatea și receptivitatea autoarei față de procesele de modernizare a

literaturii. Accederea la literatură, trecerea prin furcile caudine ale îndoielii sunt lucruri firești, pe care autoarea le surprinde, singurătatea fiind treapta decisivă. Nevoia de izolare, ruptura, declicul este semnalul pe care autoarea îl urmează, iar în cazul romanului amintit acesta ține de un moment din tinerețe, când, încercată de neîncredere, o ia razna, căutând calea de a se detașa de lume: „Pădurea te ademenise, la sigur că se întâmplase ceva”, scrie autoarea. Imaginea proprie proiectată în scrierile sale este una plină de contradicții, ambivalența caracterului naratoarei răsfrângându-se și asupra structurii narative a romanului. Tentativele naratorului de a înțelege realul, de a depista nonconcordanțele dintre felul de a percepe lucrurile, relațiile disjunctive dintre personaje, inclusiv dintre autoare și părinți (exemplul cu volumele lui Tolstoi cumpărate de studenta Nica, gestul fiind condamnat de părinți), noncomunicarea, izolarea socială sunt determinante în scrisul Lidiei Istrati. Între universul Nicăi și ceilalți există o disjuncție irecuperabilă. Disjuncția dintre diverse aspecte ale realității, care se răsfrânge și asupra personajelor, decurge din criza valorilor culturale și sociale. Căutând în acest cadru realul autentic, naratoarea se caută pe sine ca scriitoare, caută sensul scrisului, al literaturii. Controlul dificil al eului se împletește cu reflecțiile de ordin moral, Lidia Istrati judecând despre actul scrisului ca acțiune care se înscrie în aria valorilor estetice, etice, politice sau religioase, dezbateră dintre narator și autor fiind motivată de dimensiunea publică a scrisului artistic, de gândul scriitorului la eventualul său cititor. Această dimensiune a scrisului Lidiei Istrati este una aparte, completând interferența discursurilor care participă la edificarea eului artistic, raportul dintre lume și reprezentările ei în romanul *Goana după vânt* fiind unul dualist. Oricât de mult își iubește eul, autoarea se confruntă mereu sau cu prietenul interior, sau cu dușmanul interior. Sondându-și propria complexitate a sufletului și așternând-o pe hârtie, autoarea cunoaște drumul de la a fi la a te cunoaște, a-ți cunoaște ființa, raportul dintre autor și operă reliefând imaginea unui personaj inadaptat, precum este și Nica. Falsitatea funciară a anturajului Nicăi din romanul *Goana după vânt* o face să-și piardă siguranța și să oscileze. Ea trăiește într-un mediu de insecuritate intelectuală. Cei în care Nica a crezut și care formau mediul ei familiar, la un moment dat, se revelează în ipostaza de străini, de dușmani. Deziluziile nu conțin și protagonistă se vede prinsă în mrejele angoasante ale necunoscutului, ale necunoașterii. Nica descoperă că e o ființă care se ignoră. Statutul celuilalt este, în acest context, greu definibil și atunci autoarea recurge la un limbaj ezitant. Revolta și surpriza este ceea ce marchează acest limbaj al indefinitului, în cele din urmă orientând-o pe autoarea care nu se acceptă pe sine către zone de investigații ce țin de vârsta copilăriei, a adolescenței și tinereții.

Făcând parte din generația care s-a format în condițiile grele de după război și foamete, dornică de cunoaștere, Lidia Istrati își exaltă profesorii pe care i-a cunoscut la facultate despre care scrie: „...înțelepții și frumoșii tăi profesori de altădată, de aceștia acum nu mai sunt!”. Îi citește pe Bulgakov, Dostoievski, Tolstoi, Ibsen, Cehov, Dreiser, Feuchtwanger, Golsworthy, Turgeniev, superbe povestiri ale lui Kazakov. Sunt autorii care trasează itinerarul formării sensibilității sale artistice. În toți aceștia va căuta, în primul rând, formula adecvată pentru reprezentarea artistică a brutalității istoriei, lucru care îi preocupă pe majoritatea scriitorilor basarabeni șaizeciști și care transpare în forme contorsionate ale imaginarului artistic. Lidia Istrati va adopta un punct de vedere foarte curios în acest sens, deoarece, concomitent cu condamnarea, cu revolta care dau tonul scrierilor sale, asistăm la scene în care personajul, reprezentând-o pe autoare, își face un fel de *mea culpa*, dorind parcă să-și asume într-un fel aceste brutalități ale istoriei. Aici pare să fie influențată de Bulgakov, opera căruia este marcată într-o mare măsură de atrocitățile istoriei. Bineînțeles că în anii despre care scrie Lidia Istrati violența brutală a istoriei a rămas în urmă, însă efectele ei vor funcționa în mentalitatea colectivă pe o durată nedeterminată. Anume acestea sunt vizate de autoarea care își exorcizează tristețea, fără a cruța pe nimeni, inclusiv pe părinții care n-au înțeles atracția ei față de carte (atunci când dă ultimii bani pe cele 26 de volume ale lui Tolstoi și este muștrată aspru de părinți: „Iată pe ce cheltui banii!”, va striga mama, ațâțând focul cu volumele lui Tolstoi, și „Tata: Ți-a fost a citi mai tare decât a mânca? Ia mâi cucoană, să-și aibă cartea ei aparte, eu i-s Childian – boierul; acu de unde să iei cinc ruble, dacă nu le ai și nimeni nu ți le dă?”), ea se autocondamnă: „Tu ești vinovată, Nică, de ce le-ai cărat acasă?”. Anume în contextul reprezentării brutalității istoriei perspectiva scriitoarei asupra reliefulor literaturii basarabene devine explicită: „...aceștia, ai noștri, băștinași – slabi de tot, mincinoși (ai învățat cu de-a sila opera lor în școală), de unde s-au luat, când vor dispărea, nu vreau să-i știu, nu există, saltimbanci, afaceriști, slujitori, nu vreau să-i știu, și alții de-ai noștri – Druță, Beșleagă, Vieru, Vasilache, Costenco, hai, băieți, hai odată, așa-i de greu...”. Colegul de generație Vladimir Beșleagă, căutând explicație la toate atrocitățile istoriei, va miza pe interiorizarea excesivă, Ion Druță pe punerea în valoare a unui cvasiechilibru mult căutat, pe care îl va afla în structurile adânci ale sufletului înmuat în undele unui lirism contagios câteva decenii la rând în literatura basarabească, eșuând ulterior într-un pacifism trădător (dar acest din urmă fapt din biografia lui Ion Druță Lidia Istrati nu-l va cunoaște, producându-se după moartea autoarei), Grigore Vieru va persevera în transmiterea unui sentiment al dramatismului trecut prin filtrul sacralității valorilor umane, profilate pe ecranul unei istorii marcate de violență (poeziile *Cămășile*, *Formular*,

Fă-mă, mamă, ce m-ai face...). Vasile Vasilache va crea o atmosferă cvasifilozofică, în care își va învălui personajele protejându-le de amenințările vigilenței mai marilor zilelor. Nicolai Costenco, scriitorul cel mai încercat de brutalitățile istoriei, fost deportat politic, între anii 1943-1948, și reabilitat în 1956, va adopta un limbaj esopic, lansându-și furtunaticile gânduri printre rânduri, tentat să-și mențină casa în piscul adevărului. Acest fundal face mai explicit îndemnul Lidiei Istrati: „Hai, băieți, hai odată, așa-i de greu...”, care denotă conștiința necesității imperioase de a scoate „carul” literaturii basarabene din pietrele brutale ale istoriei.

Reflexele acestui destin nefast sunt prezente în tablourile desprinse din romanul *Goana după vânt*, în care Lidia Istrati își amintește despre „viața frumoasă de student” astfel: „muște săcâitoare, miasme de gunoaie, cearșafuri soioase, ploșnițe, trepte teșite, renumitul frizer evreu, întotdeauna prezent în cușca sa, miros de oțet și castraveți băhliți, părjoale-nușai, pesmeți, garnitura de mazăre. Viață fericită de student – doar carpenii din parc, doar cerul de noapte trandafriu-violet, doar țăranii veniți la oraș, doar cinematograful, doar muzeul de arte...”. Episoadele de acest fel au fost trecute sub tăcere în literatura de la noi, însă ele prezintă un interes deosebit din punct de vedere antropologic. Conținutul și tonul narațiunii în scenele din viața satului basarabean sunt și ele afectate până în adâncurile inimaginabile de penuria și starea precară în care s-a pomenit satul moldovenesc după destrămarea Uniunii Sovietice (în povestirea *Scara*). Și aici este vorba de aceleași consecințe ale brutalității istoriei. În scrierile Lidiei Istrati este vizat individul care a suportat un proces de înticicloșire sovietică, de aceea, pentru a deconspira acest fenomen, stilul este emfatic și, uneori, solemn până la artificiu. Întrebările, pe care și le pune autoarea sie însăși nu conțin, alimentând aspectul dramatic al limbajului. (Nu este întâmplător faptul că autoarea a publicat și o piesă de teatru, în baza povestirii *Scara*.)

Cuvântul în narațiunile Lidiei Istrati pare și el iscat din acte de tortură, fiind „somate” să reflecte doar adevărul. Așa se explică preferința pentru cuvântul direct, sau pentru cuvântul vechi, arhaic, verificat de vremi, pentru un limbaj care parcă ar aduce omul în fața și la judecata istoriei, a unei istorii care a fost în mod abuziv dată uitării, nu a celei relativ recente, pe care autoarea ne îndeamnă să o cunoaștem, raportând-o la alta mai veche. Istoria relativ recentă este copios ilustrată printr-o galerie de personaje, reprezentându-l atât pe țăranul hâtru și fricos, cât și pe pseudosavantul meschin și calculat sau președintele de colhoz. Cu toții au aceeași obârșie, în timpurile marcate de vitregiile istoriei. La nivel stilistic, diverse figuri favorizează deformarea, elipsa narativă, sinecdoca izolând cauza șocului, fragmentarea

firului narativ, repetițiile faptelor brutale. Convertită de către structurile sistemului, brutalitatea voalată pătrunde și acolo unde s-ar părea că nu îi este locul, în cercetare. Expulzarea Nicăi, aspirantă la un institut din Academia de Științe, face dovada violenței disimulate, escamotate, discrete. Personajele din *Goana după vânt* nu sunt personalități distinctive, ci agenți care, în loc de nume, poartă câte un număr. Ei știu să-i șoptească la ureche șefului exact ceea ce trebuie pentru ca acesta să nu o angajeze pe Nica. Întreg institutul este plonjat într-o societate marcată de istorie, comportamentul indivizilor fiind caracterizat prin slugărnicie și lașitate. La Lidia Istrati imaginea țăranului hâtru și docil, în același timp, se extinde dincolo de limitele rustice, devenind emblematică, sigilând universul personajelor, anihilând, în cea mai mare măsură, sfera duplicitară și ipocrită a pretenșilor intelectuali și pe cea a pseudosavanților.

Starea în care se află Nica e una fără sine, de dezorientare. Ajunsă la limită, protagonistă se întrebă: „Eu: Ce am, nici nu mor, nici nu trăiesc”. Cel care o va ajuta, în cea mai mare măsură, să regăsească drumul către sine este un bătrân profesor evreu, care a stat la Doftana, apoi a fost exilat în Asia Mijlocie. Autoarea ne mai relatează că „întors în Moldova, a fost ostracizat, etichetat și trecut pe linie moartă”. E clar că e vorba despre o persoană cu vederi progresiste, de stânga, care apoi a fost pedepsită la modul kafkian. Destăinuindu-se, Nica îi povestește cu lux de amănunte despre toate prin câte a trecut, despre mulțimea de funcționari de pe urma comportamentului cărora a avut de suferit, destăinuire din care reiese că „păcatul” ei constă în faptul că nu a fost de acord cu cineva. Concluzia pe care o trage după întâlnirea cu bătrânul profesor este următoarea: „N-am fost de acord cu cineva. Nu m-au exilat, nu m-au executat. Mi-au trântit ușa în față și nu m-au primit”. Lamentațiile Nicăi sunt bazate de următorul îndemn al profesorului: „Așa nu merge, a spus tăticul (Tăticul lui Rozmari, doamna care a intermediat întâlnirea celor doi. – A.B.). De unde ai mai scornit că viața-i mișcare ascendentă. Va trebui să înveți a bate pasul pe loc, a te mișca în cerc, a da înapoi. Nu pierde vremea, trăiește – ți-i dat să faci, vei face. Sai (sic!) de pe circumferință, ignorând-o. Iubește-ți creierul, cruță-l, va veni ceasul și ziua lui”. Discuția este dirijată direct spre contextul politic, spre „regim”, cuvânt neclar, dintru început, pentru Nica, cea care crede în socialism și în Lenin („Nică, n-ai înțeles despre ce fel de regim îți vorbește”). Bătrânul profesor: „– Regimul. Nu faci nimic”. ... Apoi: „– Regimul. Nu încerca să pătrunzi printr-o ușă blindată”.

Profesorul descifrează în cuvinte scurte întregul mecanism de funcționare a regimului totalitar prin oamenii săi, pe care el l-a văzut cu propriii ochi și

l-a definit prin metafora balaurului cu mai multe capete: „– A trăda. A minți ignoranții și a miza pe ignoranți”.

El îi deschide ochii Nicăi, spunându-i că „iluziile nu sunt bune la nimic”, iar la fraza ei înflăcărată „Eu cred în socialism. Pe Lenin nu-l dau!” îi replică: „– *Nu trebuie să crezi, trebuie să știi, nu face să crezi, face să știi*” (subl. – A.B.).

Finalul întâlnirii este zguduitor prin dramatismul destinului strivit de un sistem bazat pe brutalitate: cu privirea îndreptată spre nicăieri, profesorul care îi dădea lecții de istorie Nicăi rostește următoarele cuvinte: „– Eu unul voi muri nerăzbunat. Cei care m-au nimicit sunt la proră”. Apoi către Nica: „– Știu ce te frământă. Dreptatea e a ta, iar bucuriile sunt ale lor. Ei sunt decorați, iar tu hulită, ei sunt onorați, iar tu fugărită. Îndoaie-te. Altă ieșire n-ai. Viața-i una, n-o cheltui, n-o cheltui în ură. Prin ură și răutate cărare de ieșit nu-i”.

În acest context va fi evocat și numele botanistului și geneticianului rus Nicolai Vavilov, savantul care s-a stins într-un lagăr de concentrare, în 1943, fiind reabilitat în 1955.

Marginalizarea dusă până la exilare, în anii stalinismului, în zilele Lidiei Istrati ia aspectul ușilor blindate în fața celui stigmatizat, a zidului de nepătruns. Zona în care se retrage insul expulzat de regim este cea a ospiciului rezervat celor deviați mintal. Scena finală a întâlnirii este simbolică și revelatorie în acest sens: „– Cine din noi e nebunul? Am întrebat eu și capul mi s-a limpezit.

– Ah, fetiço, a răs evreul. Curat bărbierit, în cămașă albă-sterilă, pijama, cordon și ciocuri. Eu sunt nebunul. «Nu faceți ca binele vostru să fie vorbit de rău». Eu sunt purtătorul de cruce!!! Purtătorul de cruce!!!”

După aceasta profesorul se lovește în neștire cu fruntea de birou. „Nebunul cel sfânt” îl va numi autoarea, al cărei discurs narativ este orientat spre căutarea soluțiilor individuale la probleme sociale. Însă, după cum menționează Zygmunt Bauman, „nu e absolut sigur că realmente există soluții individuale la probleme socialmente construite”, același sociolog polonez-englez menționând opinia lui Cornelius Castoriadis și Pierre Bourdieu în acest sens, anume că dacă există o șansă de a rezolva probleme produse socialmente, soluția nu poate fi decât colectivă.

Demersul narativ reflectând surditatea unei societăți amorțite, ignoranța și indiferența, fanfaronii și prostituția, diabolicul poartă amprentele lui Mihail Bulgakov, care în romanul *Maestrul și Margareta* a făcut o demonstrație subtilă și exactă a absurdității sistemului politic sovietic. Unite într-un sistem bine înscris în contextul social-istoric, personajele din proza Lidiei Istrati, care e

foarte aproape de detaliul real, sunt oameni fără calități, indivizi aparte, funcționari pe seama cărora va pune eșecul societății.

Relațiile complicate cu propriul eu aflat în criză și cu lumea din jur, cu istoria sunt țesute în textura unui limbaj care acum este numit scriitură. Este modalitatea prin care autoarea nu dă soluții, ci se întreabă, caută răspunsuri. Incoerența narațiunii se explică prin dorința autoarei de a nu deforma lucrurile. Din același motiv Lidia Istrati va alege o structură complicată a romanului, conceput la modul postmodernist, în care autorul, naratoarea și Nica sunt măștile unei singure persoane, scriitoarea Lidia Istrati. Mandatară a eului propriu, autoarea schimbă uneori registrul, discursul fiind orientat spre culmile înalte ale patetismului. Arta conversației este ceea ce o interesează, de aici decurgând felul cum este regizat cuvântul. Scriitorul și cititorul fiind parteneri, tehnicile sunt selectate dintr-un registru modern și postmodern:

„Dragonul Comoda este axa existenței mele, asupra lui mă înalț, de dânsul sunt umilită, el este bucuria mea și mâhnirea mea, prietenul și dușmanul meu, de el mă ascund și de el mă apropii mereu”, va afirma naratoarea. Dragonul Comoda și Dumnezeu sunt forțele antagoniste din sufletul zbuciumat al protagonistei. Dumnezeu învinge atunci când Dragonul slăbește. Creația, presupunând rezistența din interior, are în centru portretul fizic, moral și psihologic extrem de complicat al eului scriitorului. Necesitatea de a depăși inhibițiile legate de scrierea sinelui solicită schimbarea tehnicilor narative. De aici începe experimentalismul în scrisul autoarei. Limbajul cotidian voit violent, pentru a șoca, pentru a influența cititorul și a-l scoate din indiferență, din imbecilitatea în care este împins de către sistem, contrastează cu tendința de a transmite un sentiment al dragostei de viață prin intermediul unor efuziuni lirice, realismul grosier alternând cu lirismul de sorginte romantică din peisajele descrise cu multă pasiune. Peisajul, portretele memorabile, care trădează plăcerea autoarei de a trasa dintr-o linie de condei caractere, dar dincolo de acestea, spiritul critic, criticist și autocritic care străbat, în special în *Goana după vânt*, denotă o atitudine detașată, evoluând treptat spre o atitudine critică a autoarei față de sine însăși.

Un punct incipient al sinuosului itinerar al eului creator poate fi descifrat în povestirea *Vițelul de lut*, în care Nica, o copilă cu o fire aparte, curioasă și independentă, dar în același timp strâns legată de mediul familiei; rătăcind pe ulițele marginale ale satului, va intra în groapa cu lut din care gospodinele iau lut pentru muruirea și dichisitul caselor, va lua un boț de humă și, jucându-se într-o doară, va modela mai multe vietăți, în cele din urmă oprindu-se la un vițeluș. Luată cu acest joc mai puțin obișnuit și întârziind prea mult, în drumul spre casă este așteptată de mama care, supărată, o dojenește și,

descoperind mica „operă”, o aruncă sub un gard între mă răcini spunându-i: „Apu' tu pentru căluți de lut mă pui să-ți ies înainte?... Marș acasă cât îi lucrul cu cinste”. Noaptea, în timp ce părinții dorm, Nica se strecoară din casă, își recuperează vișelul care zăcea sub frunze de brusturi uscați, rămânând singură și nedumerită în noapte: „Luna era sus. Salcâmii piroteau a noapte. În ograda școlii țipau păunii. Uitând de noapte și frică, Nica tocnea vișelul de lut. El ieșea nedumerit și trist ca dânsa”. În povestirea despre copilul naiv ademenit de acel ceva, pe care deocamdată nu poate să-l identifice, se conține starea incipientă a dezgھیocării sensurilor pe care le implică arta. Mai târziu autoarea va reveni la această problemă, configurându-se în dorința de a transforma propria viață în operă.

În romanul *Goana după vânt* Lidia Istrati percepe viața ca pe un dat, pe care, percepându-l, îl transformă în operă, în scriitură. Autoarea intră fără niciun fel de rezerve în literatură, toate liniile de acțiune fiind supuse unui singur scop: scrisul. Anume scrisul, fenomenul scrierii, al producerii operei literare este pe primul plan și nu punerea în valoare a elementului biografic. Constrânsă de trecerea timpului, autoarea este tentată să-l condenseze, psihologizând-l, biograficul menținându-se la nivelul simbolicului. De aceea contează nu atât disocierea raportului narator – autor, cât cea a raportului viață – operă. Pe linia dintre biografie și ficțiune este urmărită enigma vieții și a cea a scrisului, viața, biograficul devenind literatură. Situându-se mai aproape de cititor, mai aproape de popor, Lidia Istrati este preocupată de procesul de devenire, de constituire a sinelui moral, demonstrând, în felul acesta, aderența la un punct modern asupra vieții. Subiectivizarea practicii morale a creatorului, condus de instinctul conservării capacității sale de artist al cuvântului, mai presus de bine și rău, mai presus de atrocitățile istoriei, constituie mesajul scrierilor acestei curajoase autoare, mesaj adresat atât omului simplu, cât și intelectualului, ambii vizați deopotrivă.

Gheorghe NEGRU

Lupta cu „naționalismul” în R.S.S.M. Două cazuri mai puțin cunoscute din 1970

Gh.N. – cercetător științific superior la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, șef al Catedrei științe socioumaniste a Academiei de Transporturi, Informatică și Comunicații. Autor al unor studii consacrate istoriografiei românești moderne, istoriei Basarabiei și R.S.S. Moldovenești, inclusiv a monografiei *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*.

Anii '70 ai secolului XX au reprezentat pentru popoarele din cadrul U.R.S.S. apogeul politicii de centralizare și rusificare. Limitarea drepturilor politice și naționale și intensificarea represiunilor, mai ales după evenimentele din Cehoslovacia, au condus la amplificarea, la începutul anilor '70, a mișcărilor naționale din U.R.S.S. Ca răspuns autoritățile sovietice au declanșat un nou val de represiuni. În acest context, urmând modelul puterii centrale de la Moscova, I. Bodiul, prim-secretar al CC al PCM, a inițiat și el o nouă campanie împotriva „naționalismului” din R.S.S.M.

Această acțiune debutează la 10 martie 1970, prin discutarea la Biroul CC al PCM a cazului L. Mursa și P. Molodeanu, director și, respectiv, secretar al organizației de partid de la studioul cinematografic „Moldova-film”. A urmat, la 15 septembrie, cazul lui Alexandru Moșanu, cercetător științific superior și secretar științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a R.S.S.M., la 1 octombrie, cazul Liliei Neagu și al Asei Andruh, prima – elevă la Colegiul de Medicină din Chișinău, iar a doua – la școala moldovenească nr. 1 „Grigore Kotovski” din același oraș; la 16 noiembrie, cazul lui Anatol Corobceanu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri din R.S.S.M.

Cel mai răsunător dintre acestea a fost cel al Liliei Neagu și al Asei Andruh, care au scris cu grafie latină pe vitrinele, pereții și ușile unor clădiri din Chișinău o serie de lozinci „naționaliste”¹.

Vom relata, în rândurile de mai jos, în baza unor documente recent descoperite, despre două cazuri, mai puțin cunoscute, dar totodată deosebite de celelalte, care relevă acțiunile autorităților din R.S.S.M. de demascare a „naționaliștilor camuflați”. Această categorie, manifestând „toleranță” și chiar conlucrând cu persoanele fățiș „naționaliste”, era considerată de către autorități periculoasă, deoarece utiliza pârghiile puterii de stat și de partid pentru subminarea din interior, în mod camuflat, a politicii naționale a CC al PCUS și PCM.

Cazul „Moldova-film” și Leonid Mursa

Leonid Mursa s-a născut la 21 martie 1927, în or. Orhei, Basarabia (a decedat la 29 septembrie 2005, în or. Moscova). După absolvirea Facultății de Istorie și Filologie a Institutului Pedagogic din Chișinău, a activat la ziarul „Tinerimea Moldovei”. În perioada 1960-1962 a fost director al teatrului „Luceafărul”. În anul 1962 devine redactor-șef, iar în 1963 – director al studioului cinematografic „Moldova-film”. După demiterea, la 3 aprilie 1970, din funcția de director, L. Mursa pleacă la Moscova, unde conduce, timp de mai mulți ani, o instituție care se ocupa de difuzarea filmelor în întreg spațiul sovietic („Kinoțentr”).

Soarta lui L. Mursa și P. Molodeanu (redactor principal și, totodată, secretar al organizației de partid de la „Moldova-film”) a fost decisă de o comisie a CC al PCM, compusă din T. Stahii, M. Pleșco și Hudeakov, care, la începutul anului 1970, a examinat activitatea studioului „Moldova-film”. În *Informația cu privire la erorile serioase în activitatea directorului studioului cinematografic „Moldova-film”, tov. L. G. Mursa*, membrii comisiei au criticat și condamnat dur activitatea studioului „Moldova-film” și a conducerii acestuia. Ei s-au arătat revoltați de faptul că „în ultimii ani, nu au fost create filme care să oglindească amănunțit tema clasei muncitoare..., patosul principialității comuniste, tensiunea emoțională condiționată de transformările revoluționare, abnegația în muncă a poporului moldovenesc. În unele lucrări cinematografice se constată tendințe de abordare prin altă prismă decât cea a luptei de clasă, tendințe de subiectivitate în evaluarea faptelor, evenimentelor istorice, realizărilor socialiste ale poporului moldovenesc”.

Astfel, conform opiniei autorilor informației, în filmul *Gustul pâinii*, de exemplu, „sunt denaturate evenimentele din ultimul timp, se scot în prim-plan greutățile și suferințele covârșitoare ale poporului moldovenesc în perioada colectivizării, se falsifică legătura de prietenie cu poporul rus și cu etniile stabilite istoric aici; reprezentanții altor naționalități sunt prezentați de pe poziții calomnioase, propagându-se astfel sentimente naționaliste în rândurile spectatorilor. În film nu se explică de ce au ajuns țărani într-o situație atât de

mizerabilă, nu se vorbește despre ajutorul oferit poporului moldovenesc de alte popoare. În schimb, rezistența armată e prezentată ca și conflict politic, ca și protest intern al unei părți a populației împotriva măsurilor întreprinse de către Puterea sovietică”.

În aceeași cheie au fost analizate și anatemizate filmele artistice *Ultima lună de toamnă*, *Poienile roșii*, *Se caută un paznic*, *A iubi...*, *Piatră, piatră*, documentarele *Fântâna*, *Malanca*, *Bachus* etc.

Comisia CC al PCM i-a criticat, de asemenea, pe colaboratorii studioului, autori de scenarii, Gheorghe Malarciuc, Constantin Condrea și Vlad Ioviță, care nu dăduseră dovadă de responsabilitate față de „conținutul ideologic” al filmelor. În plus, conducerea de la „Moldova-film” se făcuse vinovată de invitarea la ședințele unde se discutau și aprobau scenariile pentru filme a unor „indivizi străini” – Serafim Saka, Ion Vatamanu, Nicolae Esinencu ș.a. –, ceea ce „punea în dificultate evaluarea principială a creației” cineaștilor.

În cadrul ședinței Biroului CC al PCM din 10 martie 1970, având pe ordinea de zi chestiunea *Cu privire la erorile grave atestate în activitatea directorului studioului cinematografic „Moldova-film”, tov. L. G. Mursa*, s-a constatat, încă o dată, că filmele realizate de colaboratorii studioului conțin devieri grave de la linia partidului și denaturări crase ale istoriei și realității din R.S.S.M., că directorul instituției a susținut conștient tendințele naționaliste ale autorilor de scenarii și ale regizorilor de filme.

Cauza tuturor lacunelor ideologice din creația cinematografică erau determinate, credea I. Bodiul, de „slăbiciunea conducătorilor”, de „infantilismul lor politic”. Din același motiv „se scriu azi scenarii, se montează filme cu caracter naționalist, prin intermediul cărora, pe fundalul unei dușmăanii evidente față de alte popoare, se inoculează exclusivismul național. Filmul *Gustul pâinii* contrapune interesele poporului intereselor veneticilor. Interesele ultimilor contravin intereselor băștinașilor: veneticii consideră străin tot ce e autohton, național. Băștinașii nu înțeleg comportamentul străinilor. În film, acțiunile acestora sunt prezentate ca nepoliticoase, grosolane, chiar dacă ei se străduiesc să se poarte cât se poate de discret. Toate aceste lucruri se întâmplă pe fundalul unei nemulțumiri generale. *Gustul pâinii* e un film complex, perfid, subtil, extrem de periculos”.

I. Bodiul n-a fost de acord cu proiectul hotărârii ședinței Biroului CC al PCM, care prevedea ca lui L. Mursa să i se aplice „o mustrare aspră cu înscriere în fișa de evidență”, propunând, în plus, ca acesta să fie destituit din funcția de director al studioului. Aceeași propunere a făcut liderul PCM și în privința lui P. Molodeanu – să fie destituit din funcția de redactor principal.

Peste o săptămână, la 27 martie 1970, I. Bodiul i-a expedit lui A. Romanov, responsabilul pentru cinematografie de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S., o misivă secretă (nr. 71s) în care reiterează învinuirile la adresa conducerii studioului „Moldova-film”. El a specificat că în unele filme realizate la această instituție s-au comis „erori grave – de natură politică. Cele mai nocive dintre acestea – revolte de natură naționalistă – și-au găsit expresie în filmele *Gustul pâinii*, *Ultima lună de toamnă*, *Această clipă* etc.”.

Însă atitudinea „critică” și „principlă” a CC al PCM, față de „elementele de naționalism și apolitism” din filme, nu a fost susținută de funcționarii Comitetului pentru cinematografie de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S., care controlau și coordonau activitatea creatorilor de filme din R.S.S.M. „Membrii CC al Partidului Comunist al Moldovei – se lamenta I. Bodiul – sunt de părere că în timpul discuțiilor pe marginea unor filme deosebit de periculoase sub aspect politic, lucrătorii Comitetului contraziceau în mod intenționat opinia organelor de partid și opinia publică locală. Trecând în opoziție față de critica organelor locale de partid, lucrătorii Comitetului susțin și laudă energic această categorie de filme. Membrii Biroului CC al Partidului Comunist al Moldovei au dat o apreciere negativă filmului *Gustul pâinii* dar, ignorând opinia noastră, Comitetul a acceptat cu ușurință acest film, atribuindu-i o categorie înaltă și a autorizat difuzarea lui. Foarte curând, filmul a fost prezentat la festivalul din Leningrad, unde i s-a decernat premiul doi. Apoi pelicula a fost difuzată și în străinătate.

Cunoscând opinia noastră privitor la unele secvențe din filmul *Ultima lună de toamnă*, colaboratorii Comitetului s-au grăbit să-l accepte și să-l lanseze pe ecrane. Filmul a fost recunoscut drept una dintre cele mai bune lucrări din cinematografia sovietică. Aceste aprecieri venite din partea lucrătorilor Comitetului i-au indus în eroare pe cineștii din Moldova, i-au montat împotriva organelor de partid, au făcut un mare deserviciu orientării lor ideologice, încurajându-i să braveze referindu-se la «neînțelegerea» creației lor în provincie și să pretindă că ei ar fi susținuți de persoane consacrate din arta cinematografică”.

Pentru a nu mai admite asemenea abordări ale cineștilor din R.S.S.M., I. Bodiul a cerut Comitetului pentru cinematografie de pe lângă Consiliul de Miniștri al U.R.S.S. „să ofere dreptul de a lua decizii referitoare la filmele moldovenești unor lucrători mai maturi și mai responsabili”.

La 3 aprilie 1970, Biroul CC al PCM adoptă hotărârea „Cu privire la erorile ideologice grave atestate în filmele realizate în cadrul studioului cinematografic «Moldova-film»” care sintetizează toate „devierile” și „falsificările” semnalate deja în documentele analizate mai sus. Constituind o expresie a intransigenței ideologice și de clasă, hotărârea CC al PCM prevedea următoarele:

„1. Pentru atitudine iresponsabilă față de îndeplinirea directivelor de partid privind conținutul ideologic și politic al creațiilor artistice, slăbirea vigilenței, simpatia față de tendințele naționaliste și susținerea lor, a-i aplica membrului PCUS tov. L. G. Mursa o sancțiune sub formă de mustrare aspră, cu înscriere în fișa de evidență, și a-l destitui din funcția de director al studioului cinematografic «Moldova-film».

2. A obliga comitetul orașenesc de partid Chișinău (tov. M.F. Dieur) să întreprindă măsuri de consolidare a organizației primare de partid «Moldova-film» și intensificare a educației politico-ideologice a colaboratorilor studioului cinematografic.

3. A solicita Comitetului de stat pentru cinematografie de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. (tov. I. E. Iordanov) să scoată din circulație filmul *Gustul pâinii*, ca periculos sub aspect politic.

4. A cere Comitetului de stat pentru cinematografie de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. (tov. Iordanov I. E.) să aprobe noua componență a colegiului de redacție și scenariu și a consiliului artistic al studioului, excluzând din cadrul ei persoanele care împărtășesc puncte de vedere greșite”².

Cazul Anatol Corobceanu

Anatol Corobceanu s-a născut la 10 ianuarie 1922 în orașul Soroca și a făcut parte din generația formată în liceele românești interbelice. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost cercetaș-radist în componența unor unități de partizani din Bielorusia și Ucraina, iar după război a activat la ziarul „Tinerimea Moldovei”, apoi – la Institutul de istorie a partidului, unde a condus sectorul traduceri. Din 1953 până 1960 a exercitat funcția de viceministru al culturii din R.S.S.M., apoi pe cea de secretar doi al comitetului orașenesc de partid Chișinău și șef al secției administrative a CC al PCM. Între 1963-1970 a fost vicepreședinte al Consiliului de Miniștri din R.S.S.M., responsabil de cultură, învățământ, știință, sănătate și asistență socială.

La ședința din 16 noiembrie 1970 a Biroului CC al PCM, A. Corobceanu a fost învinuit că nu a reacționat, în mod „principial” și „intransigent”, la o serie de fapte și evenimente cu caracter naționalist. Astfel I. Bodiul i-a reproșat că nu a „prevenit atentatele românilor”, admitând turneul formației românești de muzică ușoară *Mondial* de la sfârșitul lunii iulie – începutul lui august 1970. „În ultimii ani, menționa diriguitorul PCM, România și-a schimbat politica față de Moldova, ea manifestă noi tendințe în politică. Prin urmare, conducătorii culturii republicii trebuie să construiască, în conformitate cu aceste tendințe, schimbul cultural cu românii. Dacă ar avea simțul

responsabilității pentru asta, ei trebuie să se gândească ce să aducă românesc în Moldova și în ce scop. Iar asta se referă nu numai la colective”.

În aceeași cheie a vorbit și Iu. Melkov, secretar doi al CC al PCM: „În ultimul timp au luat naștere manifestări condiționate de poziția deosebită a Guvernului român. Au apărut stări de spirit proromâne. Asta ar fi trebuit să vă pună în gardă. Aici nu e cazul preocupării pentru dezvoltarea culturii naționale. Sunt dispoziții care orientează poporul nostru spre cu totul alte probleme. Dvs. a trebuit să vă pronunțați, să ripostați, iată ce așteptam de la dvs. Am vrut să știm, referitor la aceste chestiuni politice acute, părerea dvs., ca această părere să fie știută de activ, atunci l-am fi văzut pe vicepreședintele Consiliului de Miniștri, care lucrează în sectorul cultură, pe luptătorul pentru linia partidului”.

I. Bodiul a vorbit, de asemenea, despre „denaturarea grosolană a politicii de cadre la Ministerul Ocrotirii Sănătății”, care s-a manifestat prin „tendința de a înlocui cadrele ruse cu cele moldovenești”, prin intenția „ca lecțiile la Institutul de Medicină să fie predate doar în limba moldovenească”, imputându-i lui A. Corobceanu că l-a susținut, „până în ultimul moment”, pe ministrul sănătății Nicolae Testemițeanu și că nu a luat măsuri împotriva „acțiunilor naționaliste ale ministrului și ale anturajului său”. Mai mult, A. Corobceanu a calificat acțiunile contrare ale celor care verificau Ministerul Ocrotirii Sănătății drept „o persecuție a culturii moldovenești”.

I. Bodiul și-a exprimat indignarea și pentru faptul că A. Corobceanu nu a curmat practica depunerilor de flori la monumentul lui Ștefan cel Mare. „Vedem că la monumentul lui Ștefan cel Mare se depun sistematic flori. Simțim că este un tribut plătit nu lui Ștefan cel Mare, ci manifestărilor naționaliste. Trecem atâția ani pe lângă monument. Am ridicat aceste probleme. Poate că nu am luat măsuri și nu am știut ce să facem. De ce nu v-ați îndreptat atenția asupra acestui lucru? În locul dvs. ar fi trebuit să acordați o atenție mai mare și să faceți mai mult decât putem. Ați putut lua ceva măsuri, pentru că consiliile sunt investite cu drepturi administrative. E o problemă politică acută, delicată. CC o rezolvă în alt mod. Asta trebuie s-o faceți dvs. Nu sunteți un luptător!”

Pentru secretarul CC al PCM era de neconceput și faptul că A. Corobceanu era în relații de prietenie cu L. Cemortan, care fusese „exclus din partid din cauza manifestărilor naționaliste”. „Sunteți prietenul lui și continuați să fiți prieteni. Asta nu vi se potrivește deloc, ci vă compromite ca vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești. E lipsă de principialitate, e apolitismul dumneavoastră. Oricât de prieten ar fi, dar a admis lucrul cel mai periculos, căci scrisoarea lui Cemortan era vădit antirusă, proromână. Din acel moment, s-au înmulțit manifestările de naționalism. Această ostilitate

față de tot ce e rus și cochetăria cu România au fost expuse în scrisoare de acest Cemortan. Nu ați dat o apreciere politică acestui fapt și nu ați rupt legăturile cu prietenul dvs. Mulți lucrători care rezolvă probleme consideră că dvs. nu numai că nu vă pronunțați împotriva, ci împărtășiți aceste tendințe. Mulți au această părere. Și această părere, tovarăși, nu corespunde funcției ocupate de tov. Corobceanu”.

La 16 noiembrie 1970, Biroul CC al PCM a adoptat o hotărâre strict secretă în care se spune că A. Corobceanu „nu dă o apreciere politică corectă manifestărilor de naționalism care emană din partea anumitor persoane și nu se pronunță împotriva unor asemenea fapte..., se eschivează de la lupta activă cu manifestările de apolitism și de localism național din partea unor persoane, nu susține întotdeauna măsurile întreprinse de organele de partid împotriva manifestărilor menționate, are o atitudine plină de compasiune față de persoanele care sunt pedepsite din aceste motive”. Ținând cont de toate acestea, Biroul a hotărât să-l elibereze pe A. Corobceanu din funcția de viceministru al Consiliului de Miniștri și de a-l „repartiza la o muncă după specialitate”. Tot atunci a fost adoptat și proiectul Decretului Prezidiului Consiliului Suprem al R.S.S. Moldovenești privind eliberarea lui A. Corobceanu din funcția de viceministru al Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești „în legătură cu trecerea la o altă muncă”³.

Lupta cu „naționalismul” în R.S.S.M. a constituit, ca și în celelalte republici „surori” din cadrul U.R.S.S., o pârghie importantă pentru „educarea omului nou” și impunerea valorilor sovietice. Deși, în general, lupta cu „naționalismul” însemna, implicit, și lupta împotriva identităților naționale, iar în R.S.S.M. aceasta însemna și impunerea unei identități naționale zise moldovenești, bazate pe valorile culturale ale Imperiului Rus și sovietic. Această identitate, negând valorile adevărate ale românilor din R.S.S.M., urmarea scopul de a-i transforma pe aceștia în ostatici ai imperiului și a menține astfel ocupația sovietică a Basarabiei.

Note ■ ¹ Alexandru Donos, *Scriitorii martiri*, Editura Muzeum, Chișinău, 2000, p. 75-83.

² Gheorghe Negru, *Stenograma ședinței Biroului CC al Partidului Comunist al Moldovei din 10 martie 1970. Cazul „Moldova-film”*, în „Destin românesc”, revistă de istorie și cultură, serie nouă, 2012, nr. 2 (78), p. 144-185.

³ Gheorghe Negru, *Stenograma ședinței Biroului CC al Partidului Comunist al Moldovei din 16 noiembrie 1970. Cazul Anatol Corobceanu*, în „Destin românesc”, revistă de istorie și cultură, serie nouă, 2011, nr. 2 (72), p. 127-151.

Vlad MISCHEVCA

„Această pace este și va rămâne o enigmă...”

V.M. – dr., cercet. șt. coord., Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din Sud-Estul Europei (sf. sec. XVIII – înc. sec. XIX), genealogie (fanarioți), vexilologie heraldică, raporturi istorice moldo-elene (în special cu Sf. Munte Athos). Distins cu medalia „Meritul Civic”, Diplomele de gradul I și II ale Guvernului Republicii Moldova, premiul „Gheorghe Bezviconi” al Societății de Genealogie, Heraldică și Arhivistică „Paul Gore” din Chișinău.

„Nenorocitele astea de țări ale noastre sunt de mult, dar mai cu seamă de la fanarioți încoace, scena unui joc de intrigi internaționale...”

M. Eminescu (22.01.1880)

200 de ani sau 73.050 de zile s-au împlinit la 29 mai 2012 de la acea tragică dată de 16 mai (28) 1812¹, când s-a pecetluit Pacea de la București, despre care generalul rus Al. Langeron avea să spună că „este și va rămâne o enigmă”². Pentru noi această tristă aniversare semnifică două secole de la semnarea Tratatului de pace ruso-turc din 1812, care a generat apariția *Problemei Basarabiei*, cea mai îndelungată și dureroasă chestiune etnoteritorială a românilor. De la 1812 încoace, în spațiul dintre Prut și Nistru continuă dominația rusească asupra unui teritoriu înstrăinat prin forță militară și negocieri diplomatice în cadrul disputei spinoasei *Probleme orientale*. Prima răpire a Basarabiei – la 1812, a fost urmată de cea de a doua răpire (parțială) – la 1878, apoi de a treia răpire (comunistă), din 1940, și cea de a patra ocupație (sovietică) – la 1944. Drept că această dominație străină prelungită a avut câteva scurte întreruperi, între 1918-1940, 1941-1944 și o relativă independență de la 1991 încoace.

Rămâne actuală și importantă, mai ales pentru educația tinerei generații din Republica Moldova, sarcina istoricilor de a demistifica și a demitologiza *Actul de la 1812*. Mai mult ca atât, este vorba

de o dezmințire a aserțiunilor promotorilor panslavismului și „moldovenismului primitiv” în ceea ce privește cunoașterea adevărului istoric despre evenimentele săvârșite acum două secole – ca să nu să se mai afirme arogant că această dată marchează „o sărbătoare” pentru poporul nostru.

Din cauza știrbirii continue a statutului suveranității sale politice în componența Imperiului Otoman, Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, în situația dramatică a derulării războiului ruso-turc din 1806-1812, nu era *subiectul*, ci *obiectul* politicii europene. Aflându-se într-un raport de *suzeranitate* cu Poarta Otomană, sub *dominația turco-fanariotă*, principatul a fost exclus la acea etapă decisivă din procesul soluționării diferendului ruso-otoman și a chestiunilor legate de raporturile internaționale. Principatele Române, puse pe tapet în disputa diplomatică de la Tilsit și Erfurt (1807-1808) ca *piese de schimb*, fiind ocupate cu forța armeei în cadrul confruntării militare dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman, mai urmau a fi anexate *de jure* la masa tratativelor bilaterale ruso-otomane.

Astfel, în cadrul războiului ruso-turc și mai ales în ajunul semnării Păcii de la București, sublima Poartă se afla sub o presiune multilaterală atât din partea *dușmanului* său, Rusia, cât și din partea *aliaților*, Franța, Marea Britanie, și chiar din partea țărilor *neutre*, precum Suedia, deoarece marile puteri ale Europei încercau să atragă Imperiul Otoman de partea lor în ajunul războiului franco-rus (iunie 1812), conflict ce urma să hotărască soarta întregului continent european.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 a fost cel mai lung litigiu armat dintre cele două mari imperii, derulat în mare parte pe pământul Principatelor Române. Însă trăsăturile principale ale acestui război, care a adus mari prejudicii populației autohtone, au fost nu atât operațiile militare, cât contactele diplomatice³. Numeroasele negocieri purtate de diplomații ruși și otomani, în care au fost nemijlocit implicați și grecii fanarioți, s-au soldat, în final, cu semnarea la 16 (28) mai 1812 a *Tratatului de pace* de la București. Soarta Țării Moldovei, fiind decisă la Petersburg și la Istanbul, a fost hotărâtă, în mare măsură, la masa negocierilor ruso-otomane ce avuseseră loc la etapa lor finală (1811-1812) la Giurgiu și București, încălcându-se drepturile moldovenilor și obligațiile atât din partea puterii „suzerane” (Poarta Otomană), cât și din partea celei „ocrotitoare” (Rusia). Deoarece după Pacea de la Kuciuk-Kainargi statutul juridic internațional al Moldovei și Țării Românești prevedea o trecere de la *protecția* otomană tributară unilaterală (*ahd ad-dhimma*) la o *protecție bilaterală* turco-rusă (valabilă până la Pacea de la Paris, 1856).

În timpul negocierilor finale ruso-otomane de la Giurgiu (19.X.1811 – 21.XI.1811, *st. vechi*) și București (31.XII.1811 – 16.V.1812) diplomația țaristă continua să considere că „pretențiile Rusiei nu sunt în afara bunăvoinței”, deoarece dacă la început s-a cerut hotarul pe Dunăre, ulterior s-a renunțat și s-a acceptat hotarul pe Siret. Însă marele vizir și serdarul suprem Trabzonlu Ahmed pașa și-a expus poziția, scriindu-i lui Kutuzov, la 7 (19) octombrie 1811: „...cu toate că nu am învoire și poruncă să cedez nici măcar o palmă de pământ din hotarele vechi, totuși, ...aș fi în stare să iau asupra mea... fie cedarea cetății Hotin și a pământurilor sale, fie prin despăgubirea, într-un fel potrivit, a cheltuielilor de război”⁴. Marele vizir Ahmed pașa, în ajunul demarării negocierilor oficiale din octombrie 1811, la Giurgiu, căzuse de acord ca Siretul să fie stabilit drept hotar⁵.

Ulterior, soarta păcii s-a definitivat în cadrul celor 19 Conferințe oficiale, ce au avut loc la Giurgiu și București, încălcându-se drepturile românilor și obligațiile atât din partea Turciei lui Mahmud II, cât și din partea Rusiei lui Alexandru I.

Pacea, semnată la *Hanul lui Manuc*, după lungi discuții și tocmeli, prevedea, conform stipulației din Articolul nr. IV, ca frontiera între cele două imperii să fie stabilită pe râul Prut. Hotar arbitrar și inechitabil, ce poate fi considerat un *compromis* al ambițiilor imperiale ale părților beligerante (Rusia pretindea inițial ambele Principate, apoi doar Moldova, ulterior cerând ca hotar râul Siret), ce dezmembra în jumătate o țară.

La baza acestei decizii injuste a celor două imperii a fost pusă din capul locului înțelegerea „principială” de a se desemna noua graniță pe „un fluviu care să merite să fie hotar între cele două părți”⁶. Practicarea pe larg, în timpul acestui război ruso-turc, a *diplomației secrete* a dat rezultatul scontat, românii din Principate și întreaga Europă fiind puși în fața faptului împlinit, fără a cunoaște detaliile și rezultatele acestui tratat spoliator, chiar nici după semnarea lui. Vom remarca aici că tănuirea negocierilor dirijate de M. I. Golenișcev-Kutuzov (care îl cunoștea personal pe „prietenui său” – marele vizir Ahmed Pașa – încă din perioada misiunii sale diplomatice la Constantinopol din 1793)⁷ a fost caracteristică pentru activitatea diplomatică a feldmareșalului armatei ruse de la Dunăre.

Pe lângă factorii de o importanță majoră ce au avut un impact nemijlocit asupra negocierilor ruso-otomane, și anume interesele geopolitice ale părților beligerante, au existat și factori subiectivi, de ordin intern, care au influențat negocierea păcii. Martorii oculari (Al. Langeron, P. V. Ciceagov ș.a.) se refereau la atmosfera de intrigă, indecizie și trădare ce a dominat negocierile de la

Slobozia, Giurgiu, Iași și apoi București. În viziunea lui Alexandre Langeron, autorii Păcii de la București n-au fost diplomații împunătoriciți de Alexandru I și Mahmud II, ci fanarioții care *au găsit* formula potrivită a unor cesiuni teritoriale limitate, ca să-și poată păstra, în continuare, drept *fiefuri* de exploatare Țara Românească și Moldova. În legătură cu acest aspect, e necesar de menționat că practic toți domnitorii fanarioți erau agenți diplomatici ai Porții Otomane și, în acest sens, se poate spune că toate tratativele de pace ale turcilor duse în timpul războaielor – începând cu cele de la Carlowitz (1699) și sfârșind cu tratatul de la București (1812) – poartă amprenta *factorului fanariot*. În această privință, Talleyrand spunea: „Politica turcească este reglată de acești hospodari care sunt la curent cu tot ce se petrece în Europa”⁸.

Cât privește *cazul fraților Moruzi*, despre care s-a scris mult (deși încă nu s-au adus „ultimel” argumente), nu se poate aprecia în mod simplist și univoc „frauda” lor. Cert este că familia Moruzi, spre deosebire de familia Ypsilanti (care-și pierduse definitiv, odată cu începutul războiului din 1806-1812, *creditul* Porții Otomane), continua să se mențină în sfera politicii mari, atât la Constantinopol, cât și în culisele negocierilor diplomatice la nord de Dunăre. Mai mulți istorici români (N. Iorga, Gh. I. Brătianu, L. Boicu, P. Cernovodeanu, A. Goșu, M. Stroia) au cercetat impactul fanarioților asupra semnării Păcii la 1812. Despre subiectul dat, cel referitor la rolul diplomatic al Moruzestilor în contextul *problemei basarabene*⁹, ne vom opri mai detaliat.

Pentru a prezenta un tablou obiectiv al circumstanțelor în care Principatelor le-a revenit rolul de *obiect*, și nu de *subiect* al raporturilor internaționale și în care marile puteri au ignorat și încălcat dreptul național și echitatea istorică, militând pentru o soluție de *compromis* între imperiile țarist și Otoman, care afecta grav integritatea teritorială și interesele Moldovei, trebuie să ținem cont atât de complexitatea, cât și de particularitățile acestei probleme, de semnificația ei pentru istoria națională, înaintând drept obiectiv prezentarea contradicțiilor și a suspiciunilor ce planează (până-n prezent) în privința influenței pe care au exercitat-o, într-un mod sau altul, frații Moruzi, în momentul deciderii soartei Principatelor Române (în special, a teritoriului dintre Prut și Nistru). Prin urmare, se impune elucidarea unui aspect cercetat dacă nu tendențios, cel puțin incomplet privind eventuala trădare a acestor fanarioți – pentru a aduce lumină asupra acestei „enigme”¹⁰.

Rolul diplomatic al fanarioților Moruzi în *problema basarabeană* este pe cât de esențial, pe atât de controversat¹¹. Consecințele acțiunilor întreprinse de frații Moruzi sunt pregnante și actuale, întrucât ele reflectă sub un nou unghi anexarea Basarabiei la 1812 – moment de cumpănă al istoriei Moldovei, țară la granița a trei imperii, atunci când cursul unui teritoriu românesc a fost de-

viat în mod abuziv și aproape iremediabil pentru cel puțin următorul secol (până în 1917-1918).

În ceea ce privește determinarea esenței rolului diplomatic al Moruzeștilor în contextul *problemei basarabene*, care, subliniem, rezidă (ca dintr-o „matreoscă”) din *cea orientală*, și al evidențierii contribuției factorului *fanariot* în activitatea politico-militară europeană, în ansamblu, și în diplomația balcanică de la începutul secolului al XIX-lea, menționăm că subiectul nu poate fi totalmente epuizat. Totuși, grație unor noi și valoroase materiale documentare evocate în publicațiile din ultimii 20 de ani, am reconfirmat că supozițiile enunțate anterior (în 1992, 1999)¹² pot și trebuie să fie aprofundate, rămânând a fi plauzibile și argumentate.

Dificultatea demersului științific în acest domeniu al istoriei relațiilor internaționale rezidă în riscul investigației oricărei *diplomații secrete*, de o semnificație plurivocă. În cele ce urmează vom schița doar câteva concluzii (extrase din cartea în curs de apariție la Chișinău, în 2012 – „Anul 1812”), derivate din etapa finală a actului din 1812.

Evoluția evenimentelor analizate s-a desfășurat pe fundalul războiului ruso-turc din 1806-1812, atunci când au fost date în vileag scopurile ascunse și interesele marilor puteri implicate în *problema orientală*. Acest important episod al războiului în cauză, cel al *fraudei fanarioșilor Moruzi*, a fost abordat în trecut de mai mulți autori începând încă din secolul al XIX-lea¹³.

M. Eminescu considera că „rubla rusească și trădarea dragomanului Moruzi” au „hotărât definitiv condițiunile tratatului, cedând Rusiei cea mai frumoasă parte a Moldovei, care e situată între râurile Nistru și Prut”¹⁴. Referitor la rolul deținut de familia fanariotă Moruzi în diplomația epocii s-a scris destul de puțin, printre cei mai însemnați autori ai subiectului dat fiind M. Drăghici, N. Iorga, L. Casso, A. Goșu ș.a., iar o succintă analiză a argumentelor „pro” și „contra” a fost făcută recent în câteva lucrări publicate la Chișinău¹⁵. Istoricul Armand Goșu, un bun cunoscător al documentelor de arhivă rusești, consideră: „Da, Dimitrie Moruzi a trădat Poarta, al cărei mare dragoman era” – deoarece, oferind rușilor informații, el și-a urmărit „cu sânge rece propriul interes”¹⁶. „Dar nu Moruzeștii au fost piedica principală în calea aderării Turciei la alianța antirusească din 1812..., cauzele acestea fiind mult mai profunde, nici pentru anexarea Basarabiei de către Rusia nu se poate afirma că Moruzeștii ar fi vinovați”¹⁷. Și nu trebuie căutat doar un singur *vinovat* în determinarea semnării tratatului din 1812, cu atât mai mult cu cât pentru numeroși participanți la acele evenimente istorice pacea s-a încheiat „spre

marea... uimire, ca și spre marea... mulțumire” a rușilor, după cum mărturisise Al. Langeron¹⁸.

Dragomanul Dimitrie Moruzi nu a servit Rusiei deschis și cu atâta tărie, precum o făcuse domnul fanariot Constantin Ypsilanti¹⁹, preferând să rămână, în primul rând, devotat intereselor propriei sale familii (iar pentru realizarea acestora se impunea o conlucrare secretă până în ultima clipă cu Petersburgul).

Este de netăgăduit că el a fost un important *informator secret* al rușilor (divulgându-le instrucțiunile pe care le primeau plenipotențiarilor turci și atitudinea sultanului față de pretențiile teritoriale ale Curții ruse), fiind stimulat cu promisiuni și recompense materiale, iar urmașii familiei Moruzi au fost răsplătiți de autoritățile ruse pentru serviciile prestate de către dânsul, în mod special²⁰. Să nu uităm că D. Moruzi – unul dintre cei mai activi plenipotențiar ai păcii din 1812 – a activat simultan și în vederea convingerii rușilor (contactând în mod deosebit cu Italinski și Kutuzov) în ceea ce privește micșorarea pretențiilor cerințelor teritoriale față de otomani (pe contul teritoriului național al românilor), deoarece spera să obțină, la fel ca și fratele său Alexandru, scaunul domnesc al Principatelor Române (planul unei *Dacii Mari* ori al „ambelor Dacii”) sau, cel puțin, al unei Moldove amputate. Fapt care l-a stimulat, de asemenea, să-i grăbească pe turci în semnarea păcii din 1812.

Cât despre un alt frate – Panaiot Moruzi, el este cel care a activat chiar din „inimă” Imperiului Otoman, având un rol secundar, dar destul de semnificativ în derularea procesului de negocieri de la Giurgiu (1811) și de la București (1811-1812) și, mai ales, în schimbul de informații care au însoțit acele Congrese.

O dovadă documentară în plus a colaborării secrete a fanarioților Moruzi cu diplomația rusă se prezintă și confirmarea confidențială a demnitarului rus A. Italinski, participant nemijlocit al evenimentelor din acea perioadă, care remarca, la 1815, că „cei doi frați Moruzi în timpul ultimelor negocieri cu Poarta Otomană au contribuit suficient pentru sfârșitul favorabil al acelor tratative – devenind jertfă râvnei lor... Cel de al treilea frate rămas în viață, principele Alexandru Moruzi, de asemenea, pentru fidelitatea și sânguința sa primise de nenumărate ori de la Alexandru I asigurări de susținere și protecție...”²¹.

Astfel, doar din aceste argumente reiese indubitabil că D. Moruzi a trădat în cele din urmă Poarta Otomană, dar nu același lucru îl putem spune și despre vinovăția sa în geneza *problemei basarabene*, despre răspunderea perso-

nală pentru raptul arbitrar din 1812, pe care o poartă în fond doar părțile beligerante: Imperiile Otoman și Rus. Fie și în postură de mare dragoman, D. Moruzi nu apare drept un *factor de decizie*, întrucât el nu era șeful delegației otomane (la 1812, delegația era condusă de Galib efendi, chiar dacă Al. Langeron spune că: „Galib efendi, cel mai spiritual și mai cultivat dintre agenții Porții, era manevrat de Dimitrie Moruzi, care era omul Fanarului”).²² Iar abrogarea sau acceptarea unui tratat internațional nu ținea de competența negociatorilor și nici a marelui vizir, ci a medjlisului otoman și a sultanului.

Dincolo de trădările familiei Moruzi, un set întreg de premise politice, diplomatice, economice și militare, la care se adaugă și impactul marilor puteri europene (Franța, Marea Britanie, Austria – cointeresate nemijlocit), fără a neglija și rolul fanarioților interesați, au influențat și determinat rezultatul cunoscut. Tactica diplomației otomane de a tergiversa tratativele și de a supralicita înrăutățirea raporturilor franco-ruse (în ajunul invaziei lui Napoleon din iunie 1812), promovându-și propriile interese, precum și cea a diplomației ruse de a cuceri și menține un teritoriu cât mai mare, eliberându-și, totodată, cât mai repede acea armată terestră (circa 52 de mii de oameni și 241 de tunuri către 1 aprilie 1812)²³, imobilizată la Dunăre, au avut drept rezultat *concesia* exprimată prin stabilirea noului hotar „pe trupul viu” al Principatului Moldovei, ceea ce însemna scindare, deoarece potențialul uman și economic al țării era, *de facto*, înjumătățit...

Astfel, fără a tăgădui influența fanarioților din familia Moruzi asupra mersului negocierilor ruso-turce, factorii decisivi ce au determinat semnarea Tratatului de pace de la București au fost cei de natură geopolitică. Aceștia țin propriu-zis de *politica părților beligerante, devenită tradițională în această parte a Europei, determinată de interesele proprii în ajunul conflictului european, precum și de situația internă a ambelor imperii, de rând cu perspicacitatea diplomaților și starea efectivului forțelor armate*. Trebuie de luat în considerație și factorul *tempus*, care, evident, precipita diplomația rusă să încheie pacea până la declanșarea „marelui” război cu Franța napoleonică; turcii, fiind mai avantajați sub acest aspect temporal, încercau să se distanțeze de noua conflagrație europeană. Un rol important l-au avut și presiunile exercitate din partea terțelor state, cointeresate în soluționarea diferendului ruso-turc care dura mai bine de cinci ani, Franța, Marea Britanie, Austria, Suedia jucând uneori un rol decisiv în evoluția duelului diplomatic din sud-estul continentului european.

Credem că acest set de premise geopolitice (mai ales cele de ordin diplomatic și militar), conjugate cu starea de spirit a unei părți a otomanilor (partizani ai păcii)²⁴, sub impactul factorului fanariot (grecii nu doreau ca Iașul

să revină rușilor)²⁵, au precipitat și determinat semnarea Tratatului de pace ruso-turc la 16 (28) mai 1812²⁶.

La 16/28 mai 1812, în incinta *Hanului* armeanului Manuc bei din București, a avut loc procedura oficială a semnării *Tratatului de pace ruso-turc* de către împuțerniciții celor două imperii. El includea 16 articole de bază, dintre care articolele 4 și 5 vizau în modul cel mai direct destinul Principatului Moldovei.

Tratatul de pace ruso-turc, redactat în limbile franceză și turcă (inclusiv articolele secrete, semnate din partea Rusiei de către: *A. d'Italinsky, Jean de Sabaneeff, Joseph de Fonton*), a fost ratificat de către Alexandru I la 11 (23) iunie 1812 în orașul Vilno, doar cu o singură zi înainte forțării râului Niemen de către „*Grande Armée*” a lui Napoleon Bonaparte²⁷.

La 25 mai (6 iunie) 1812 Tratatul de pace semnat la București a fost adus la Poartă de un ofițer otoman, trimis special de Galib efendi, însă sultanul refuză, inițial, să-l ratifice²⁸. În aceeași zi generalul Harting aducea și la Iași vestea păcii, confirmând că de acum înainte Prutul va fi hotar²⁹. Abia peste o lună de la semnarea păcii amiralul Ciceagov îi comunica lui Alexandru I, la 16 (28) iunie, despre ratificarea tratatului de către sultan³⁰.

Schimbul actelor de ratificare s-a produs la București, la 2 (14) iulie 1812³¹ în prezența lui P. V. Ciceagov (cu excepția articolelor secrete), care-l felicită din București pe marele vizir Ahmed pașa pentru „salvatoare afacere”.

Poarta Otomană a refuzat să ratifice partea *secretă* a tratatului și, ca urmare, articolele menționate n-au obținut putere juridică³². Cele două articole secrete anexate la Tratatul de pace ruso-turc, confirmate de către comandantul-șef contele Kutuzov (în originalul în l. franceză este scris – *Koutousoff*), prevedeau dărâmarea de către Rusia a cetăților Ismail și Chilia (art. I) și delimitau noul hotar în Caucaz (art. II).

Împăratul Alexandru I a primit ratificarea otomană deja în timpul retragerii armatelor ruse de la Smolensk spre Moscova³³, anunțând despre semnarea păcii cu otomanii, în vechea capitală a Rusiei, la 18 iulie (30 august) 1812³⁴. „Manifestul” special al țarului Alexandru I, în care pacea semnată era considerată ca fiind „dăruiată de Dumnezeu” («*бoгoдapовaнный нaм мир*»)³⁵, a fost emis la 5 (17) august.

Din ziua când tratatul a fost ratificat a demarat *de jure* procesul instaurării dominației țariste și a stabilirii noului hotar, ce a sfârșiat Moldova timp de mai bine de un secol³⁶.

Presat de pericolul iminent al conflictului militar cu Franța, de opunerea marilor puteri occidentale realizării planurilor sale expansioniste în sud-estul Europei și de rezistența diplomației otomane, guvernul țarist și-a redus substanțial pretențiile teritoriale: de la ambele Principate la cel al Moldovei, apoi de la Moldova până la Siret, la Moldova dintre Prut și Nistru, în final.

Imperiul Rusiei, care se extindea către începutul secolului al XIX-lea pe trei continente – în Europa, Asia și America de Nord, promovând abil o politică expansionistă în direcția Balcanilor, și-a realizat la 1812 doar parțial planurile. Totuși, în pofida situației internaționale nefavorabile, a obținut un *limes* geo-strategic foarte important, posedând la acea dată apele Dunării (brațul Chiliei) prin dezmembrarea străvechiului teritoriu al Moldovei. Împăratul Alexandru I, ocupând în mod forțat și arbitrar pământurile moldave dintre Nistru și Prut, după ce-și dorise extinderea granițelor până la Siret sau chiar până la Carpați, nu avea niciun temei legitim de revendicare a acestora în afara *dreptului forței*. Teritoriul istoric românesc dintre Prut și Nistru era anexat la Rusia țaristă (45.630 kilometri pătrați)³⁷, care nu avea niciun drept (fie sub aspect etnic, istoric, geografic sau politic) asupra acestui pământ, denumit de către administrația țaristă Basarabia, extinzându-se astfel numele istoric propriu doar părții geografice din Sudul Moldovei (dintre Dunăre și Nistru).

Grăbirea păcii ruso-turce din primăvara anului 1812 denotă o pauză impusă în planurile expansioniste ale țarismului în această direcție, chiar și prin faptul că autoritățile ruse au dispus ca populația Basarabiei să depună jurământul de credință împăratului Rusiei destul de târziu – la 1817, când s-a organizat și primul recensământ al populației³⁸. Iar împăratul rus Alexandru I și-a vizitat noua provincie abia peste 6 ani – la 27-29 aprilie 1818.

La 23 iulie 1812 amiralul Pavel Vasilevici Ciceagov semnează, la București, primul act legislativ referitor la provincia anexată – „Regulamentul privind constituirea administrației provizorii în Basarabia”³⁹. Documentul a intrat în vigoare la 2 (14) august 1812. În perioada 1812-1818 în Basarabia existau 9 ținuturi – Hotin, Soroca, Iași (Fălești), Orhei, Bender, Hotărniceni (desființat în 1816), Codru, Greceni, Tomarova (Ismail)⁴⁰. La 1 februarie 1813 Senatul, în baza proiectului pregătit de I. Capo d’Istria, a instituit *Guvernământul provizoriu* al regiunii Basarabia („Бессарабская область”). Această „Legiuire provizorie” din 1813 a fost valabilă până în aprilie 1818, când Alexandru I a reorganizat noul statut al Basarabiei – „Устав образования Бессарабской области”. Noua provincie își pierde autonomia „regională” la 1828, iar ulterior este transformată într-o periferie rusească ordinară, când Alexandru II aprobă la 7 decembrie 1874 lichidarea Consiliului regional al Basarabiei și transformarea ei în gubernie – până la 1917⁴¹.

Astfel, Rusia „...puse poreclă prin sceptru, prin sabie a guberniei noi – Basarabie”⁴³. Până și toponimia istorică a fost pusă în serviciul politicii expansioniste rusești, pentru a ascunde rășluirea Moldovei și poate a păstra acea „enigmă” a anului 1812. Dar zădarnică le-a fost încercarea, deoarece „însuși numele «Basarabia» țipă sub condeiele rusești. Căci Basarabia nu însemnează decât țara Basarabilor”⁴⁴.

Note

¹ Ținem să remarcăm că aniversarea *neagră* a celor 200 de ani de la cotropirea Basarabiei de către ruși s-a împlinit exact pe data de 29 mai 2012 (stil nou) și nu la 16 mai sau 28 mai. Astfel, reieșind din decalajul calendaristic, vom consemna 300 de ani de la semnarea păcii de la București (16 mai 1812 – *calendar Iulian*) pe data de 30 mai 2112 (*calendar Grigorian*). *Calendarul Iulian* – solar, utilizat în Europa înaintea celui gregorian, introdus de Iulius Cezar în anul 45 î.e.n. – are o acumulare de eroare – o zi la 128 de ani. Anul începe la 1 ianuarie și durează 365 de zile, fiind împărțit în 12 luni. O dată la fiecare patru ani se adaugă o zi (29 februarie într-un an bisect). Calendarul iulian mai este numit în prezent – de *stil vechi*.

² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă. Vol. I (1801-1821), București, 2004, p. 359.

³ Vl. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul sec. XIX*, Chișinău, 1999, p. 87-108.

⁴ M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III: 1791-1812, București, 1986, p. 284.

⁵ M. И. Кутузов, *Сборник документов* / Ред. Л. Г. Бескровный. Т. III. М., 1952, с. 660-661; M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III: 1791-1812, București, 1986, p. 286, 290 (scrisorile din 13 (25), 16 (28) octombrie 1811).

⁶ I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București*, Chișinău, 1992, p. 178.

⁷ M. И. Кутузов, *Сборник документов* / Ред. Л. Г. Бескровный. Т. III. М., 1952, с. 336.

⁸ *Relațiile internaționale ale României în documente. 1368-1900*, București, 1971, p. 53.

⁹ Ion Jarcuțchi, Vladimir Mischevca, *Pacea de la București, 1812*, Editura Știința, Chișinău, 1992; Vladimir Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Civitas, Chișinău, 1999; Armand Goșu, *Pacea de la București și Moruzeștii*, în: *Nați-*

onal și universal în istoria românilor. Profesorului Șerban Papacostea, București, 1998, p. 362-390.

¹⁰ Al. Langeron considera că până la urmă „a dezlegat această enigmă”, afirmând că pacea a fost „opera fanariotoșilor, deoarece acești greci aveau marele interes să pună mâna pe Principate”. Cf.: *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, ed. cit., p. 359.

¹¹ Cele mai recente studii sunt două lucrări publicate în 2008: vezi compartimentul „Pacea de la București (mai 1812) și Moruzeștii” din cartea istoricului Armand Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, p. 232-251, precum și Vlad Mischevca, Ion Mischevca, *Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeană*, în *Țara Moldovei în contextul civilizației europene. Materialele simpozionului internațional (In honorem dr. hab., prof. univ. Gheorghe Gonța)*, Chișinău, p. 555-591.

¹² Ion Jarcuțchi, Vladimir Mischevca, *Pacea de la București, 1812*, Știința, Chișinău, 1992 și 1993, p. 163-166; Vladimir Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 98-99; Vladimir Mischevca, *Problema basarabeană – 190 de ani*, în *Materialele Dezbaterilor Naționale. Republica Moldova și România – un deceniu de relații complexe*, Chișinău, 27-28 noiembrie 2001, Chișinău, 2002, p. 37-41.

¹³ Autorii din secolul XIX (M. Drăghici, M. Eminescu, P. Eliade ș.a.) susțin „frauda” Moruzeștilor de la 1812. Vezi: M. Drăghici, *Istoria Moldovei timp de 500 de ani*, vol. II, Iași, 1857, p. 77-78; P. Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*. București, 1982, p. 98-99; M. Eminescu, *Basarabia* (Seria „Clio”), București, 1990, p. 42. Istoriografia franceză pledează pentru vinovăția Moruzeștilor. – Ulterior, N. Iorga a pus sub semnul întrebării acest caz. (N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, în AARSMI. Seria II, tom. XXXII. 1910-1911. Memor. Sect. istorice. București, 1911, p. 180).

¹⁴ Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, ed. a 2-a, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2008, p. 157-158.

¹⁵ I. Jarcuțchi, V. Mischevca, *Pacea de la București...*, p. 163-166; Vladimir Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Civitas, Chișinău, 1999, p. 98-99; Vlad Mischevca, Ion

Mischevca, *Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeană*, Chișinău, 2008, p. 555-591.

¹⁶ A. Goșu, *Pacea de la București și Moruzeștii*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*. București, 1998, p. 362-387; Armand Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*. București, 2008, p. 249.

¹⁷ *Ibidem*, p. 250.

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, ed. cit., p. 358; М. И. Кутузов, *Тактика победы*. М.: ЭКСМО, 2011, с. 296.

¹⁹ Cf.: Μισκεβκα Βλ., *Ο ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760;-1816)*. – Θεσσαλονικη: Αδελφων Κυριακίδη, 2008, 347 σ.; Mischevca Vl., Zavitsanos P., *Principele Constantin Ypsilanti, 1760-1816*, Editura Civitas, Chișinău, 1999, 175 p.

²⁰ Printre lucrurile personale ale lui D. Moruzi s-a găsit un inel cu briliante în valoare de 15 000 piaștri (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, p. 239). În hârtiile lui D. Moruzi s-a găsit un ukaz al țarului rus, prin care i se dăruia o moșie în Basarabia. Sora lui D. Moruzi, Ralu (1779-1839), căsătorită cu C. Kaliarhi, decedând la Iași, a lăsat o moșie de 6 000 de desetine de pământ în Budjac, județul Akerman (*Arhiva Națională a Republicii Moldova*. F. 2. Inv. 1. D. 3757). Moruzeștii refugiați în Imperiul Rus au primit moșii considerabile și au avansat în cariera lor ca dvoreni ruși. În centrul Petersburgului s-a păstrat până în prezent „Casa Moruzi” – un adevărat monument de arhitectură aparținând faimoasei familii, construit în stil mauritan de către Al. D. Moruzi la 1874-1877. În această vestită casă au locuit numeroase personalități, printre care și Iosif Brodski, laureat al Premiului Nobel (1987), până la emigrarea sa forțată din 1972 (vezi: A. Кобак, Л. Лурье, *Дом Мурузи*. – СПб., 1990. 31с.).

²¹ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*. F. 2. Inv. 1. D. 413, f. 12-13: „фамилия Мурузи всегда отличалась приверженностью к Российскому престолу...”

²² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, ed. cit., p. 359.

²³ Кутузов М. И. *Сборник документов / Ред. А. Г. Бескровный*. Т. III. – М., 1952, с. 859.

²⁴ Din cei 54 de membri ai *Consiliului suprem*, convocat de sultan în luna mai 1812, 50 s-au pronunțat pentru

semnarea păcii cu rușii. (Олег Айрапетов, *Бухарестский мир 1812 года* // „Родина”, № 1, 2012. http://istrodina.com/rodina_articul.php3?id=4512&n=185).

²⁵ М. И. Кутузов, *Сборник документов* / Ред. Л. Г. Бескровный. Т. III. – М., 1952, с. 654-655 (La 10.10.1811 Kutuzov relatase: „При требовании нами Ясс восстали все греки, при визире находящиеся”).

²⁶ Vezi textul celor 16 articole ale tratatului (traduse în limba română din turcă): M. A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III: 1791-1812. București, 1986, p. 361-366; „Literatura și Arta”, nr. 12 (3473), 23 martie 2012, p. 2. Traducerea originalului tratatului de pace ruso-turc din limba franceză în limba rusă a fost publicată integral, pentru prima dată în R.S.S.M., abia în 1990: Мискевка В.И., Ткач В.И. *Русско-турецкий мирный договор 1812 г.*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, 1990, nr. 1, p. 36-44 (după ediția: *Внешняя Политика России XIX – начала XX в. Документы российского министерства иностранных дел*. Т. VI. М., 1962, p. 412-416).

²⁷ *Полное собрание законов Российской Империи* (ПСЗ). Т. XXXII, стр. 316-322, Nr. 25110 (*Договор от 16 мая 1812 г.*): „Ратификация”.

²⁸ *Hurtuzaki*. Supl.I. Vol. 2 (1781-1814), București, 1885, p. 696-697.

²⁹ *Ibidem*, p. 695; N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*, Ploiești, 2012, p. 146.

³⁰ ВПР, Т. VI, с. 450.

³¹ ВПР, Т. VI, с. 468; С. Горяинов, *1812 год: Документы Государственного и Петербургского Главного архивов*, СПб., 1912, с. 79-84.

³² Vezi textul integral: ВПР, Т. VI, с. 416-417; М. И. Кутузов, *Сборник документов*. Т. III. М., 1952, p. 913-914.

³³ „В Смоленске получил я ваши ратификации” – i-a scris Alexandru I lui Ciceagov din Moscova, la 30 iulie (11 august) 1812. – *Из записок адмирала Чичагова. Дела Турции в 1812 г.* / Перевод с фр. В. В. Ильина // *Русский архив*. 1870. № VIII, стб. 1549-1550.

³⁴ А. Н. Петров, *Война России с Турцией 1806-1812 г.* Т. 3. СПб., 1887, с. 396.

³⁵ *Манифест Александра I о заключении мира между Российской империей и Оттоманской Портой*. 5 августа 1812 г. Подлинник. Рукописный текст. РГИА. Ф. 1329. Оп. 1. Д. 354. Л. 77-84а об.

chives.ru/publication/buharestsky-mir/25-buharestsky-mir-manifest-alexandra-1.shtml

³⁶ Cf.: V. Pâslariuc, *Cum a fost semnat Tratatul de la București*, în „Contrafort”, nr. 5-6 (211-212), 2012, p. 15.

³⁷ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Евфрона*: 40.096,6 кв. верст (45.631,7 km²).

³⁸ Basarabeni, din porunca lui A. N. Bahmetev, au fost puși „ca să săvârșească jurământul credinței pentru ade-vărata supunire către pistolul împărăției Rusiei”. (C. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei din 1817*, Chișinău, 1928, p. 3).

³⁹ V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918): (Instituții, regulamente, termeni)*. Vol. 1, Chișinău, 2012, p. 4.

⁴⁰ И. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*, în *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*. Кишинев, 1907, том. 3, с. 8-229.

⁴¹ Vezi: V. Tomuleț, *Etapele și specificul incorporării Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (anii 1812 – 1868/1873)*, în „Limba Română”, nr. 5-6, 2012, p. 65-80.

⁴² Referitor la toponimul *Basarabia* și controversele despre evoluția acestui nume, care se referea inițial la un teritoriu mic din apropierea gurilor Dunării vezi recentele studii: I. Chirtoagă, *Enigma unui nume: Basarabia*, în *Historia*, nr. 125, mai 2012, p. 8-13; Cf.: I. Țurcanu, *Descrierea Basarabiei: Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II până la sfârșitul secolului al XX-lea)*, Editura Cartier, Chișinău, 2011.

⁴³ Olga Crușevan (Cantacuzino), *Pământul natal (1973)*, în „Literatura și Arta”, 30.11.1996.

⁴⁴ Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, ed. cit., p. 124.

Iulian BOLDEA

Dinu Flămând sau depășirea limitei

I.B. – prof. univ. dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș. A colaborat cu mai multe articole la „Kindlers Literatur Lexikon” (Metzler, Stuttgart / Weimar, 2009). Ordinul „Meritul pentru învățământ”, în grad de Ofițer, 2004. Este conducător de doctorat, redactor-șef al revistei „Studia Universitatis «Petru Maior». Philologia”, redactor la revista „Vatra”, membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002), *Poezia neomodernistă* (2004), *Vârstele criticii* (2005), *Istoria didactică a poeziei românești* (2005), *Poeți români postmoderni* (2006), *Teme și variațiuni* (2008).

Dinu Flămând pare a face, după Laurențiu Ulici, de pildă, „figură de expresionist în descendență blagiană”. Trebuie să ne întrebăm însă dacă resorturile imaginative ale poetului se pliază pe o viziune asupra lumii în care liniile înțelesurilor să acopere o astfel de încadrare. Evident, avem de a face în versurile lui Dinu Flămând cu o oarecare vehemență senzorială în fața realului, fapt ce se traduce prin arborarea unei imagistici abundente, pusă însă în scenă de o sensibilitate ascetică, ce grupează cuvintele în funcție de sensurile lor adânci, de profunzime. O stare de spirit ce apare cu semnificativă recurență în aceste versuri e deprimarea, o disperare difuză, trăită cu o sinceritate liminară și expusă nu în note convulsive, în tonuri stridente, ci în acorduri neutre, calme, de o seninătate sugestivă pentru poetica autorului, ca în poezia *Dacă și eternitatea*, în care versurile trădează austeritate a frazării și, totodată, fervoare a gândului poetic dominat de imaginile prăbușirii, golului, neantului, imagini ce se insinuează discret, îndărătul unor stări de spirit anodine: „Dacă și eternitatea va fi cenușie / asemeni zilelor ce-și înghesuie oasele moi / unele într-altele / mă gândesc să accept râul, dar și țiparul / înotând împotriva curentului, / casa, dar și peștera înfrunzită în ea, / zâmbetul vostru, dar și saliva prelinsă în colțul gurii / virtutea în care te îmbălsămezi tu, iubito / însă și sfânta-ți destrăbălare / de casnică hierodulă, / rafalele mele de deznădejde dar și, / dar și / înduioșarea ca o perlă de cancer ascuns. / Ce muzică rece duc norii spre soare / ai putea desena pe lumină un drum de cenușă... / Nici până

azi, la o tinerețe înaintată, / nu știu mânuși reactivii exploziei / în camera de sub stern. / Fuziunea grăuntelui de tristețe / cu ceva încă necunoscut / și deodată o flăcărăuie... / Apoi noaptea îmi așază pe față / masca de aur a faraului; pot vedea / în copacii înalți ai copilăriei / cuiburile unei primăveri de demult. / Întind mâna spre ouăle păsării / însă șarpele mi-a luat-o înainte, / mă scald în râul de munte și ies uscat, / mușc dintr-un măr – el a fost mâncat; / Prea târziu, prea târziu în toate. / Hoitarii acoperă stelele”.

Poet eminent reflexiv, ce-și traduce neconținut afectele în idei poetice cu pondere ontologică neîndoielnică, Dinu Flămând e interesat și de condiția poeziei, de starea lirică în ceea ce are ea imponderabil. Interogațiile asupra poeziei și asupra poetului figurează în fond tot atâtea modalități de autodefinire și de legitimare ale unui eu ce-și expune cu luciditate trăirile, raportându-se deopotrivă la propriul text și la „textul” lumii. Poezia e definită de Dinu Flămând ca un spațiu al ambiguităților fecunde și al aporiilor gândului, ca un loc geometric în care contrariile se armonizează, iar afirmația și negația sunt deopotrivă de legitime („Poezia este organul care-și creează necesitatea / arbore uriaș cuprins de inflația frunzelor // Dar și necesitatea naște în numele poeziei: / peruca gavotei și carcera, stâlpul infamiei / și sărăcia, iar uneori împletește cununi de laur / cu aromatele frunze atât de bune în sosuri // Dar și necesitatea naște bastardul necesității subînțelese, semn că specia nu s-a fixat”).

Un poem precum *Viața de probă* are darul de a ilustra suficient de convingător nu doar disponibilitățile lirice ale lui Dinu Flămând, ci și opțiunile etice pe care le întrezărim îndărătul imaginilor poetice. Tema centrală a poemului e cea a autenticității ori a falsului existențial. Viața e, conform acestei viziuni, dominată de falsitate, se derulează într-un spațiu al inautenticului și imposurii. Tabloul poetic schițat aici e halucinant, formele sunt împinse la absurd iar existența își trădează tot timpul obiectualitatea, tendința spre reificare ori spre construcțiile ilogice, mecanomorfe: „Nimic din ceea ce trăiam nu ne îndreptăța / să trăim, / viața se-nghesuia în noi, captivă, / în spatele unor uși pe care / și moartea ezita să le-mpingă. Deveniserăm / starea de clandestinitate / a letargiei. Viață de probă, / vechi pompe ce împingeau / pe circuitul biografiei / aerul, alimentele, sângele... / Iar acum, gândindu-mă că nimic nu rămâne / fără urmări, între oameni, când numele Libertății / a fost luat în derâdere, / mă urâsc mocnit pentru cât am trăit netrăind. Și, / ca la o nesfârșită despăduchere, încerc, / noapte de noapte, să răzui arsura / de pe pereții sufletului. // Aștept apariția îngerului trimis / să ceară / plata pentru sechestru...”. Se poate observa, de altfel, și o evoluție a scrisului lui Dinu Flămând, de la viziunile evocatoare și elegiace de început, unde reminiscențele blagi-

ene sunt atât de pregnante, și până la universul liric marcat de senzația disoluției și a disperării din ultimele cărți. E vorba aici de un proces de acutizare a sensibilității, prin care stările poetice privilegiate devin ultrajul ontologic, suferința, disperarea, golul existențial etc., fapt sesizat, cu îndreptățire, de Ion Pop, bunăoară: „(...) imaginarul acestor versuri mai noi s-a diversificat mult, aproximând un univers contrastant, eteroclit, străbătut de tensiuni ce aduc viziunea în preajma unui expresionism dramatic crepuscular, ca și apocaliptic, foarte departe, în orice caz, de aura geroasă de odinioară care «stabiliza» perspectiva. Regula e acum, din contra, a instabilității și dezagregării lumii precare, refractară oricăror «marcaje» ordonatoare, sugerând mai degrabă efecte opuse intenției structurante, astfel încât subiectul poetic e nevoit să-și înregistreze eșecul, în chip paradoxal încurajator, în măsura în care obligă la conștientizarea dramaticii stări de fapt”.

„Starea de asediu”, „viața de probă”, „felicirea obligatorie” sunt sintagme ce definesc un astfel de univers al anonimizării, al derizoriului existențial, al terorii dogmatice și al lașității colective. Demonizarea și pervertirea conștiințelor sunt resimțite de poet cu acuitate halucinantă, ca în poemul *Curaj de Saturnalii*, transcripție în grilă imaginativă a unui dialog cu „tiranul”, dar, în același timp, și o revelație a traumelor provocate de duplicitatea fricii și a rușinii de a nu spune întregul adevăr: „De astă dată eram față în față cu tiranul. Îi explicam / una, două, trei sau chiar patru din problemele / extrem de urgente. Gena mea aberantă / păstrase un tic de adolescență, / scânceam dar uimeam camerele cu elocința mea, / foșneau până și paiele sub stucatură! // Apoi îl înșfăcam și-l puneam să privească / în univers pe gaura cheii. Îi arătam consistența / negrului / acolo unde el vedea alb murdar, / îl puneam să-și mărturisească păcatele, / până când o necesitate perfect înțeleasă / îi injecta o brumă de adevăr. // Îi arătam revoltele mele rupestre / desenate pe ascuns în pivnița casei, / îi vâram degetele în gura mea să îmi pipăie / gingiile roase de scorbut / și limba, umflată de atâtea cuvinte înghițite... / Nu înțelegea! // Intră deodată copilul în cameră / și mă cuprinde. Îmi simte rușinea, / în timp ce eu acopăr hârtia și, cu un gest mecanic, / încep să îmi șterg ochelarii”.

În limitele unei expresivități intelectualizate, poemele lui Dinu Flămând ni se înfățișează ca exerciții de decodificare a esențelor lumii, într-un efort cognitiv ce unește rafinamentul formal cu ecourile expresioniste ori cu starea de urgență existențială. Poet de extracție livrescă, Dinu Flămând știe să îmbine „naturismul” și cunoașterea de sine, contemplația și reculul în subiectivitate cu notația de o sugestivă acuitate. Spiritul etic (dar nu eticizant!), tot mai prezent în volumele din urmă, e valorizat și modelat prin intermediul unei tehnici a oximoronului, cum constată și Cristian Moraru: „Depășirea limitei

se face prin «traversarea» lumii limitelor (...) prin eliberarea de limita inconfortabilă, ontologic și metafizic vorbind (...). Dacă metafora de tip transfigurativ domina poemele de debut, oximoronul, figura dialectică prin excelență, este acum emblematic, el juxtapunând conceptualul și corporalul, abstractul și senzitivul, originarul și evenimentialul, misteriosul și banalul, de cele mai multe ori în alăturări șocante”. Un poem ilustrativ pentru o astfel de scriitură oximoronică, eliberată de constrângerile contemplației pure și expusă mai degrabă ca atitudine și mod de a fi în / prin poezie este *Pe vremea fericirii obligatorii*, în care absurdul e transcris în grilă fantezist-ironică, iar terifiantul ne este comunicat într-o tonalitate neutrală, lipsită de convulsii: „Pe vremea fericirii obligatorii, primăverile erau / perverse... / Mirosea a diversiune și propagandă / când păsările reveneau să-și lipească sub streășină / cuiburile, cu saliva exilului. // Iarba răzbind la lumină printre deșeurile/ încropitei civilizații / părea încă o victorie definitivă asupra dușmanilor, / crengile ce dădeau în mugur cu vigoarea / cântecelor revoluționare / sfidau suferința fiecăruia, prizonieră în optimismul public... // Mai târziu, ne-am obișnuit cu durerea, / trăiam încovoiați primind drept în creștet acest / vânt de sfârșit de lume/ care și astăzi, pe atâtea locuri virane, răstoarnă tăvălugi de mărăcini și iluzii”. Poezia lui Dinu Flămând are, după expresia lui Marian Papahagi, o incontestabilă continuitate tematică. Universul liric structurat de autor e dominat de coerență și unitate a semnificațiilor și dominantelor afective. Atent deopotrivă la referent și la esențele încorporate de acesta, Dinu Flămând e una dintre vocile lirice inconfundabile ale literaturii române contemporane.

Maria CHEȚAN

Nivele de Realitate în fragmentul de roman *Kilometrul zero* de Ștefan Aug. Doinaș

M.C. – profesoară la Colegiul Național „Unirea”, Tg. Mureș, doctorand al Univ. „Petru Maior”, Tg. Mureș, România. Studii și articole publicate despre Ștefan Aug. Doinaș (opera și activitatea literară): *Fantastic livresc în Sinuciderea unui fluture de Ștefan Aug. Doinaș* (în vol. colectiv *Intercultural Perspectives on European Integration Between Tradition and Modernity*, 2011); *Borgesian echoes in the prose of Ștefan Aug. Doinaș* (în vol. colectiv *Culture, Elites and European Integration*, 2011); *Relația Blaga – Doinaș* (în vol. colectiv *Cercetări de istorie și critică literară*, 2011).

Ceea ce însuși Doinaș semnala, în calitate de traducător, cu referire la *Trilogia pasiunii* a lui Goethe, și anume faptul că limbajul goethean se apropie de o limită a sa din cauza bogăției de concepte vehiculate și doar intuiția salvează lirismul¹, este un aspect care se face simțit într-o arie extinsă a prozei doinașiene, în sensul că multitudinea informațiilor din zona culturii cheamă neconținut ideii din aria filozofiei, a artei, a sociologiei, a literaturii, propunând mereu alte căi de investigare și noi piste de urmat. Se poate vorbi, în unele pasaje cel puțin, de o anume *situare la limita dintre proză și eseu*, în sensul abundenței sugestiilor culturale și a valorificării maxime a acestora. Nu ar fi hazardată, în acest sens, o apropiere de un concept utilizat de însuși autorul lui *T de la Trezor*, acela de *discurs mixt*, așadar o *lectură a lui Doinaș, prozatorul, prin conceptele lui Doinaș, eseistul*.

Despre faptul că Doinaș a întemeiat teoretic ideea interferenței limbajelor vorbește și criticul Ion Bogdan Lefter într-un studiu unde se detaliază contribuția doinașiană la eseistica românească, subliniind importanța conceptului de „discurs mixt” folosit de Doinaș încă de la începutul anilor ’80: „A folosit apoi sintagma în mai multe articole și interviuri, însă fără să dea teoriei o formă riguros articulată într-un studiu de referință, ceea ce explică ignorarea ei aproape totală de către contemporani. Constituie – totuși – una dintre cele

mai valoroase «contribuții» românești dintotdeauna de reflecție asupra limbajului poetic.²²

În 2002, Doinaș expunea în *Discursul mixt*³ aspecte ale teoriei la care se mai referise și în trecut, comentând opere ale lui Goethe, Nietzsche sau Blaga: „impuritatea” unui anumit tip de vorbire în care interferează discursul poetic cu cel filozofic, mitologic, religios și istoric. Pledând pentru reconsiderarea dimensiunii ontologice a limbajului, Doinaș propune o nouă viziune a „discursului mixt”, interpretat nu ca mezalianță între poezie și filozofie, ci ca imagine a unei unități fără timp.

Subintitulată „Elemente pentru o teorie generală a «discursului mixt»”, partea cea mai consistentă a articolului din revista „Familia” atacă mai întâi „problema, metoda, postulatele”, arătând că o legitimare a termenului (implicit a realității pe care o desemnează) este posibilă atât datorită existenței unei stări de fapt (prezența limbajului poetic în expunerile de tip pre-filozofic și pre-științific din Antichitate), cât și datorită existenței teoriei romanticilor germani ce legitimează această situație, considerând-o o stare de drept a raportului dintre filozofie și poezie. Comentând situația din Antichitate, adică existența poeticului în discursurile filozofice și invers, Doinaș evidențiază faptul că, mai apoi, de-a lungul timpului, coabitarea aceasta a generat și „hibridi” (poemul „științific”, poemul „filozofic”, poemul „didactic”), mixturi care, în unele situații, tindeau mai degrabă spre compromiterea poeticului.

Ca o contrapondere însă, tot Doinaș este cel care enumeră scriitori ilustrând strălucit „discursul mixt”: „[...] Heraclit și Dante, John Donne și Goethe, Hölderlin și Eminescu, Mallarmé și Rilke, Eliot, Nietzsche și Blaga etc. Iată de ce conceptul de «discurs mixt», înțeles ca raport poetic-filozofic *pe tărâmul specific al poeticului*, se cere din nou definit și legitimat.”⁴. Dacă, în concepție hegeliană, spiritualizarea progresivă a artelor și deschiderea spre filozofie și știință presupun, în același timp, triumful total al spiritului speculativ, imaginea sensibilă și gândirea intuitivă fiind plasate pe o treaptă inferioară gândirii dialectice speculative, tot Hegel este însă și sursa filozofică ce îi furnizează lui Doinaș direcția dinspre care poate fi conturată o teorie a „discursului mixt”.

O primă sarcină pe care scriitorul român o trasează este stabilirea sferei proprii acestui tip de discurs, sferă eliberată de orice contingență istorică, terenul comun, real, care poate da poeziei și filozofiei garanția unei coexistențe echilibrate. Doinaș formulează patru postulate, primul conturând dezideratul comun celor două discipline („poezia și filozofia se întâlnesc într-un demers comun care servește «cele mai înalte sarcini» ale amândurora”⁵), iar următoarele stabilind mijloacele concrete (instrumentele de lucru), structu-

rile specifice și beneficiul rezultat din conviețuirea filozoficului cu poeticul: „în demersul lor comun, poezia și filozofia beneficiază, cu șanse egale, de un material de expresie în stare să le califice, ca atare, pe amândouă, în ceea ce fiecare din ele posedă mai personal, mai propriu”⁶, „«discursul mixt» se concretizează în structuri specific poetice, el trebuie să fie – înainte de orice – poezie”⁷ și „în cadrul «discursului mixt» ideea (vizând aici, prin sinecdocă, filozofia) va trebui să aducă imaginii (ca siglă a poeziei) un spor de sens și de valoare.”⁸

Concluzia postulatelor ar fi aceea că poezia, pentru a fi autentică, (și nu doar concept versificat), presupune o relație de tip special cu filozofia; cele două discipline vor avea nu numai o finalitate identică și același material de exprimare, ci vor cunoaște și o cantonare în structuri specific poetice, iar pentru poezie avantajul va rezida într-un câștig evident de profunzime conceptuală. Chiar dacă, în teorie, Doinaș a formulat idei doar despre un „discurs mixt” adresat poeziei, critica literară nu a întârziat să observe aplicabilitatea acestor concepte înspre alte zone literare sau conexe literaturii, aspect la care aderăm, propunând în cazul de față o extensie a termenului și către proză.

Lucrare cu un statut aparte între operele doinașiene, fragmentul de roman *Kilometrul zero*⁹ e o *proză autoreferențială* ce se deschide cu reflecțiile unui scriitor cărui propriul frate îi reproșează că nu creează proză de factură realistă și (chiar) autobiografică („să povestești întâmplări care au fost și să scrii despre oameni pe care i-ai întâlnit”). Pretextul este utilizat de către naratorul ce relatează la persoana I pentru inserarea unor considerații privitoare la raportul dintre ficțiune și realitate, pentru delimitarea de proza de factură tradiționalistă și pentru creionarea unei autopoetici. O *pledoarie pentru veridicitatea aspectelor prezentate în propria scriitură* o constituie începutul capitolului V, care va continua cu unele considerații despre real și Nivele de Realitate. Sunt inserate fragmente în care este vorba despre „mica rațiune”, „sfântul ternar”, „miracol”, toate acestea făcând posibile afirmațiile despre existența pe orizontală care nu ne poate scoate din „impasul ontologic al unui singur orizont în care, de obicei, vegetăm mai mult decât trăim”, precum și etajarea de orizonturi, fiecare orizont reprezentând linia de unire dintre două nivele, personajele și întâmplările mișcându-se și invadând orizontul de deasupra sau de dedesubt.

Incipitului („– Dar tu știi câte nivele de Realitate există?”) îi răspunde, simetric și rotund, ultimul enunț al textului: „Realitatea este arborescentă”, această afirmație cu caracter de generalitate fiind detaliată și susținută de două

imagini poetice anterioare, aceea a unui *turn* foarte înalt din care la anumite etaje se deschid balcoane și uși, la fiecare nivel oferindu-se posibilitatea unei alte existențe, spațiul necesar pentru o asemenea existență creându-se pe măsura înaintării, pe principiul scârilor rulante, precum și aceea a unui *arbore*: „La fiecare nod al verticalei Realităților, exact ca la fiecare nod al unui copac uriaș cu crengi multe, se desprinde lateral o ramificație, se iscă un teritoriu de frunze, iar aceste noi disponibilități orizontale asigură noul spațiu în care vor evolua creațiile fictive ale autorului.”

Cele două imagini-concept create de către Doinaș, *turnul și copacul*, funcționează ca două *replici poetice la unele filozofeme* introduse treptat. Mai întâi, imaginea clepsidrei din care nisipul curge în ritm constant are rolul de a evidenția structurarea complexe relații real-ficțional; de la raportul acesta, considerat doar în cadrul operei literare, se prefigurează *trecerea spre zona ontologică*, deoarece „întâmplările propriu-zise” și „destinul personajelor” sunt părți ale unei aventuri existențiale: „Câtă vreme rămânem în ceea ce se numește real – care, în esența sa, este doar un nivel de Realitate – nu putem să vedem ceea ce se întâmplă dincolo de el. Dar de îndată ce întoarcem obiectul, ne dăm seama că între acest nivel de Realitate – pe care-l numim așa – și celelalte nivele există un raport intim care abia acum devine evident, vizibil, în așa fel că lucrurile cele «de dedesupt», ca și cele «de deasupra» – ambele de aceeași valoare – capătă același certificat de existență, de vitalitate, ca și cele care se află la nivelul nostru, singurul pe care – noi, oamenii de rând – suntem în stare să-l percepem”. Un argument al *comunicării dintre orizonturi* se regăsește – arată Doinaș – și în folclorul românesc ce evidențiază ruptura dintre lumi, dar afirmă în același timp posibilitatea de relaționare a acestora prin trecerea lui Făt-Frumos între tărâmurii: coborârea eroului în „cealaltă lume” afirmă existența unei „subterane a miracolului” despre care basmele noastre vorbesc în permanență.

Construită ca argumentație, *eșafodaj teoretic* pentru materia epică din precedentele capitole, partea a V-a aduce probe furnizate de *abordări filozofice moderne* ale problemei în cauză. Astfel, Doinaș introduce afirmații ale unui „gânditor român refugiat în Franța”¹⁰ fără a preciza numele acestuia și considerând, probabil, mai mult decât suficiente indiciile furnizate de citatele reproduse pentru identificarea autorului.

Expresiile inserate („mica rațiune”, „sfântul ternar”, „contradicția binară clasică” ce trebuie să devină ternară, „nivelele de Realitate” etc.) sunt concepte vehiculate de fizicianul și eseistul Basarab Nicolescu, iar unele reprezintă teoreme ale aceluiași autor. Sintagma ce dă titlul cărții *Teoreme poetice* este definită de autor în *Cuvânt-înainte* la ediția franceză drept loc de întâlnire între fizica cuantică, Filozofia Naturii și expresia interioară¹¹. De la axiomele logicii

clasice: a identității (A este A), a non-contradicției (A nu poate fi non-A) și a terțului exclus (un al treilea termen T nu poate fi în același timp A și non-A), epistemologul Stéphane Lupasco „trialectizează” axioma nearistoteliciană a „terțului inclus” conform căreia T este în același timp A și non-A¹². Discutând despre terțul inclus și despre relația lui cu imaginarul poetic, în cursul unei convorbiri cu Roberto Juarroz și Michel Camus, Basarab Nicolescu are revelația unei expresii inventate ad-hoc de Michel Camus: „terțul tainic inclus” („tiers secrètement inclus”), care sintetiza – în opinia lui Nicolescu – încărcătura ascunsă a multora din scrierile sale și declanșează necesitatea formulării teoremelor poetice. De altfel, mărturisește același Basarab Nicolescu, expresia „teoreme lirice”, prefigurare a „teoremelor poetice”, era prezentă deja în cartea dedicată de el unui mare matematician și poet român, Ion Barbu¹³. În primul capitol al *Teoremelor...*, se întâlnește o definiție a Nivelelor de Realitate, conform căreia acestea sunt „nivele energetice. Iată de ce trecerea de la un nivel la altul nu poate fi decât discontinuă. Discontinuitatea este condiția evoluției. Singularitate care ne informează asupra normei, nicidecum invers”¹⁴ și, în același capitol I – o altă afirmație: „Miracolul este acțiunea, conformă legilor, a unui nivel de Realitate asupra altui nivel de Realitate”¹⁵, reproducă sub formă de citat de către Doinaș în *Kilometrul zero*, la fel ca și următoarea afirmație: „Sfântul ternar: cel fără loc, fără timp și cel al genunii fără străfund.”¹⁶

Argumentele invocate de către Doinaș în capitolul V din *Kilometrul zero*, fie că vin din zona mentalului colectiv (a cărui expresie este concretizată în basmele românești la care s-a făcut referire), fie că sunt creația unui gânditor modern cum este Basarab Nicolescu, converg către acreditarea unei idei comune, aceea că *realitatea este multietajată, iar între nivelele ei există comunicare* și tocmai acest lucru îl experimentează personajele acestei proze, un scriitor și ficțiunile create de el. *Teoremele poetice* ale lui Basarab Nicolescu, prin prisma cărora se cer înțelese multiple aspecte din fragmentul de roman (lucru demonstrat, de altfel, prin citarea repetată a unor sintagme ori enunțuri aparținând eseistului și fizicianului român), conferă o deosebită amplitudine și deschidere interpretativă textului.

În primul capitol, cel care face „pasul” de la un nivel la altul este un personaj dintr-o altă povestire a lui Doinaș (*Vizita stelei personale*): Roni Margulia. „Ființa de hârtie” nu calchiază gestul lui Augusto din *Ceața lui Unamuno*, în sensul că nu vine să își întâlnească „creatorul”, ci mai degrabă îl provoacă, întâlnindu-se doar cu fratele acestuia. Monologul autorului „decriptează” mecanismul prin care se face translația de la conceptele lui Basarab Nicolescu spre textul literar, adăugând și o sugestie expresionistă: „Să existe oare un exces de vitalitate în anumite personaje, care să nu se consume exclusiv

în dimensiunea textului, ci «să se reverse», exact ca ceasul lui Dali, peste marginea unei anumite realități? [...] Și dacă ar deveni cu adevărat «reale», la câte nivele ar fi eficiente?»

Un alt gen de „trecere a hotarului” configurează al doilea capitol, cel în care e prezentată baia publică Symai, unde, revenit la distanță de peste 50 de ani, *scriitorul-personaj va repeta gestul creației*, experimentând „corporalizarea” unei ființe, conferind semnalmamente concrete siluetei nelămurite, care, ca orice personaj odată conturat, devine liber, avertizându-și creatorul să nu încerce să-i probeze consistența și precizându-i că se vor mai întâlni în împrejurări pe care acesta nici nu le bănuiește (modalitate de evidențiere a dispariției scriitorului ubicuu și de precizare a statutului aproape egal pe care îl posedă cel creat și creatorul său).

Tot o situație de transcendere a nivelelor pare să sugereze episodul visului pe care povestitorul din *Kilometrul zero* îl are referitor la persoana lui Grig Majaru, un fost prieten al său. Nivelul existențial pe care se plasează este cel al *visului*, zonă din care parvin însă semnale neliniștitoare către ceea ce numim „realitate”. Atâta timp însă cât se acceptă postulatele formulate de Basarab Nicolescu, acelea conform cărora „Nivelele de Realitate sunt nivele energetice”¹⁷ și „Există tot atâtea nivele de percepție câte nivele de Realitate”¹⁸, neliniștea naratorului din *Kilometrul zero* poate căpăta conotații nebănuite, comunicarea fiind posibilă în dublu sens (semnalele venind dinspre vis spre lumea reală, dar plecând și în sens invers) și mărturisind tot despre misterioasa trecere între nivele diferite. Ca într-un fel de crescendo, în capitolul IV, tulburarea povestitorului este generată de sugerarea unei posibilități neașteptate: *incertitudinea propriului statut ontologic*: „– Dumneavoastră știți, m-a întreat el cu o nedisimulată ironie, că sunteți personajul principal, care vorbește la persoana întâia, a unei povestiri născocite de... altcineva?”

Dacă sintetizăm contextele de producere a comunicării între nivele de realitate ilustrate de către Doinaș în *Kilometrul zero*, vedem *personajul* care ajunge în lumea reală, apoi *corporalizarea prin verbalizare* a unei ființe, *transmiterea de informații* dinspre și înspre lumea visului și, în final, un avertisment adresat *scriitorului* cum că el însuși trăiește doar într-o *ficțiune* care este *opera altcuiva*, în fapt tot atâtea modalități de concretizare a conceptelor vehiculate de Basarab Nicolescu, dar în același timp și o ilustrare a modului în care poate funcționa în proza lui Doinaș, într-un mod particular, *discursul mixt* teoretizat de eseistul cu același nume.

Note

¹ Ștefan Aug. Doinaș, *Johann Wolfgang Goethe sau acordul între natură și artă*, în *Atlas de sunete fundamentale*. Antologie, prezentări, traduceri și postfață de Ștefan Aug. Doinaș, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 93.

² Ion Bogdan Lefter, *Eseistica lui Ștefan Aug. Doinaș. Schiță cartografică*, în „Secolul 21”. Publicație periodică de sinteză. Dialogul culturilor. Științele omului. Literatură universală, FCS 21, nr. 1-6/ 2003 (nr. 454-459).

³ Ștefan Aug. Doinaș, *Discursul mixt*, în „Familia”. Revistă de cultură. Fondator: Iosif Vulcan, Seria a V-a, mai 2002, anul 38 (138), nr. 5 (439).

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 18.

⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Fragmentul a apărut în revista „Familia”, seria a V-a, mai 2002, anul 38 (138), nr. 5 (439), p. 15-33, cu titlul *Kilometrul zero* și având la final mențiunea „Fragment din romanul intitulat – provizoriu – *Intersecția*”. Tot aici (p. 7) se găsesc explicații aparținând redactorului-șef adjunct, Dumitru Chirilă: „O coincidență, tristă prin desfășurarea evenimentelor, face ca numărul acesta al revistei noastre să cuprindă un substanțial segment Doinaș, în chiar luna morții poetului. Ne propusesem mai demult să oferim unor scriitori importanți spațiu pentru grupaje semnificative, care să cuprindă pagini din domenii diverse ale creației lor. Primul cu care am reușit a fost Ștefan Aug. Doinaș. Cu puțin timp înainte de neașteptata sa moarte ne-a trimis acest grupaj, poate simbolic din multe puncte de vedere, extins peste întreaga activitate creatoare a marelui dispărut și făcând o acoladă a diversității creației: primele sonete din acest grupaj datează din 1942 iar ultimul a fost scris la 26 aprilie 2002 (în ziua celei de-a 80-a aniversări). Este alcătuit din poezie, eseu și proză, adică toate genurile în care el s-a exersat (mai puțin traducerile). Când ne-a parvenit vestea trecerii sale în neființă, numărul de revistă era sub tipar. Firesc, l-am lăsat intact, adăugând doar aceste rânduri explicative și scrisoarea care a însoțit grupajul.” În scrisoarea adresată redacției, Doinaș sublinia chiar ordinea în care textele trebuiau dispuse: „Aș dori foarte mult, în măsura în care nu dau peste cap niște planuri redacționale, ca textele mele să apară în ordinea pe care o indică numerotația filelor. Am crezut că e bine să încep cu o mică precizare privind niște poe-

zii vechi, din perioada studenției mele. Să continui cu un fragment de eseu, apoi cu un fragment de proză, și să închei cu un sonet de dată recentă și cu cele câteva cuvinte rostite la aniversare.” (*Ibidem*, p. 6).

¹⁰ Autorul la care face referire Doinaș este Basarab Nicolescu, fizician și eseist care din 1968 s-a stabilit în Franța unde a ajuns cu o bursă a Guvernului francez; între alte cărți ale sale se află *Théorèmes poétiques*, Rocher, 1994 (trad. rom. *Teoreme poetice*, Editura Cartea Românească, București, 1996 și Editura Junimea, Iași, 2007).

¹¹ Basarab Nicolescu, *Cuvânt-înainte* la ediția franceză, în *Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, prefață de Michel Camus, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 16.

¹² Michel Camus, *Transpoezia a-teoremelor în Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, prefață de Michel Camus, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 9.

¹³ Basarab Nicolescu, *Cuvânt-înainte* la ediția franceză, în *Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, prefață de Michel Camus, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 15-16.

¹⁴ Basarab Nicolescu, *Teoreme poetice*, traducere din limba franceză de L. M. Arcade, Prefață de Michel Camus, Editura Junimea, Iași, 2007, p. 21.

¹⁵ *Ibidem*, p. 22.

¹⁶ *Idem*, p. 130.

¹⁷ *Idem*, p. 21.

¹⁸ *Idem*, p. 25.

Adina DRAGOMIRESCU

Folosirea cratimei

A.D. – cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Departamentul de gramatică, asist. univ. la Facultatea de Litere a Universității din București, Departamentul de Lingvistică. Doctor în filologie din 2009. Cărți: *Ergativitatea. Tipologie, sintaxă, semantică*, 2010; *Morfosintaxa limbii române*, 2010 (în colab.); *Gramatica de bază a limbii române* (în colab.); *Ești COOL și dacă vorbești corect*, 2010 (în colab.); *101 greșeli de lexic și de semantică. Cuvinte și sensuri în mișcare*, 2011 (cu Alexandru Nicolae).

Încheiem seria despre ortografia limbii române cu acest articol rezervat unor aspecte legate de folosirea cratimei. Pornim de la ideea că regulile elementare de folosire a cratimei sunt, în general, cunoscute și ne ocupăm, în cele ce urmează, de folosirea cratimei în câteva situații care, de multe ori, pun probleme chiar utilizatorilor mai instruiți ai limbii române.

De-a lungul acestui grupaj de articole, utilizarea cratimei a mai fost menționată în discuția despre principiul morfologic în ortografia limbii române, mai precis, despre scrierea substantivelor compuse – legat, fără cratimă, atunci când componentele și-au pierdut individualitatea morfologică, primind flexiune și articol hotărât numai pe ultimul component (tipul *bunăvoință*), respectiv cu cratimă, atunci când părțile componente își păstrează individualitatea morfologică, primul component putând primi flexiune (tipul *bun-simț*, *bunului-simț*). Și în prezentarea principiului sintactic au apărut referiri la folosirea cratimei: secvențe sonore identice se pot scrie legat sau cu cratimă, în funcție de statutul morfosintactic pe care îl au (tipul *după-masă* loc. adv. vs *după masă* subst. + prep.).

În continuare, ne vor reține atenția acele reguli de folosire a cratimei care sunt frecvent încălcate în limba română actuală. Instrumentul normativ cel mai atent la formularea și exemplificarea acestor reguli este DIN. Ca și în articolul precedent, majoritatea greșelilor prezentate sunt extrase din rapoartele de monitorizare a presei realizate, la cererea Consiliului Național al Audiovizualului, de cercetători ai Institutului de Lingvistică „Ior-

gu Jordan – Al. Rosetti” din București și publicate periodic pe *site-ul CNA*, începând din 2007.

1. Scrierea unor substantive compuse

Pentru scrierea substantivelor compuse există numeroase reguli. Câteva dintre acestea sunt încălcate destul de des:

- regula care spune că se scriu cu cratimă substantivele compuse din două substantive în nominativ: *câine-lup*, *zi-muncă*, *vagon-cisternă*, *redactor-șef* (ÎOOP: 33) este încălcată mai ales atunci când este vorba despre compusele cu *șef*: „redactor șef” (Antena 3, 27.VII.2012; TVR Cultural, 2.VII.2012); „comisar șef” (Antena 3, 29.VII.2012; Prima TV, 18.VII.2012; România TV, 24.VII.2012; TVR 1, 8.VII.2012), „procuror șef” (Antena 1, 23.VII.2012; TVR Info, 12.VII.2012); „economist șef” (Pro TV, 10.VII.2012; TVR 1, 12.VII.2012); „medic șef” (Realitatea TV, 27.VII.2012; TVR 1, 2.VII.2012), în locul variantelor corecte: *redactor-șef*, *comisar-șef*, *economist-șef*, *medic-șef*;
- și regula conform căreia se scriu cu cratimă compusele cu elementul *cuvânt* ca prim termen – *cuvânt-cheie*, *cuvânt-înainte*, *cuvânt-matcă*, *cuvânt-titlu*, *cuvânt-vedetă* (DIN: 206) – este încălcată destul de frecvent, nu numai în mass-media, ci chiar în cărți în care controlul calității limbii ar trebui să fie mai atent;
- substantivele compuse cu *prim* – *prim-ministru*, *prim-balerină*, *prim-solistă* – ar trebui să se scrie cu cratimă (vezi și Nedelcu 2012: 51), însă această regulă este adesea neglijată. „Prim ministru” (Prima TV, 12.VII.2012; Realitatea TV, 6.VII.2012; TVR Info, 7.VII.2012); „prim procuror” (Prima TV, 26.VII.2012); „prim solista Teatrului de Operetă” (Prima TV, 8.VI.2010), „în prim planul” (TVR 1, 9.V.2011) sunt exemple greșite care apar frecvent în locul formelor corecte: *prim-ministru*, *prim-procuror*, *prim-solista*, *prim-plan*. Merită făcută aici o mențiune specială despre substantivul *prim-ministru*, care, conform recomandării din DOOM², primește mărci de flexiune numai pe al doilea termen (*prim-ministrului*), cu excepția situațiilor în care apar intercalări (*primului său ministru*); regula aceasta este adesea încălcată: „consilierul primului ministru” (10 TV, 17.V.2011), în loc de *prim-ministrului*, deoarece utilizatorii tind să folosească acest substantiv ca pe orice alt substantiv compus scris cu cratimă, adică tind să pună mărcile de flexiune pe primul component, ignorând indicația normativă conform căreia formantul *prim* este invariabil;
- în fine, trebuie acordată o atenție specială denumirilor de grade militare, care se scriu cu cratimă (*locotenent-colonel*, *locotenent-major*, *plutonier-major*, *sergent-major*), chiar și atunci când sunt abreviate (*lt.-maj.*, *plt.-maj.*) – vezi DIN: 197.

2. Scrierea unor adverbe compuse

Așa cum se arată în DIN: 47, adverbele compuse (semi)analizabile se scriu cu cratimă: *astă-noapte, astă-vară, azi-noapte, dintr-adins, după-amiaza, harcea-parcea*. O observație asemănătoare apare și în ÎOOP: 34, unde se menționează că se scriu cu cratimă locuțiunile adverbiale formate din adjectivul demonstrativ *astă* cu sensul „imediat precedentă” + substantiv (*astă-vară, astă-primăvară, astă-noapte, astă-toamnă, astă-iarnă*) și locuțiunile adverbiale formate din prepoziția *după* + un substantiv (*după-amiază*). Unele dintre adverbele compuse cel mai frecvent folosite apar adesea scrise, în mod greșit, fără cratimă: „azi dimineață” (OTV, 11.VII.2012), „mâine seară” (OTV, 26.VII.2012); „mâine dimineață” (Pro TV, 16.VI.2010; Antena 3, 2.VI.2010); „azi noapte” (Prima TV, 29.VI.2010); „astă seară” (Antena 1, 8.VI.2010); „astă iarnă” (Antena 1, 28.VI).

3. Scrierea prefixelor și a prefixoidelor

Scrierea derivatelor cu prefixe și prefixoide pune destul de multe probleme, deși regula este aparent simplă: prefixele și prefixoidele se atașează direct, fără cratimă, la cuvântul-bază (DIN: 224; vezi și Croitor *et al.* 2010: 23). Între cauzele greșelilor se numără atât faptul că utilizatorii interpretează aceste elemente derivate (mai ales prefixoidele, care sunt mai lungi și mai pline semantic) ca fiind cuvinte autonome, cât și o anumită lipsă de rigiditate în normarea acestui aspect al scrierii, pentru că, așa cum vom vedea, există destul de numeroase situații în care este permisă scrierea cu cratimă a unor derivate de acest tip.

În DIN: 224, se arată că majoritatea derivatelor cu prefixe se scriu, în condiții normale, într-un cuvânt, iar regula este ilustrată cu numeroase exemple: *ante-meridian, antiaerian, a circumscris, a dezvinovăți, endocrin, exocrin, a exînscrie, extrafin, interregional, a juxtapune, nevoie, nonconformist, postcalcul, pretext, proamerican, răscitit, recrea, reintrodus, transsiberian, ultraprogresist*. În același dicționar normativ se oferă însă și o listă de situații în care anumite derivate cu prefixe se scriu cu cratimă (DIN: 224-225); cratima este obligatorie pentru situațiile de la (a), dar facultativă pentru situațiile de la (b).

- (a) – derivatele cu prefixul *ex-* „fost” (*ex-ministru*);
- unele derivate noi și/sau ocazionale având ca bază un pronume substantivat (*non-eu*);
  - indicarea prescurtată a unui an calendaristic (*ante-'89, post-'89*);
  - un nume propriu (*anti-Cioran, pro-Ionescu*);
  - o literă (*non-a*);
  - o abreviere (*pro-NATO*);

– derivatele cu prefixele *ne-*, *re-* de la teme care încep cu *îm-*, *în-* (pentru a reda rostirea lor în tempo rapid): *ne-mpăcat*, *re-mpărțit*;

(b) – unele derivate scrise în mod obișnuit fără cratimă, pentru a pune în evidență prefixul și/sau baza, în special derivate cu prefixe superlative (*ultra-progresist*);

– derivate cu sensuri mai puțin obișnuite (*ne-voie* „absența voinței”, *pre-text* „ceea ce precedă un text”, *a re-crea* „a crea din nou”);

– derivate supraprefixate cu aceleași prefixe (*extra-extrafin*, *răs-răscitit*) sau cu prefixe diferite (*endo-exocrin*, *exo-endocrin*);

– derivate ocazionale în care prefixul se termină în aceeași literă cu care începe cuvântul de bază (*răs-străbun*).

Tot în DIN: 641 se enumeră și situațiile în care prefixele se scriu separat:

– atunci când sunt folosite în mod accidental singure, în opoziție cu termenul de bază sau cu un derivat cu alt prefix de la aceeași bază: *X este hipertensiv*, *Y este hipo*; sunt urmate de cratimă când se află pe prima poziție: *concediu pre- și postnatal*, *plăți intra- și interbancare*;

– când au rol de cuvinte (adjective invariabile, adverbe): *mașină extra/super/ultra*; *El a votat pro*.

O atenție specială se acordă prefixului *ex-*, a cărui scriere este diferită în funcție de sensul pe care îl exprimă (DIN: 296): se atașează fără cratimă în derivate de tipul *a exînscrie*, dar cu cratimă, atunci când exprimă o stare anterioară (*ex-ABBA*, *ex-campion*, *ex-ministru*, *ex-PSD*).

Regulile de scriere a prefixelor și a prefixoidelor sunt încălcate frecvent: „pro-rector” (TVR Cultural, 22.VI.2010); „pro-palestinieni” (TVR 2, 2.VI.210); „diminuarea beneficiilor extra-salariale” (TVR 2, 5.VI.2010); „măsuri anti-criză” (TVR 2, 8.VI.2010); „măsuri anti-evaziune” (TVR 2, 9.VI.2010); „vaccin anti-cancer” (N24 PLUS, 2.VI.2010); „studiu post cutremur” (Pro TV, 6.VI.2010); „vice-primarul” (Prima TV, 29.VI.2010); formele corecte sunt deci: *prorector*, *propalestinieni*, *extrasalariale*, *anticriză*, *antievaziune*, *anticancer*, *postcutremur*, *viceprimarul*.

4. Atașarea cu cratimă a articolului hotărât și a desinențelor

Regula generală spune că, în română, articolul hotărât și desinențele nu se despart prin cratimă de cuvântul căruia i se atașează. Există însă și excepții. În DIN: 462 se precizează că articolul *-(u)l* se leagă prin cratimă numai la cuvintele a căror finală se pronunță și se scrie după reguli ale altor limbi (*bleu-ul*) sau la sigle (*ONG-ul*), ca și desinența de plural *-uri*; de asemenea, caracte-

rul compus al unui cuvânt nu este un criteriu pentru legarea articolului ori a desinenței cu cratimă (e corect: *hold-upul, hold-upuri*). La pagina 196 se detaliază aceste situații, arătându-se că articolul hotărât enclitic și desinențele se atașează cu cratimă la cuvintele greu flexionabile, precum:

- numele literelor și ale sunetelor: *x-ul, x-uri*;
- substantive provenite din numerele cardinale notate cu cifre: *10-le, 11-le*;
- împrumuturi și nume de locuri a căror finală prezintă deosebiri între scriere și pronunțare: *acquis-ul, bleu-ul, Bruxelles-ul, show-ul, show-uri* sau față de scrierea limbii române: *ciné-vérité-ul, dandy-ul, dandy-i*; se recomandă însă atașarea fără cratimă a articolului hotărât postpus și a desinenței la împrumuturile terminate în litere din alfabetul limbii române pronunțate ca în limba română, chiar dacă aceste împrumuturi sunt neadaptate sub alte aspecte: *boardul, trendul, boarduri, trenduri*;
- substantive provenite din abrevieri sau sigle: *CV-ul, CV-uri*.

În uz, există tendința – contrară normelor limbii literare – ca orice substantiv neologic ori nume propriu străin să-și atașeze articolul și desinențele cu cratimă: „*gadget-ul*”, „*gadget-uri*” (Digi 24, 14.VII.2012); „*summit-ul de la Varșovia*” (TVR 2, 26.V.2011); „*job-uri fără experiență*” (Prima TV, 29.III.2011); „*își pot lua nepotul acasă două weekend-uri pe lună*” (Realitatea TV, 4.III.2011); „*dressing-ul*” (B1 TV, 26.III.2011); „*Începe „bac”-ul*” (Prima TV, 27.VI.2010); „*trec doar tir-urile*” (TVR 2, 28.VI.2010); „*board-ul FMI*” (B1 TV, 29.VI.2010); „*în jurul Washington-ului*” (TVR Cultural, 6.III.2011); „*să aducă Huntington-ului*” (TVR 2, 22.V.2011).

Bibliografie și sigle

1. Blanca Croitor, Andreea Dinică, Carmen Mîrzea Vasile, Isabela Nedelcu, Alexandru Nicolae, Irina Nicula, Marina Rădulescu Sala, Rodica Zafiu, *Ești COOL și dacă vorbești corect*, ediție revizuită, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
2. DIN – Ioana Vintilă-Rădulescu, *Dicționar normativ al limbii române ortografic, ortoepic, morfologic și practic*, Editura Corint, București, 2009.
3. DOOM² – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.
4. ÎOOP⁵ – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a V-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995.
5. Isabela Nedelcu, *101 greșeli gramaticale*, Editura Humanitas, București, 2012.

Vasile DUMBRAVĂ

Ce limbi sunt vorbite în instituțiile medicale din Găgăuzia?

Câteva aspecte privind dinamica lingvistică

V.D. – s-a născut în satul Larga, Briceni, a absolvit Facultatea de Istorie la Universitatea de Stat din Moldova. După absolvirea universității a lucrat la Academia de Științe a Moldovei (A.Ș.M.). Din 1995 locuiește în Germania, a susținut doctoratul în 2002 la Universitatea din Leipzig și a predat istoria est-europeană la această universitate. Din 2005 este vicepreședinte la Moldova-Institut Leipzig, conduce proiecte științifice și de cooperare moldo-germane. Din 2010 activează și la Universitatea Goethe din Frankfurt pe Main în proiectul științific „Dinamica lingvistică în statul național multiethnic”.

Republica Moldova se remarcă prin diversitate lingvistică, însă experiențele în multilingvism variază, sunt diferite de la un vorbitor la altul, de la o regiune sau de la o localitate la alta. În Găgăuzia sunt declarate trei limbi oficiale (găgăuză, română și rusă) și în afară de acestea se vorbesc limbile bulgară, ucraineană și rromani. În instituții și în administrație (la ședințe, adunări, reuniuni etc.) predomină însă limba rusă. Multilingvismul în Găgăuzia este o realitate cotidiană, care, ca și în alte regiuni din Europa, poate să ducă la situații conflictuale sau chiar la conflicte majore, de durată, între diferiți vorbitori sau grupuri etnice, între administrația de la Comrat și cea de la Chișinău. Totodată, contextul multilingv și multicultural din acest spațiu poate fi favorabil conviețuirii pașnice, oferind multe avantaje vorbitorilor, sporind capitalul lor lingvistic.

În instituțiile medicale din Găgăuzia sunt folosite în comunicarea cu pacienții mai multe limbi, care au roluri variate și îndeplinesc funcții diferite. Lucrătorii medicali din această regiune se confruntă cu o insuficientă cunoaștere a limbii găgăuze și a limbii române, o situație care îi dezavantajează în plan profesional. Mulți dintre aceștia și-au făcut pe timpuri studiile în limba rusă și resursele lor lingvistice sunt insuficiente ca să explice, spre exemplu, simptomele bolii sau să prescrie un tratament în limba română sau în limba găgăuză. Migrația deschide noi perspective și posibilități.

Unii medici din Găgăuzia își văd viitorul lor profesional în Rusia. Argumente pentru o asemenea preferință sunt numeroase. De exemplu, o doamnă medic de la Comrat, vorbitoare de găgăuză și rusă, ne-a mărturisit că și-ar dori să lucreze într-o instituție medicală din Rusia sau ar prefera această țară dacă ar pierde serviciul în instituția medicală de la Comrat. Dumneai avea certitudinea că ar putea să lucreze acolo în calitate de medic, deoarece cunoaște bine limba rusă și diploma ei sovietică este recunoscută în Rusia.

Mai multe asistente medicale din satele găgăuze ne-au spus că au fost plecate pentru un an sau mai mulți la lucru în Turcia. Acolo n-au putut să muncească în calitate de asistente, fiindcă diplomele din Republica Moldova nu sunt recunoscute în Turcia. O altă problemă este cea de ordin lingvistic. Deși ele vorbesc foarte bine găgăuză, nu au cunoștințe privind terminologia medicală în limba turcă. Organele vitale precum inimă, plămâni etc. sunt în limba găgăuză altfel denumite decât în limba turcă.

Astfel, din cauza barierelor lingvistice și a dificultăților în procesul de acreditare a diplomei în Turcia, medicii găgăuzi preferă să meargă să-și caute un serviciu în Rusia sau în alte țări europene. Acest proces al migrației a afectat sistemul de sănătate, dar în același timp poate fi calificat ca un stimul pentru a învăța o altă limbă sau mai multe, indispensabile ca instrumente de lucru și care oferă oportunitatea unei cariere mai bune sau contribuie la crearea unor legături mai strânse cu colegi de breaslă din alte țări, favorizând, astfel, flexibilitatea comunicării și accesul la alte piețe. Lipsa personalului medical se simte și în instituțiile medicale din afara Găgăuziei, iar migrația influențează și în alte regiuni restructurarea repertoriului lingvistic, determinând interesul pentru studierea altor limbi.

Exodul masiv al lucrătorilor medicali din Republica Moldova a devenit evident din 2007, odată cu intrarea României în Uniunea Europeană. Medicii moldoveni emigrează în număr tot mai mare în țările Europei de Vest (Germania, Franța, Italia) sau în România. Este vorba despre medici specialiști și medici primari care au ales să plece peste hotare. Emigrarea determină trecerea acestor medici de la unele practici lingvistice la altele, cele din țara gazdă. Emigrarea scoate în evidență modul în care sunt valorificate de către medici resursele lingvistice pentru a se poziționa pe piață la nivel național și transnațional. Și aici se pot constata diferite tendințe, unii se orientează spre limba franceză, alții spre limba germană și engleză, iar o bună parte dintre medici văd mai multe perspective pentru exercitarea profesiei prin intermediul românei și își caută locuri de lucru în România. Doar în județul Iași muncesc în prezent peste 70 de medici din Republica Moldova, care au făcut un efort considerabil pentru a însuși bine terminologia medicală și limbajul utilizat în

comunicarea din instituțiile medicale din România, iar alții au pus accent pe însușirea altor limbi.

Proiectul nostru de cercetare cu tema „Dinamica lingvistică în statul național multiethnic: studiu de caz – Moldova”, inițiat de profesorul Jürgen Erfurt de la Institutul de Limbi și Literaturi Romanice, Universitatea Goethe din Frankfurt pe Main, își propune să cerceteze aceste schimbări și procese, să identifice relația dintre resursele lingvistice și interacțiunea lingvistică în diferite medii sociale, precum în instituțiile medicale, în armată, școală sau în Call Center. Acest proiect sociolingvistic, realizat în colaborare cu Facultatea de Istorie și Filozofie de la Universitatea de Stat din Moldova (U.S.M.), a fost lansat în vara anului 2010 și este finanțat de Fundația Germană pentru Cercetare (DFG). În cadrul programului sunt efectuate, în baza observării participative și a interviurilor, studii empirice în mediul comunităților etnice găgăuze, ucrainene, bulgare și ruse cu scopul de a observa dinamica lingvistică în mediul comunităților minoritare, pentru a descrie realitatea monolingvismului, pe de o parte, și a multilingvismului, pe de alte parte

Cu ocazia inițierii acestei activități, am constatat cât de diferite sunt viziunile despre multilingvism în instituțiile medicale și de alt profil în care am efectuat investigațiile. Diferă nu doar reprezentările, ci și competențele lingvistice și situațiile în care se folosește o limbă sau alta. În acest context, ne propunem să cercetăm ce semnificație are limba română pentru lucrătorii medicali din Găgăuzia, ce limbi folosesc la adunările și ședințele de la serviciu, în comunicarea cu pacienții, în ce limbi scriu rețete, rapoarte sau în ce limbi prescriu un tratament. Important este să fie cunoscut, de asemenea, pe ce căi, când și din ce motive învața medicii limba română din Găgăuzia. Alte aspecte esențiale ale proiectului sunt legate de câmpul de aplicare a limbilor și vizează cum se manifestă multilingvismul, ce limbi sunt folosite în comunicarea cu pacienții, care sunt resursele lingvistice ale lucrătorilor medicali?

Multilingvismul în instituțiile medicale din Găgăuzia se manifestă, precum remarcam mai sus, prin utilizarea în comunicarea cu pacienții a limbilor rusă, română, găgăuză. Conducerea spitalelor și a policlinicilor are o atitudine pozitivă față de multilingvism, însă în regiune nu există nicio concepție sau un plan strategic pentru aplicarea eficientă și extinderea practică a plurilingvismului. Anunțurile, afișele, documentația și programarea la medic, de exemplu, sunt făcute doar în limba rusă. Această limbă predomină și în comunicarea între colegi și în relațiile cu reprezentanții diferitor instituții medicale din Găgăuzia. Persoanele intervievate, care comunică frecvent în limba rusă, ne-au spus că în ultimii ani crește interesul pentru limba română, din care motiv se impune necesitatea de a participa la cursurile de calificare, care au

loc la Chișinău doar în limba română. Interesul sporit pentru limba română în rândul lucrătorilor medicali nu este motivat doar de factori de ordin economic. Persoanele intervievate își exprimă dorința de a citi reviste medicale și documente parvenite de la Ministerul Sănătății, care sunt publicate doar în limba română, de a participa la conferințe științifice organizate la Chișinău sau în România. Alți interlocutori au accentuat că necunoașterea limbii române le provoacă disconfort psihologic la ședințele de lucru de la Chișinău și vor să depășească acest deficit lingvistic pentru a colabora mai eficient cu colegii de breaslă. Dar sunt și alte motive ce implică studierea limbii române. În apropiere de orașul Comrat sunt mai multe sate de moldoveni. Bolnavii din aceste localități se adresează deseori medicilor de la policlinica din Comrat. Or, nu toți pacienții pot să descrie simptomele de boală sau starea sănătății lor într-o altă limbă decât româna. Pentru a-și explica stările fizice, pacienții folosesc adesea în mod spontan expresii de genul: „noduri dureroase”, „junghi dureros” sau „durere arzătoare”. Este oare în stare un vorbitor de limba rusă sau cel care posedă doar rusa și găgăuza să „descifreze” afecțiunile acestor pacienți? Cine intervine în calitate de interpret / traducător? Cum decurge în acest caz comunicarea? Medicii, pe lângă tratarea bolii, trebuie să știe și cum să ajute pacientul să învingă teama și să explice originea maladiilor. Comunicarea este, așadar, esențială în acest sens, medicul având sarcina de a explica pacientului procedura și măsurile pe care urmează să le ia pentru îndepărtarea și prevenirea bolilor. Asemenea dificultăți le au atât medicii monolingvi, cât și cei multilingvi. Deși aceștia din urmă în timpul consultației trec ușor de la limba rusă la limba română (unii posedă și limba găgăuză), ei nu pot găsi întotdeauna termenii adecvați în ambele limbi, fiindcă și-au făcut studiile pe timpuri la Universitatea de Medicină și Farmacie din Chișinău doar într-o limbă, în limba rusă.

Comunicarea în spitalele și policlinicile din Găgăuzia, având, se știe, un grad ridicat de complexitate, nu poate fi limitată doar la aspectele menționate mai sus. Pentru a efectua observații cât mai exacte și variate, am înregistrat conversații medic – pacient și am realizat interviuri cu personalul medical în mai multe centre de sănătate din Găgăuzia: la policlinicile din Comrat, Ceadâr-Lunga și în satele acestei regiuni: Gaidar, Beșalma, Svetloe, Copceac, Chirsovo, Congaz, Dezghingea. Din septembrie 2011 până în prezent au fost imprimate 59 de interviuri. Vârsta persoanelor intervievate variază de la 25 la 58 de ani. Interviurile înregistrate în cadrul proiectului nostru sunt construcții narrative având la bază o perspectivă largă, nefocalizată, de tip „experiențe lingvistice” în diferite contexte sociale, care cuprind mai multe etape din viața acestor vorbitori.

Concluzia trasă de noi este că angajații medicali găgăuzi au un interes sporit pentru studierea limbii române. Medicii sau asistentele medicale, care cunosc limba română vorbită în Găgăuzia, au dificultăți de înțelegere a românei standard utilizată la Chișinău sau în România, pe care aceștia o consideră „o limbă frumoasă”.

Rezultatele preliminare (cele finale vor fi prezentate în vara anului 2013) obținute în cadrul acestui proiect sociolingvistic ne permit să constatăm că multilingvismul este înțeles de persoanele intervievate nu drept o povară, ci un avantaj și o oportunitate pentru viitor. Mulți lucrători medicali în Găgăuzia sunt multilingvi, dar puțini dintre ei folosesc la locul de lucru și româna, și găgăuză. Factorii de decizie a acestor instituții sunt obișnuiți să comunice în limba rusă. Utilizarea altei limbi e interpretată ca o abatere de la această realitate creată pe timpurile sovietice. Necesitatea de a se integra în societate, de a comunica cu pacienții din satele moldovenești, precum și exigențele legate de calificarea profesională sunt doar câteva aspecte care condiționează interesul față de limba română în rândurile lucrătorilor medicali din Găgăuzia. Limba română este percepută ca o achiziție din perspectiva utilității ei.

- Bibliografie** ■ Klaus Bochmann, Vasile (Hg.) Dumbrava (2007): *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas*. 1. Republik Moldova. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Jürgen Erfurt (1998a): *Sociolingvistica limbilor minoritare și a standardelor regionale*. În: „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 2, 76-88.
- Jürgen Erfurt (2002): *Limba română vorbită în dimensiunile sale sociolingvistice*. În: Klaus Bochmann, Vasile (Hg.) Dumbrava, (2002), 15-36.
- Ioana Vintilă-Rădulescu, *Sociolingvistică și globalizare*, Editura OSCAR PRINT, București, 2001.
- http://www.ms.gov.md/_files/8196-2.pdf
- Victoria Reinhardt, Valeriu Chicu, *Migrația și dezvoltarea în sistemul de sănătate al Republicii Moldova. Tendințe globale și sfidări locale*, Chișinău, Leipzig, 2012. http://medconnect.md/uploads/Partea_II_Rom_Pagina-re%2014.12.pdf

Emilia OGLINDĂ

Aspecte ale sinonimiei gramaticale

În literatura de specialitate există controversa problemei sinonimiei gramaticale și a aspectelor acesteia – sinonimia morfologică și sintactică, menite a reflecta variat și expresiv conținutul de idei. În acest context lingvista M. Avram avea să constate că „bogăția gramaticală presupune cunoașterea sinonimiei dintre unele forme și construcții și a limitelor în care formele sau construcțiile sinonime pot fi înlocuite între ele” [Avram, 1997, p. 471]. Între cele două tipuri de sinonimie gramaticală există deosebiri. În opinia aceleiași autoare *sinonimia morfologică* „este implicată în mod necesar în studiul categoriilor și al speciilor care au mai mult de o realizare formală sau al formelor paralele” [*ibidem*].

Cercetătoarea El. Dănilă definește sinonimia morfologică pornind de la obiectul de studiu al compartimentului ce vizează flexiunea cuvintelor. În cazul sinonimiei morfologice se atestă discrepanțe între două sau mai multe structuri morfologice, apte a transmite aceeași informație sau categorie gramaticală și subordonate principiului comutabilității. În variate ambianțe este posibil a reda o informație semantică identică, asociată unei anumite informații categoriale [Dănilă, 2006, p. 20]. Din acest punct de vedere, *sinonimia morfologică* sugerează ideea *redundanței*, dată fiind varietatea mărcilor pentru aceeași categorie gramaticală. Dimpotrivă, *sincretismul* gramatical ce i se opune este unul dintre mijloacele economiei în limbă, deoarece o singură marcă exteriorizează mai multe categorii.

În accepția Luminiței Hoarță-Lăzărescu sinonimele morfologice sunt cuvinte ce comportă organizare morfematică diferită sau mijloace formale deosebite prin care se transmite aceeași informație gramaticală de tip categorial [Hoarță-Lăzărescu, 1999, p. 21]. Sunt stabilite două grade ale sinonimiei morfologice, în funcție de identitatea sau non-identitatea informației semantice atribuite unităților între care există raporturi sinonimice de tip morfologic:

- *sinonime morfologice de gradul I*, a căror organizare morfematică se deosebște, pe când informația gramaticală, categorială și cea semantică sunt identice;
- *sinonime morfologice de gradul II*, diferite în plan morfematic și semantic, dar identice la nivelul informației gramaticale categoriale.

În unele studii sinonimia morfologică este ilustrată prin intermediul formelor de viitor, ce desemnează o informație categorială identică: voi zice / o să zic / am să zic etc. sau al formelor concurente de imperfect indicativ, condițional perfect și conjunctiv perfect. Iată câteva mostre concludente: „Dacă *nu murea* pe neașteptate, *ar fi fost altfel*” [Călinescu, 2000, p. 33] / Dacă n-ar fi murit, ar fi fost altfel / Să nu fi murit, ar fi fost altfel; „Dacă-l *aduceam* la vreme la îngerașul meu, azi *ar fi trăit*” [Călinescu, 2000, p. 79] / Dacă l-aș fi adus... / Să-l fi adus...; „Dacă *n-ar fi retras* actele de la judecătoria, *ar fi fost totuși atâtea de bine!*” [Busuioc, 1981, p. 252] / Să nu fi retras actele... / Dacă nu retrăgea actele...

În cazul *sinonimiei sintactice*, „mult mai variată decât cea morfologică”, sunt pertinente relațiile sinonimice între „construcțiile mai mult sau mai puțin echivalente și concurente” [Avram, 1997, p. 471; Lăzărescu, 1994, p. 36-38]. Au fost formulate o serie de definiții ale *sinonimelor sintactice* [Șendel's, 1970; Jilin, 1974; Vlasova, 1982], identificate uneori cu sinonimele *funcționale*. În rolul celor din urmă pot fi întrebuințate orice unități de limbă, capabile să îndeplinească aceeași funcție sintactică [Lekant, 1980, p. 37]. Potrivit concepției cercetătorului V. Kononenko, *sinonimele sintactice* reprezintă construcții diferite din punct de vedere structural, ce se caracterizează printr-un conținut apropiat și sensuri gramaticale asemănătoare și care ocupă poziții sintactice identice [Kononenko, 1970, p. 19-20].

În numeroase studii sunt puse în evidență criterii similare ce implică sinonimia sintactică, bunăoară: a) *comunitatea conținutului semantic / lexical* [Brițan, 1980, p. 8]; b) *sensul gramatical invariant*, generat de raporturile sintactice omogene [Jilin, 1974, p. 12]; c) *structura alomorfa* a acestora [Suhotin, 1960, p. 22]. Sunt reliefate pregnant discrepanțele structurale ale sinonime-

lor sintactice [Brițan, 1980]. Acest criteriu servește pentru a demonstra, spre exemplu, sinonimia unor tipuri de construcții (participiale, infinitivale ș.a.) în corelație cu subordonatele respective sau a sintagmelor nominale prepoziționale în raport cu variate construcții ce includ moduri nepersonale și cu unele tipuri de subordonate. Asemenea sinonime posedă unele particularități la nivelul propoziției și al frazei, ceea ce a oferit prilejul de a le comenta cu lux de amănunte [Lăzărescu, 1994, p. 36-38; Lekant, 1978, p. 10-18; Lekant, 1980]. Sunt de amintit unele studii în care se relevă sinonimia între diverse construcții infinitivale și subordonatele corespunzătoare (completive, atributive, circumstanțiale) în diverse idiomuri [Saenko, 1984, p. 75-90; p. 108-182].

Caracterul alomorf al formațiunilor în cauză nu exclude comunitatea sensului gramatical și lexical – idee promovată în unele lucrări [Șendel's, 1970], ajungându-se la afirmații vădit exagerate, conform cărora sinonimele sintactice ar reprezenta un paralelism gramatical deplin [Kovtunova, 1955, p. 115-142; Poalelungi, 1965, p. 645-656]. Însă paralelismul gramatical exclude, din start, diferențierea stilistică a formațiunilor respective; or, sinonimele sintactice, mai cu seamă *sinonimele contextuale*, redau, de obicei, nuanțe semantico-stilistice suplimentare.

În opinia Iuliei Vlasova sinonimele gramaticale (sintactice) pot fi definite în baza câtorva criterii relevante: comunitatea semnificatului complex, divergența structurală, asemănarea valorii sintactice ș.a. Comunitatea valorii sintactice este întemeiată pe capacitatea structurilor sinonime de a exprima aceleași relații semantico-sintactice, morfologico-sintactice și sintactice propriu-zise și pe identitatea funcțională a acestora. În dezacord cu unii lingviști, Iu. Vlasova este de părerea că substituirea reciprocă a sinonimelor semnalate nu este o condiție, ci, mai degrabă, o consecință a sinonimiei sintactice [Vlasova, 1982, p. 13-45].

Luând în considerare doar unul dintre criteriile menționate, bunăoară similitudinea conținutului lexical, nu vom reuși să examinăm toate mijloacele posibile de redare a acestuia. Prin urmare, se impune necesitatea de a evidenția comunitatea semnificațiilor gramaticale proprii unităților sinonime: se vor stabili trăsăturile lor formale și de conținut. Totodată, identitatea / asemănarea sensului gramatical al formațiunilor în cauză nu implică obligatoriu un paralelism gramatical complet.

Sinonimele sintactice (respectiv, cele funcționale) constituie, de fapt, o unitate a trăsăturilor comune și a celor diferențiale. Particularitatea semnalată își găsește expresie atât între unitățile aceluiași nivel, cât și între elementele ce

aparțin unor niveluri diferite, bunăoară între două părți de propoziție, între două propoziții, între o parte de propoziție și o propoziție etc. [Avram, 1997, p. 472-475; Toma, 1996, p. 275-276].

Sprijinindu-se pe *echivalența funcțională*, formațiunile în cauză sunt raportate la același sens gramatical invariant, constituind variante ale unei *structuri de adâncime*. În aprecierea unor savanți de seamă, sinonimele sintactice atestă identitatea structurilor de adâncime, deosebindu-se de structurile de suprafață [Barhudarov, 1974, p. 25-34]. Explicând sinonimia sintactică în termenii analizei transformaționale, cercetătorii susțin că unei singure structuri de adâncime îi corespund mai multe structuri de suprafață. În felul acesta, observă G. Pană Dindelegan, „existența unei singure structuri de adâncime este «răspunzătoare» pentru echivalența semantică a structurilor de suprafață”, astfel încât „sinonimia sintactică, fenomen în exclusivitate al structurii de suprafață, este deci efectul regulilor de transformare” [Pană Dindelegan, 1974, p. 269]. Sunt pertinente exemplele:

(1) „Noroiful era mai cleios. Bologa simțea *cum îi tremură genunchii*” [Rebreanu, 1972, p. 52] / Bologa simțea *tremurându-i genunchii*;

(2) „Nu exista la noi în universitate o astfel de atmosferă *care să știrbească* în vreun fel libertatea cuiva” [Preda, 1990, p. 166] / ...o astfel de atmosferă *care ar putea să știrbească* libertatea / ...o astfel de atmosferă *care ar știrbi* libertatea cuiva;

(3) „Că fiind ucenic al părintelui arhimandrit Ifrim vraciul, *umblu* în această sfântă zi *căutând* două ierburi: omag și fumul pământului” [Sadoveanu, 1981, p. 36] / ...*umblu să caut* două ierburi / ...*umblu și caut* două ierburi...;

(4) „Țăranii, de unde odinioară *umblau s-o cumpere* ei, acum cer să fie parcelată între dânșii *gratis*” [Rebreanu, 1957, p. 269] / Țăranii ...*umblau pentru a o cumpăra*...;

(5) „Deci, având poruncă *să-l înfățișeze* pe mezin la curte chiar a doua zi luni...” [Sadoveanu, 1981, p. 104] / Deci, având porunca *de a-l înfățișa* pe mezin...;

(6) „Se auzea noaptea *strigată* în somn...” [Preda, 1995, p. 40] / Auzea noaptea *că o strigă* în somn / Auzea noaptea *cum o strigă* în somn / Auzea noaptea *strigându-o* în somn;

(7) „Lasă-l să mai răsuflă, Victore, *că l-ai asasinat!*” [Rebreanu, 1957, p. 43] / Lasă-l să mai răsuflă *că îl poți asasina!* / Lasă-l să mai răsuflă *că îl vei asasina!*

Comparând frazele de mai sus, remarcăm multiple anturaje în care modulele nepersonale (participiul, gerunziul ș.a.) și cele personale (indicativul, conjunctivul, condiționalul ș.a.) se pretează înlocuirii reciproce, în anumite condiții [Oglindă, 2002, p. 54-56].

La nivelul propoziției și al frazei, în această privință se distinge conjunctivul, ca *un mod al subordonării*, care, „exprimând clar opozițiile de persoană și de număr, ...*a ajuns să înlocuiască mai peste tot infinitivul dependent de un verb... sau dependent de o expresie verbală impersonală*” [Constantinescu-Dobridor, 2001, p. 153]. În opinia lingvistului Gh. Constantinescu-Dobridor, grație numeroaselor traduceri din limbile în care infinitivul este larg răspândit (franceză, germană, rusă ș.a.), infinitivul „a fost reanimat”, recăpătându-și parțial pozițiile.

Astfel, în ambianța verbelor *sentiendi* (a auzi, a vedea, a simți ș.a.), indicativului din subordonata completivă poate să-i ia locul gerunziul, ca în exemplul (1) (simțea *cum îi tremură* genunchii / simțea *tremurându-i* genunchii); participiul este substituibil prin indicativ sau gerunziu (Se auzea *strigată* / Auzea *cum o strigă* / Auzea *strigând-o*), ca în exemplul (6). În postpoziția verbelor *movendi* (*a umbla, a merge* ș.a.) gerunziul este înlocuit prin indicativ, intercalându-se conjuncția copulativă *și* (*umblu căutând* / *umblu și caut*) sau prin conjunctiv, dacă nuanța finală prevalează. Conjunctivul este concurat de infinitivul cu valoare finală și atributivă, ca în mostrele (4), (5) sau prin condițional (2) în cadrul subordonatei atributive. În exemplul (7) perfectul indicativ *l-ai asasinat* este folosit transpozitiv într-o ipostază neobișnuită, fapt care dezvăluie transformările conținând infinitivul în componenta unei sintagme predicative – *îl poți asasina* – sau viitorul indicativ – *îl vei asasina*.

Cele ilustrate pun în lumină unele premise ale substituirii unor moduri verbale prin altele, în cadrul variatelor structuri sintactice, bunăoară similitudinea conținutului lexical și a sensului gramatical, identitatea de ordin funcțional, comunitatea raporturilor realizate etc.

În legătură cu cele relatate, ținem să comparăm următoarele concepte: *sinonimie sintactică, sinonimie funcțională, echivalență funcțională, substitute, paralelism gramatical*. Unii savanți identifică *sinonimia funcțională* și *echivalența funcțională*, pe când alți specialiști în materie le deosebesc. De notat că noțiunile evidențiate sunt fundamentate pe criterii asemănătoare, unul esențial fiind *substituirea reciprocă* a sinonimelor menționate în aceleași poziții sintactice [Gladrov, 1985; Isenbaeva, 1985].

Conceptul *echivalență* se referă la transformarea unui model în altul, echivalent celui dintâi; orice posibilitate de a înlocui o structură prin alta, si-

milară semantic, gramatical și funcțional, se consideră drept un rezultat al echivalenței [Saenko, 1984; Sveșnikova, 1987]. În cadrul unităților sintactice (propoziții, fraze), atât cuvintele aparte, cât și propozițiile sunt folosite în componența construcțiilor echivalente. Cercetătoarea I. Arnol'd observă că în sintaxă *sinonimia* corespunde, în principiu, *echivalenței* [Arnol'd, 1976, p. 16-17].

Conceptul reliefat este analizat din perspectivă semiotică, logică etc. Spre exemplu, savantul rus Iu. S. Stepanov delimitează echivalența *după denotat* și echivalența *după semnificat*. În primul caz formațiunile reprezintă *perifraze*, pe când cele din urmă constituie *transformări* [Stepanov, 1981, p. 138-139]. Același autor examinează *echivalența* din punctul de vedere al identității semnelor lingvistice. Atunci când semnele (cuvinte, sintagme etc.) ocupă o poziție identică, este cu puțință înlocuirea reciprocă a acestora; în situația dată toate unitățile, în ansamblu, și anturajul lor rămân identice [Stepanov, 1970, p. 101-103].

Echivalentele funcționale sunt capabile să exteriorizeze raporturi asemănătoare, caracterizându-se prin comunitatea înțelesului gramatical și realizarea acelorași funcții în propoziție sau în frază, ceea ce le apropie de *sinonimele gramaticale*. Spre exemplu, prof. V. Marin este de părerea că echivalența funcțională reprezintă un caz special de sinonimie gramaticală [Marin, 1988, p. 6-10]. Deși conceptele comentate mai sus nu sunt întotdeauna demarcate, corelația dintre ele nu este univocă. Este important de reținut că *orice sinonimie reprezintă echivalență, însă nu orice echivalență dezvăluie sinonimia*. În opinia cercetătorului S. G. Saenko sinonimia este întemeiată pe identitatea sensului gramatical al semnelor lingvistice, iar domeniul semantic cuprinde, alături de mijloacele de exprimare a sensului de care dispune limba în cauză, sfera obiectelor denotate. După cum susține savantul, acest argument nu este suficient pentru a caracteriza orice sinonimie drept echivalență [Saenko, 1984, p. 33]. În legătură cu cele semnalate, specialiștii în materie relevă cadrul sintactico-semantic al *sinonimiei funcționale* [Isenbaeva, 1985], determinat grație raporturilor similare și a factorilor de ordin contextual.

Reputata germanistă E. I. Gulâga definește *sinonimele funcționale* drept unități diferite din punct de vedere structural ce aparțin aceluiași nivel de limbă sau unor niveluri diferite. Asemenea unități coincid din punctul de vedere al funcțiilor sintactice și al conținutului lexical, deși sensul gramatical și dimensiunea lor se pot deosebi [Gulâga, 1971, p. 137]. În numeroase limbi drept echivalente / sinonime funcționale sunt calificate anumite părți de propoziție, construcții infinitivale, gerunziale ș.a., în raport cu subordonatele corespunzătoare.

În baza conceptului *echivalență* sunt definite atât sinonimele (sintactice și funcționale), cât și *substitutele*. Cele din urmă nu trebuie confundate cu sinonimele sintactice, întrucât nu atribuie noi nuanțe de sens, ci, în modul cel mai general, indică unitatea substituită [Saenko, 1984, p. 32]. Astfel, *substitutele* constituie unități ale propoziției sau ale frazei ce denotă aceeași distribuție și îndeplinesc aceeași funcție sintactică. Unul dintre substitute posedă semnificație nulă, fiind apt a înlocui orice segment al propoziției sau al frazei, preluându-i caracteristicile [Pinchon, 1972, p. 1-2].

Într-un cadru mai amplu, *substituția* poate fi examinată drept o modalitate de reliefare a unor „deosebiri de organizare internă a enunțurilor” și ca procedeu de cercetare lingvistică. Cunoscuta sintaxistă V. Guțu Romalo semnalează că, în cazul *substituției*, sunt cuprinse „clase de echivalență a diversilor termeni... *compatibili* în același context sau în aceleași tipuri de contexte” [Guțu Romalo, 1973, p. 25].

Paralelismul gramatical se manifestă prin identitate funcțională, comunitatea sensului gramatical și a raporturilor redade de unitățile componente ale formelor și structurilor gramaticale. În corelație cu fenomenul menționat, vom deosebi și *sinonimele structurale* – formațiuni care posedă trăsături diferențiale slab sesizate din punct de vedere semantico-gramatical.

Într-un studiu mai vechi al cercetătorului Gh. Poalelungi, se face referire la termenii *echivalență*, *paralelism*, *identificare*, *corespondență*, *substituire*, sinonimele gramaticale fiind definite drept formațiuni ce denotă „un deplin paralelism gramatical și care se deosebesc numai prin acele elemente care reprezintă înțelesul gramatical dat” [Poalelungi, 1960, p. 346]. Sensurile gramaticale comune și principiul comutabilității sunt criterii pertinente ale sinonimiei vizate [Poalelungi, 1960, p. 349].

Din cele remarcate *supra*, se desprind câteva tangențe, dar și discrepanțe între noțiunile analizate. În ansamblu, *sinonimelor gramaticale* (de ex., *sintactice*) le sunt proprii câteva trăsături definitorii:

- afinitate semantică și conținut lexical comun;
- comunitatea sensului gramatical;
- identitate funcțională;
- asemănarea raporturilor exteriorizate;
- divergențe de ordin structural;
- nuanțe semantico-stilistice suplimentare;
- relevanța unor trăsături distinctive;

– substituirea reciprocă a unităților sinonimice, ca rezultat al valorilor semantice și gramaticale similare.

Echivalentele funcționale comportă, la rândul lor:

- similitudinea raporturilor gramaticale;
- valoare invariantă, drept condiție a echivalenței funcționale;
- conținut lexical comun;
- comunitatea sensului gramatical;
- identitate funcțională;
- însușirea de a putea fi înlocuite reciproc.

Sinonimele funcționale au multiple particularități:

- structura și sensul gramatical se pot deosebi;
- aparțin, de regulă, unuia și aceluiași nivel de limbă (sau unor niveluri diferite);
- au un conținut lexical comun;
- demonstrează identitate funcțională;
- dimensiunile formațiunilor în cauză pot să nu coincidă;
- sunt substituibile reciproc.

Substitutele se evidențiază prin câteva trăsături:

- în mod general, desemnează unitatea substituită;
- au aceeași distribuție în componența propoziției sau a frazei;
- sunt identice din punct de vedere funcțional;
- înlocuiesc orice fragment al propoziției, atribuindu-și caracteristicile acestuia.

Sunt lesne de observat unele tangențe între conceptele menționate: coincidența funcțiilor îndeplinite în propoziție sau frază; similitudinea sensului lexical și gramatical; posibilitatea substituirii reciproce. În baza celor reliefate, se impun câteva concluzii:

- Pe de o parte, simbioza trăsăturilor similare și a celor diferențiale nu duc, implicit, la identitatea structurală a formațiunilor sinonimice; nu coincid într-un tot nici valorile stilistice ale acestora.
- Pe de altă parte, echivalența funcțională a sinonimelor sintactice și a celor funcționale facilitează substituirea lor reciprocă.
- Un rol important îi revine anturajului sintactic care face posibilă întrebunătățirea transpozitivă a modurilor și concurența lor în calitate de echivalente sau sinonime funcționale.

– Nu este justificat să punem semnul egalității între toate conceptele în discuție, deoarece ele nu se suprapun. Spre exemplu, *substitutede*, apte a înlocui orice secvență a propoziției / frazei, preluându-le trăsăturile particulare, se vor deosebi de *sinonimele sintactice* din motivul că cele din urmă posedă frecvent semnificații stilistic marcate. Asemenea structuri nu s-ar putea folosi în locul oricărui fragment al propoziției / frazei, ci doar al formațiunilor apropiate semantic, lexical, gramatical și funcțional, care, de regulă, se deosebesc structural.

– Între *sinonimia sintactică* și *echivalență* există un raport neunivoc, iar *substitutede*, asemenea *echivalentelor funcționale* și *sinonimelor funcționale*, sunt întemeiate pe *echivalență*. Echivalentele funcționale nu presupun obligatoriu deosebiri flagrante de ordin stilistic, dar varierea acestora oferă prilejul de a evita carențele în exprimare și de a selecta forma adecvată în ambianța potrivită. Credem că toate fenomenele fundamentate pe echivalență duc, inevitabil, la concurența unităților de limbă, capabile să redea o multitudine de semnificații.

Referințe bibliografice

1. Арнольд, 1976 = Ирина Владимировна Арнольд, *Эквивалентность как лингвистическое понятие*, în „Иностранные языки в школе”, № 16, 1976, с. 11-18.
2. Avram, 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, București, 1997.
3. Бархударов, 1974 = Леонид Степанович Бархударов, *О поверхностном и глубинном синтаксисе*, în „Иностранные языки в школе”, № 1, 1974, с. 25-34.
4. Брицын, 1980 = Виктор Михайлович Брицын, *Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках*, Наукова думка, Киев, 1980.
5. Busuioc, 1981 = Aureliu Busuioc, *Scrieri alese*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1981.
6. Călinescu, 2000 = George Călinescu, *Enigma Otiliei*, Editura Cartex, București, 2000.
7. Constantinescu-Dobridor, 2001 = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Gramatica limbii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2001.
8. Dănilă, 2006 = Elena Dănilă, *Probleme de sinonimie morfologică în limba română*, în „Philologica Jassyensia”, an. II, nr. 2, 2006, p. 17-24.
9. Гладров, 1985 = Вольфганг Гладров, *Вопросы функциональной эквивалентности в сопоставительной лингвистике*, în „Русский язык за рубежом”, № 6, 1985.

10. Гулыга, 1971 = Елена Владимировна Гулыга, *Теория сложноподчинённого предложения в современном немецком языке*, Высшая школа, Москва, 1971.
11. Guțu Romalo, 1973 = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973.
12. Hoarță-Lăzărescu, 1999 = Luminița Hoarță-Lăzărescu, *Sinonimia și omonimia gramaticală în limba română*, Editura Cerni, Iași, 1999.
13. Исенбаева, 1985 = Галина Ивановна Исенбаева, *Синтактико-семантические пределы функциональной синонимии (на материале выражения обстоятельного значения в современном французском языке)*, (АКД), Москва, 1985.
14. Жилин, 1974 = Иван Михайлович Жилин, *Синонимика в синтаксисе современного немецкого языка*, Кубанский государственный университет, Краснодар, 1974.
15. Ковтунова, 1955 = Ирина Ильинична Ковтунова И. И., *О синтаксической синонимике*, în „Вопросы культуры речи”, выпуск 1, Издательство АН СССР, Москва, 1955, с. 115-142.
16. Кононенко, 1970 = Виталий Иванович Кононенко, *Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке*, Киев, 1970.
17. Lăzărescu, 1994 = Luminița Lăzărescu, *Structuri sintactice sinonime în limba română*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr.3, 1994, p. 36-38.
18. Лекант, 1978 = Павел Александрович Лекант, *О явлениях синтаксической синонимии в структуре простого предложения, Слово и словосочетание как компоненты структуры предложения*, în „Лингвистический сборник”, выпуск 12, Москва, 1978, с. 10-18.
19. Лекант, 1980 = Павел Александрович Лекант, *Об изучении синонимии в простом предложении*, în „Проблемы учебника русского языка как иностранного. Синтаксис”, „Русский язык”, Москва, 1980.
20. Marin, 1988 = Vitalie Marin, *Elemente de stilistică gramaticală*, „Lumina”, Chișinău, 1988.
21. Oglindă, 2002 = Emilia Oglindă, *Sinonimia funcțională și concurența modurilor*, în „Anale științifice ale U.S.M.”, Seria „Științe filologice”, vol. II, Chișinău, 2002, p. 54-56.
22. Pană Dindelegan, 1974 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformățională a grupului verbal în limba română*, Editura RSR, București, 1974.

23. Pinchon, 1972 = Jean Pinchon, *Les pronoms adverbiaux en et y. Problèmes généraux de la représentation pronominale*, Droz, Genève, 1972.
24. Poalelungi, 1960 = Gheorghe Poalelungi, *Sinonimia gramaticală*, în „Studii și cercetări lingvistice. Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani”, București, 1960, p. 645-656.
25. Preda, 1990 = Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 1, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1990.
26. Preda, 1995 = Marin Preda, *Moromeții*, vol.1, Editura 100 + 1 Gramar, București, 1995.
27. Rebreanu, 1957 = Liviu Rebreanu, *Răscoala*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957.
28. Rebreanu, 1972 = Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, Editura Minerva, București, 1972.
29. Sadoveanu, 1981 = Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, vol. 1, Editura Minerva, București, 1981.
30. Саенко, 1984 = Сергей Григорьевич Саенко, *Функционально-эквивалентностные особенности предложного инфинитива в современном французском языке*, (Канд. дисс.), Киев, 1984.
31. Свешникова, 1987 = Татьяна Николаевна Свешникова, *Глагольные и именные конструкции, эквивалентные конъюнктивным, в современном румынском языке*, (АКД), Москва, 1987.
32. Шендельс, 1970 = Евгения Иосифовна Шендельс, *Многозначность и синонимия в грамматике*, „Высшая школа”, Москва, 1970.
33. Степанов, 1971 = Юрий Сергеевич Степанов, *Семиотика*, Наука, Москва, 1971.
34. Степанов, 1981 = Юрий Сергеевич Степанов, *Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика*, Наука, Москва, 1981.
35. Сухотин, 1960 = Виктор Петрович Сухотин, *Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке*, Москва, 1960.
36. Тома, 1996 = Ion Toma, *Limba română contemporană. Privire generală*, București, 1996.
37. Власова, 1982 = Юлия Николаевна Власова, *Проблемы синтаксической синонимии в современном английском языке*, (Докт. дисс.), Ростов-на-Дону, 1982.

Constantin I. CIOBANU

Gheorghe Mardare și asumarea polivalenței

C.I.C. – cercetător științific III, este membru al Sectorului Arte vizuale și arhitectură - perioada medievală din iulie 2008, Academia Română. Anterior a lucrat la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Din 1993 doctor în istoria artelor, cu teza *Atribuirea și datarea picturilor murale din biserica Adormirea Maicii Domnului de la Căușeni*. Este doctor habilitat în arte vizuale.

De câte ori trec prin fața Casei Dosoftei din centrul Iașului – unde putem vedea expusă *Cartea românească de învățătură* (celebra Cazanie!) a mitropolitului Varlaam –, îmi amintesc de fostul meu profesor de istoria artei Gheorghe Mardare și de crochiul său pentru lucrarea de licență *Cazania* (Tiparnița *Trei Ierarhilor*). Schița văzută de mine în apartamentul artistului la un deceniu după realizare a fost refuzată – la începutul anilor '70 ai secolului (deja!) trecut – de către comisia de stat (supervigilentă „ideologic”!) a școlii „Ilia Repin” (actualul Colegiu de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală” din Chișinău), din motive lesne de înțeles...

Mai mult de patruzeci de ani s-au scurs de atunci. Drumurile noastre – al fostului elev și al fostului profesor – s-au intersectat de câteva ori, pentru a se separa, se pare, pentru totdeauna. Aflat de peste un deceniu și jumătate în Germania, la Hanovra, istoricul de artă, doctorul Gheorghe Mardare – unul dintre cei mai avizați specialiști în domeniul artei covorului tradițional basarabean și bucovinean – a re-îmbrățișat muzele pe care le-a slujit în adolescență și tinerețe – muzele picturii, ale graficii, ba chiar și ale sculpturii...

Ochii lui Homer – pictură realizată încă în tumultuosul an 1989, dar cu reveniri pe parcursul primei jumătăți a anilor '90 – pare a fi o lucrare de cotitură în biografia de creație a artistului și istoricului de artă. Metafora aedului orb, dar – grație

operei cântate – ajuns vizionar dăruit cu harul premoniției, nu este nouă. Nouă este interpretarea acestei metafore, bazată pe un joc contrastant de tonalități albe și negre, roșii și aurii – culori prezente și în cromatica civilizației miceniene ale cărei vestigii au fost aduse la lumina zilei grație descoperirilor lui Heinrich Schliemann.

Muzica este cea de-a doua stihie căreia Gheorghe Mardare îi plătește din plin obolul. Zecile de lucrări cu titluri muzicale, cum ar fi *Adagio*, *Rondo*, *Capriccio*, *Sonatină*, *Triluri*, *Ave Maria* ș.a., se înscriu perfect în dezideratul general-european, existent încă la frontiera secolelor XIX-XX, de a descoperi echivalențe și izomorfisme între limbajul fonice și cel al artelor lumini (este suficient să ne amintim aici de celebrele încercări de muzică a culorii (rus. – *Тъетомузика*), operate de compozitorul rus Skreabin acum un secol și ceva).

În tapiserie „textul” este *șesătură*, *textură*, așa cum arată latinescul *textus*, iar a *întreșese* provine de la *intertextere*. Artistul deci mai introduce ceva (important!) în procesul țeserii sau al urzirii. Acest ceva este discursul istoriei – discurs întreșesut cu multă finețe de către Gheorghe Mardare în structura relativ canonică (pentru paradigma artei moderne) a pânzelor sau foilor grafice expuse. Un discurs lent, potolit, încet chiar, măsurat nu în ani, ci în evi, cu borne la distanțe considerabile, cu metafore în loc de cuvinte-noțiuni, cu imagini ancestral-arhetipale și cu citate, directe sau indirecte, din creațiile contemporaneității (exemple: *Gânditorul de la Cernavodă și perechea sa* în tripticul *Răsunetul Universului* și în colajul *Eu cred...*, motivul nucleului *Sărutului lui Brâncuși* în pictura *Întâlnirea evlavioasă a suratelor*, celebra *Sagrada Familia* a lui Antonio Gaudi în tripticul *Bar-Ce-Lona* ș.a.).

Creația lui Gheorghe Mardare nu este exploziv-spectaculoasă și nu trebuie recepționată imediat. Evoluția ei în planurile conexiunii expresie – conținut necesită din partea spectatorului timp și efort individual. Este o operă de factură intelectuală, care nu trebuie catalogată prin termeni deja banalizați, tributari diferitor *-isme* preluate din cursurile de istorie a artei moderne și contemporane. Este o operă mai degrabă încifrată, chiar ocultă, generatoare de asociații și tâlcuri profunde. Mesajul se constituie la mai multe niveluri – complementare unul altuia. În pofida lapidarității mijloacelor folosite, în pofida simplității și purismului formelor geometrice etalate, lucrările lui Gheorghe Mardare permit o lectură diversificată, al cărei spectru semantic este polyvalent și dependent de codul adoptat de către spectator.

Senzație și imagine

este prima expoziție personală în România a pictorului și criticului de artă basarabean Gheorghe Mardare, artistul expunând în cadrul galeriei „Elite Art Gallery” din București. Expoziția prezintă 42 lucrări de pictură și 25 de grafică, lucrările din expoziție fiind bazate pe perceperea existențialistă și senzuală a evenimentelor și fenomenelor. Grafica și pictura lui Gheorghe Mardare poartă amprenta unui caracter experimental, artistul experimentând fără teamă materialele. În acest fel, de multe ori chiar în aceeași lucrare, Mardare îmbină creionul, pastelul, cărbunile și praful de grafit, ceea ce dovedește că pictorul este un artist complex și modern, cu aplecare spre redarea stărilor sufletești. În cadrul acestei expoziții de la București, artistul a utilizat și tehnica electronică, totul pentru a sincroniza senzațiile picturale cu senzațiile sonore. În acest fel, artistul reușește să creeze tabloul unor manipulări vizuale de efect ce corespund pasajelor muzicale redade în culoare. Este motivul pentru care creația artistului include tablouri pictate sub impresia unor remarcabile opere muzicale lăsate posterității de mari compozitori ai lumii, cum ar fi: Liszt, Caccini, Orff, Bach, Rodrigo. Desenele sale sunt purtătoarele unor mesaje estetice, ale unor frumuseți specifice imaginare, ceea ce demonstrează că limbajul senzației în pictură este la fel de bogat și divers ca și universul simțurilor noastre. Și chiar dacă nu ne aflăm în fața unui spectacular, fiind vorba mai degrabă de o operă generatoare de asociații și tâlcuri profunde, generozitatea lucrărilor sale este debordantă.

Alex PUȘCAȘU, ziarul „Națiunea”, 22 august 2012

Gheorghe Mardare, născut pe 1(4) mai 1946 în comuna Miclești, Orhei. Lucrând ca constructor, între 1964-’65, frecventează cursurile serale de artă plastică de pe lângă Liceul de Arte A. Șciusev din Chișinău – atelierul pictorului P. Pascal. Între 1965 și 1968 studiază pictura ca autodidact. În 1972 absolvete Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală”, avându-i conducători de atelier pe V. Toma, S. Babiuc, V. Pușcaș și profesori la istoria artelor pe S. Bobernaga și M. Statnâi. În 1980 a absolvit Academia de Arte din Sankt Petersburg. În 1991 a susținut teza de doctor în studiul artelor pe lângă Școala superioară de Design industrial „Stronganov”, Moscova, conducător științific profesorul Procopii Teltevsky. Din 1972 până în 1995 s-a preocupat preponderent de pedagogie, știință și promovarea artei, fiind angajat la Liceul I. Vieru, Universitatea Pedagogică „I. Creangă”, Academia de Arte (fostul Conservator „G. Muzicescu”), Universitatea Politehnică și Academia de Științe a Republicii Moldova. Este autorul a peste 150 de articole consacrate artei din Republica Moldova, române și universale, precum și al unei monografii fundamentale despre arta covoarelor vechi românești din Basarabia (1995 – nepublicată din lipsă de sponsorizare), și al primului curs (program) de Istoria artelor plastice din R.S.S.M. din preistorie până la contemporaneitate (Universitatea de Stat din Chișinău – 1989), care cuprinde în principiu arta întregului spațiu românesc din preistorie până la mijlocul secolului XX. Din 1989 participă activ la expoziții naționale și internaționale de artă din Republica Moldova, Germania, Spania, România, profesând pictura, grafica, instalația video și cea obiectuală. Aflat deja în Germania după 1996, publică mai multe articole științifice, printre care comentarii la creația pictorilor contemporani basarabeni Ilie Cojocar, Andrei Sârbu și Mihai Țăruș. În 2009 este nominalizat pentru Premiul Internațional pentru pictură Palm Art Award al Editurii Enciclopedice Germane de Artă Contemporană *Who’s Who in Visual Art*, Leipzig. Lucrările sale se află în colecții publice și particulare din Republica Moldova, România, Israel, Rusia, Spania, Olanda, SUA ș.a.

Gheorghe MARDARE

Senzație și imagine

Sonatină II (La Campanella, după F. Liszt). Ulei pe pânză, 2001

Atlantida I (Dedicație pictorului basarabean nonconformist Andrei Sărbu). Ulei pe pânză, 2011

Ochii lui Homer. Ulei pe pânză, 1989-'96

Nașterea mitului. Ulei pe pânză, 2011

Senzație în mișcare (diptic). Ulei pe pânză, 2005

Timpul liliacului. Ulei pe pânză, 2011

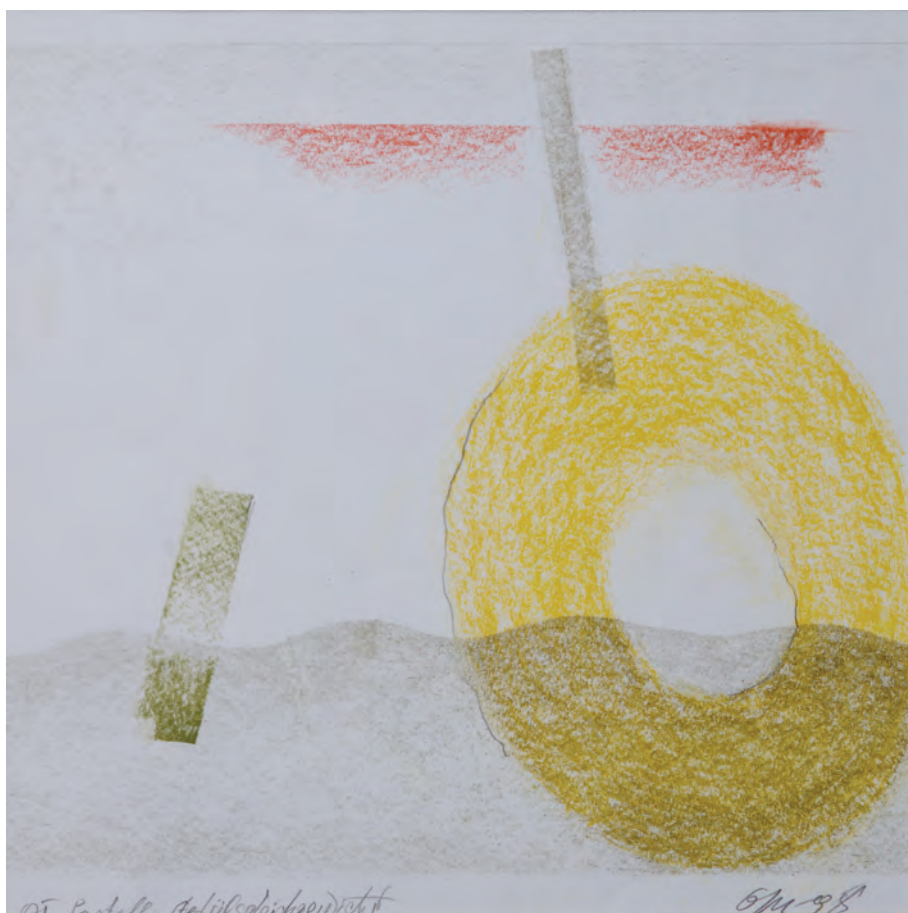

Trilurile ciocârliei. Ulei pe pânză, 2011

Piramis I. Tehnică mixtă, colaj, 2007

Senzație de echilibru. Pastel, 1998

Lotosul Nimfei (din ciclul *Frumoase metamorfoze*). Colaj, cariocă, 1999

Capriccio (N. Paganini). Ulei pe pânză, 1994

Lona (Partea a treia din tripticul *Bar-Ce-Lona*).
Acril, ulei pe pânză, 2007-2008

Ave Maria (dedicație lui G. Caccini și I. Arhipova). Ulei pe pânză, 1993

Palere II. Cărbune, pastel, grafit, 2006

Pe liliachiu. Tehnică mixtă, 2006

Autoportret. Tuș, hârtie, 1979

Informație suplimentară despre creația artistului la:
www.art-by-mardare.de

Cristinel MUNTEANU

O lingvistică a „rostirii”

Semnalăm specialiștilor preocupați de problemele limbajului o apariție editorială recentă în spațiul nostru cultural: Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *Lingvistica rostirii. Logosul semantic și logosul apofantico*, ediție, traducere și Cuvânt-înainte de Cristian Pașcalău, Editura Scriptor & Argonaut, Cluj-Napoca, 2011 (250 pag.). În versiunea sa originală spaniolă, cartea a fost publicată în 2004, sub titlul *La lingüística del decir. El logos semántico y el logos apofántico*. Spre deosebire de aceasta din urmă, versiunea românească include un *Cuvânt-înainte* (p. 11-17) semnat de traducător (și care constituie – în pofida numărului cam exagerat de epitete laudative la adresa autorului și a teoriei sale – o bună prezentare a profesorului spaniol¹ și a concepției lingvistice a acestuia), o *Notă preliminară* (p. 19) aparținându-i tot lui C. Pașcalău și, ca *Anexă* (p. 207-242), un consistent articol (de asemenea, în traducere), *Lingvistica, știință umanistă*, pe care J. G. Martínez del Castillo l-a publicat în spaniolă, în anul 2004. În plus, volumul beneficiază (pe coperta a IV-a) și de o călduroasă recomandare din partea profesorului clujean Mircea Borcilă, din care mi se pare nimerit să reproduc următorul paragraf: „Cartea de față conturează pregnant un aport singular în cadrul mișcării actuale de afirmare a integralismului lingvistic pe plan internațional. Profesorul spaniol Jesús Gerardo Martínez del Castillo propune, prin bogata sa activitate din ultimul deceniu, o cale distinctă în dezvoltarea științelor limbajului, pornind de la asumarea bazelor de principiu ale lingvisticii integrale ale lui Eugeniu Coșeriu, în perspectiva unei «alianțe», la nivel filozofic, cu gândirea lui Ortega y Gasset și prin reconstrucția, pe acest temei, a investigațiilor disciplinare, în pla-

nul universal și istoric al vorbirii. *Lingvistica rostirii*, tradusă acum, ne înfățișează, sintetic, chiar nucleul central al acestui demers științific de mare anvergură.”

Se cuvine să remarcăm, totodată, că Mircea Borcilă a salutat încă de la început apariția acestei cărți. Într-o

prelegere inaugurală din 2005, vorbind despre perspectivele integralismului coșerian în lume, universitarul clujean făcea și o caracterizare a impactului pe care l-a avut lingvistica lui Coșeriu în Spania, apreciind, printre altele, că – în ceea ce privește lingvistica vorbirii (*skeologia*) – preocupările de acest gen „par a fi revigorate, de curând, prin investigațiile extrem de curajoase ale lui Jesús Martínez del Castillo, încununate prin cartea sa, *La lingüística del decir* (*Lingvistica rostirii*, 2004). Dacă nu mă înșel, se realizează aici, pentru prima oară, o cuprindere de ansamblu a operațiilor primare și universale ale vorbirii, anterioare (logic) structurării lexematice din limbile particulare.”².

În ce constă lingvistica rostirii, așa cum o propune lingvistul spaniol? Martínez del Castillo pornește de la ideea (care ar reprezenta și ea doar una dintre perspectivele posibile³) că limbajul poate fi conceput ca „intelecțiune sau proces abstract de captare și interpretare a realității prin transformarea conținutului abstras în cuvintele unei limbi” (p. 21). Această „lingüística del decir” ține de lingvistica vorbirii: „Ea este cuprinsă în sfera lingvisticii vorbirii și își propune să dezvolte această teorie despre activitatea umană a vorbirii în planul său universal și, mai cu seamă, în planul său individual.” (p. 22). Procesul pe care îl are în vedere disciplina propusă de Martínez del Castillo este unul deosebit de complicat, el desfășurându-se de la impulsul inițial (esteza) și până la expresia ultimă (logosul apofantic), trecând prin logosul semantic, rezultatul fiind actul lingvistic însuși ca manifestare a unei intuiții inedite a vorbitorului: „Între captarea primară a obiectului conceput ca mod de a fi pornind de la o intuiție sensibilă sau αἴσθησις (esteză) (care survine în actul lingvistic în mintea vorbitorului) și expresia lui în cuvintele unei limbi (elemente istorice) mediază vorbitorul ca subiect cunoscător, obiectul captat, realitatea exterioară, cea rostită anterior într-o comunitate lingvistică, tezaurul lingvistic oferit vorbitorului, forma tradițională de concepere și exprimare a realității, circumstanțele ce afectează vorbirea, contextul în care

aceasta se dezvoltă și forma individuală de exprimare a ceea ce, prin esteză, devine o intuiție inedită orientată de o intenție semnificativă.” (p. 22).

În consecință, lingvistica rostirii ar avea de analizat „elementele de gândire, de relaționare, de captare și de abstragere prezente în expresia lingvistică și realizate prin mijloacele de expresie ale unei limbi. Numim respectivele elemente de gândire, de relaționare, de captare și de abstragere operații de intelectuare sau operații intelective.” (p. 23).

Care sunt și câte sunt aceste operații intelective? Martínez del Castillo determină nu mai puțin de șase asemenea operații: (1) *selecția*, (2) *stabilirea unei designații*, (3) *definirea unei clase sau esențe*, (4) *relația*, (5) *numirea*, (6) *determinarea*. Fiecare dintre ele este tratată într-un capitol aparte (cap. 5-10), după care autorul pune în evidență, la modul practic, utilitatea acestor distincții într-un capitol special (al 11-lea), dedicat analizei adjectivului *brisk* ('iute, agil, energic') din limba engleză⁴.

Vom înțelege mai ușor în ce constă efortul lingvistului spaniol, dacă ne vom raporta la cele spuse de Eugeniu Coșeriu în diverse împrejurări, dar mai ales într-o prelegere susținută la Iași în urmă cu două decenii, în care savantul de origine română se referea la modul în care reușim să structurăm și să gândim lumea cu ajutorul semnificațiilor / semnificatelor: „Din punctul de vedere al teoriei limbajului și a vorbirii, noi spunem că denotăm [= desemnăm, n.m. – C.M.⁵] lucrurile și stările de lucruri prin semnificatele pe care ni le oferă limba, prin această rețea de posibilități de denotare. Deci, aplicăm limba faptelor din experiența concretă, de fiecare dată. Înseamnă că, deși printr-o operație rapidă, care se produce în mod automat când am învățat limba, în realitate, analizăm starea de lucruri și raportăm această stare de lucruri la un semnificat, la un conținut de limbă. Adică ceea ce se întâmplă este exact contrariul de fiecare dată; recunoaștem că ceva corespunde unui mod de a fi pentru care avem un nume în limba noastră sau în limba pe care o vorbim.”⁶. Și – ne lămurește tot Coșeriu în mai multe locuri – operația conștiinței prin care avem intuiția unitară a unui mod de a fi, prin care cunoaștem esența lucrurilor (prin care se formează, deci, conceptele / semnificatele) a fost semnalată de Aristotel în tratatul *De anima*, 430a și numită de către acesta *nósis tôn adiaireton* („cunoașterea indivizibilului”, pe care scolasticii o vor denumi apoi *apprehensio simplex* sau *indivisibilem intelligentia*).

J.G. Martínez del Castillo încearcă să meargă mai departe pe această linie, punând bazele unei lingvistici a rostirii prin identificarea operațiilor intelective deja menționate, pe care, din păcate, spațiul nu ne permite să le prezentăm și să le discutăm aici. În ce măsură este demersul respectiv o reușită, aceasta o lășăm la aprecierea specialiștilor, care vor descoperi la lectură puncte de vedere incitante și idei (cel puțin) provocatoare. În orice caz, avem de-a face

cu o carte care invită la dialog, care ne scoate din „amorțeala” celor învățate / știute până acum.

O asemenea *lingüística del decir* i-a fost inspirată lui Martínez del Castillo de către filozoful spaniol Ortega y Gasset, ale cărui idei despre limbă / limbaj profesorul din Almería se străduiește să le aducă în actualitate și să le dezvolte. Cu referire la situația receptării și a aplicării lingvisticii lui Coșeriu în România, profesorul Borcilă observa cândva că, și în acest caz, „nimeni nu este profet în țara lui”. Se pare că același lucru este valabil și pentru Ortega y Gasset, când vine vorba de mediul spaniol, cel puțin în ceea ce privește ideile sale legate de problematica limbajului. Motivul? Unul asemănător: „Un español no toma en serio a otro español” (‘Un spaniol nu ia în serios un alt spaniol’)⁷. Este meritul lui Martínez del Castillo de a fi scos la lumină o concepție uitată timp de o jumătate de secol.

După cum au subliniat atât Mircea Borcilă, cât și traducătorul, Cristian Pașcalău, lingvistul spaniol se sprijină, într-o măsură (aproape) egală, pe învățăturile acestor doi titani, Ortega y Gasset și Eugeniu Coșeriu, care, în definitiv, fac parte din aceeași familie de gândire. Citate, idei, distincții și concepte coșerieni se găsesc la tot pasul în lucrările lui Martínez del Castillo⁸. La fel de bine este reprezentată și opera lui Gasset în scrierile sale. Dacă din punct de vedere cantitativ aspectul acesta poate fi lesne cuantificat, nu la fel de ușor pot fi judecate lucrurile dintr-o perspectivă „calitativă”. Vreau să spun că este dificil de hotărât – cu privire la cartea prezentată (cel puțin) – căruia dintre cei doi maeștri îi este mai îndatorat universitarul din Almería. Am motive să cred că sunt și elemente în această carte (și, implicit, în această lingvistică a rostirii) cu care Eugeniu Coșeriu n-ar fi fost de acord⁹. Dar așa ceva nu constituie neapărat o deficiență a construcției teoretice elaborate de Martínez del Castillo. După cum se știe, Coșeriu a cultivat întotdeauna independența în gândire a discipolilor săi (o libertate creatoare care acționează, totuși, în spațiul delimitat de jaloane epistemologice ferme), acceptând punctele de vedere diferite ale acestora atunci când erau solid argumentate. Din păcate, nu mai este posibil ca E. Coșeriu însuși să evalueze în vreun fel rezultatele la care a ajuns astăzi Martínez del Castillo.

Mai coșerian, poate, se arată lingvistul spaniol în articolul (plasat în *Anexă*) *Lingvistica, știință umanistă*, deși nici de aici nu lipsesc numeroasele paragrafe în care sunt invocate ideile lui Ortega y Gasset și cele ale lui B.L. Whorf. În acest studiu, foarte util pentru cei care vor să cunoască mersul actual al lingvisticii mondiale, Martínez del Castillo răspunde celor care, în prezentul context al unei paradigme (sau cotituri) cognitive, caută să includă lingvistica printre științele naturale, anexând-o biologiei. Modul în care lingvistul din Almería discută problema (replicile sale vizând mai ales lucrările lui Manuel Martí Sánchez) este unul just, întrucât pune accentul pe adecvarea

disciplinei la obiectul de care se ocupă. De vreme ce, în esența sa, limbajul (ca fenomen) nu s-a schimbat de-a lungul timpului, nici statutul lingvisticii și nici locul ei în clasificarea științelor nu au de ce să se modifice. Pe această linie, se constată că argumentarea lui Martínez del Castillo este aproape integral coșeriană. Cândva (într-o conferință din 1966, publicată în 1967, *Das Phänomen der Sprache und das Daseinsverständnis des heutigen Menschen*¹⁰), Coșeriu însuși – fără să fi avut în vedere paradigma cognitivă, care nu exista pe atunci – demonstrase că limbajul omenesc nu a cunoscut, în trecerea vremii, transformări radicale, indicând, totodată, și pericolele care pândesc cercetarea lingvistică, parțializările care se produc sub influența altor științe care investighează unele aspecte ale limbajului ș.a.m.d.

Apropiindu-mă de finalul recenziei, se cuvine să subliniez că, prin tot ceea ce a făcut și face în domeniul lingvisticii, Jesús Gerardo Martínez del Castillo duce mai departe, cu entuziasm, învățăturile lui Eugeniu Coșeriu. În acest sens, merită amintite, de asemenea, cele două volume de studii (apărute în 2003, respectiv 2005), *Eugenio Coseriu in memoriam*, îngrijite de Domnia Sa, organizarea Congresului Internațional „Eugenio Coseriu, lingüista entre dos siglos” (Universitatea din Almería, 5-7 octombrie 2011) și faptul că lucrează în cadrul proiectului de cercetare *Lingüística de E. Coseriu y lingüística coseriana* (condus de un alt reputat discipol coșerian, Benjamin García Hernández).

Câteva cuvinte acum și despre traducerea românească efectuată de Cristian Pașcalău. În general, aceasta curge frumos și nu prezintă (atât cât mi-am putut da seama) deficiențe grave de traducere¹¹. Nu este lipsit de importanță să precizez că la revizuirea versiunii românești a colaborat și Mircea Borcilă (cărui traducătorul îi mulțumește în nota preliminară). Poate că ar fi trebuit, totuși, ca în traducerea citatelor coșeriene extrase din diverse lucrări să fie luate în considerație și traduceri românești anterioare (acolo unde ele există). Pe de altă parte, se impunea ca exemplele / faptele de limbă discutate de Martínez del Castillo să fie păstrate în original (în spaniolă) și traduse (acolo unde era cazul) în românește (eventual, în paranteză).

Îmi exprim însă unele rezerve față de echivalarea, încă din titlul cărții, a termenului sp. *decir* cu rom. *rostire*. Se observă că traducătorul a respectat propunerea lui Mircea Borcilă, care, în 2005, tălmăcise deja titlul *Lingüística del decir* prin *Lingvistica rostirii* (v. *supra*). Justificarea oferită de C. Pașcalău este următoarea: „Menționăm că am optat, în traducerea noastră, pentru termenul *rostire*, din două motive: primul, pentru a evita confuzia terminologică cu conceptul de spunere sau zicere (*legein*) la Eugeniu Coșeriu; al doilea, datorită analogiei stabilite de Constantin Noica, prin resurecția semantică a conceptului de *rostire* cu conceptul grecesc de **logos**. În accepțiunea lui Noica, rostirea înglobează «rostuirea» sau structurarea lumii în discurs ca proces constitutiv *logosului*. «*Rostesc ceva* spune, deopotrivă:

enunț un lucru și pun în ordine unul. Cu verbul a rosti te ridici deci la o expresivitate filozofică neașteptată [...]. Când Adam era pus să dea nume fiecărui viețuitor, ni se spune că le dă și un rost, că le rostește întru ființa lor. Cu fiecare *rostire* potrivită se evocă acest gând, în limba noastră» (*Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Eminescu, 1987, p. 25).” (p. 16).

Eu l-aș fi ales chiar pe *zicere* (deci *Lingvistica zicerii*) ca echivalent pentru *decir* (cu care se înrudește etimologic; cf. lat. *dicere*), în locul termenului *rostire*, din mai multe motive:

1. Primul argument invocat de C. Pașcalău nu este relevant. La Coșeriu „termenii” – dacă-i putem numi așa – (și nu conceptele!) *spunere* și *zicere* nu sunt sinonimi (și, ca atare, nu se poate pune disjuncția *sau* între aceștia), mai ales dacă avem în vedere principiul său terminologic conform căruia trebuie să pornim de la lexicul comun / obișnuit atunci când creăm termeni științifici. Or, între «*spunere*» și «*zicere*» relația ar fi una de incluziune, fiindcă – apreciază Coșeriu – în limba română semnificația cuvântului *a spune* o include pe cea a cuvântului *a zice*: „...rum. *a zice* y *a spune* designan la misma clase de hechos (los actos de decir), pero *a zice* significa «acto de decir como tal», mientras que *a spune* significa «acto de decir en cuanto comunicación» (en rumano se dice *X zice că...* «*X dice que...*», pero *X îmi spune că...*, «*X me dice que...*»). [...] «*a spune*» incluye «*a zice*» exactamente de la misma manera de que «*día*» engloba «*noche*» («*día*» + «*noche*» = «*día*»)...”¹². Vorbind despre verbul gr. *légein* așa cum apare la Platon¹³, Coșeriu îl redă pe acesta întotdeauna prin *a spune*, și nu prin *a zice*, iar principiul obiectivității științifice (preluat din dialogul *Sofistul*), *tà ónta hòs èstin légein* (transpus în germ. prin *die Sachen sagen, wie sie sind*, în sp. *decir las cosas como son* ș.a.m.d.), apare, tot în redarea românească a lui Coșeriu, în forma *a spune* / *să spui lucrurile așa cum sunt*. Așadar, dacă s-ar fi utilizat termenul *zicere* pentru *decir*, nu s-ar fi făcut nicio „confuzie terminologică” pe terenul lingvisticii coșeriene.

2. Efortul lui Martínez del Castillo în cartea prezentată se concentrează chiar asupra «*zicerii*»: cum se *zice* la ceva din realitate și de ce se *zice* așa sau (mai bine *zis*) cum (de) ajunge vorbitorul să *zică* la ceva într-un fel sau altul, într-o anumită împrejurare etc. Mai mult decât atât, pe linia celor spuse mai sus, atunci când se trece în planul vorbirii, se observă că lingvistul spaniol – interesat îndeosebi de logosul apofantic – analizează doar enunțuri constata(tive), foarte scurte, și nu texte propriu-zise, complexe, care să justifice o altă denumire în afara celei de *zicere*. De altminteri, în situații concrete de comunicare, vrând să desemnăm ceva, nu găsim întotdeauna cuvântul / cuvintele potrivit(e) și ne punem întrebarea „Cum se *zice* la asta?” sau „Cum aș putea să *zic* mai bine?” etc.

3. Tocmai pentru că termenul *rostire* a cunoscut o „resurecție semantică” (ba chiar și o resemantizare) datorită scrierilor lui Constantin Noica, nu cred că

este indicat să fie întrebuințat în legătură cu ideile despre limbă și / sau limbaj ale altcuiva. Căutând să evite o confuzie terminologică (legată de lingvistica lui Coșeriu), traducătorul riscă să cadă în alta, fiindcă termenul *rostitire* poartă deja cu sine, în cultura română, ceva din gândirea lui Noica¹⁴. Fără îndoială, *rostitire* sună mai bine decât *zicere*, este mai poetic, dar nu cred că este la fel de exact.

4. Un titlu precum *Lingvistica rostitirii* poate induce în eroare, în primă instanță, un specialist român, fiindcă prin *rostitire* se înțelege frecvent ‘pronunție’. De altfel, corifeul lingvisticii clujene, Sextil Pușcariu, ne-a lăsat, după cum se știe, o excepțională carte de fonetică și fonologie intitulată *Rostirea* (publicată postum, în 1959).

Note

¹ Jesús Gerardo Martínez del Castillo este profesor la Universitatea din Almería (Spania), activând ca membru al Departamentului de filologie engleză și germană al acesteia. Este, în același timp, un cercetător foarte prolific; în acest sens, amintim aici câteva dintre cărțile pe care le-a publicat până acum: *La intelección, el significado, los adjetivos* (1999); *Benjamin Lee Whorf y el problema de la intelección* (2001); *Significado y conocimiento: la significación de los adjetivos subjetivos* (2002); *La lingüística del decir. El logos semántico y el logos apofántico* (2004); *Los fundamentos de la teoría de Chomsky. Revisión crítica* (2006); *La lingüística cognitiva. Análisis y revisión* (2008); *Las relaciones lenguaje – pensamiento o el problema del logos* (2010); *Sobre las categorías* (2011). Dl prof. dr. Martínez del Castillo a avut bunăvoința de a-mi trimite (la începutul anului 2011) majoritatea acestor volume. Profit de prilej să-i mulțumesc încă o dată pentru generozitatea sa.

² Mircea Borcilă, *Despre contextul actual și perspectivele integralismului*, în „Limba română” (Chișinău), anul XVI, nr. 1-3, 2006, p. 46.

³ Iată și alte perspective amintite de lingvistul spaniol la începutul cărții sale: „Limba este conceput fie ca logos în sens grecesc, fie ca «metafizică a limbii» cu forme cosmice și criptotipice [după B.L. Whorf, n.m. – C.M.] (...). O altă ipostază a limbajului rezidă în forma însăși de concepere a realității, proprie unei limbi determinate, *lógos semantikós* (logosul semantic) al lui Coșeriu sau, altfel spus, funcția semnificativă a limbajului ce se manifestă istoric în tezaurul de semnificate virtuale ale unei limbi oferite vorbitorilor pentru captarea ființei.” (p. 21).

⁴ Cartea conține 11 capitole, primele patru intitulându-se astfel: 1. *Introducere*; 2. *Logosul, λόγος-ul σημαντικός, λόγος-ul απόφαντικός, αίσθησις*; 3. *Rostirea și vorbirea*; 4. *Lingvistica rostitirii*.

⁵ În general, termenul întrebuințat de Coșeriu, ca echivalent românesc pentru sp. *designación*, este cel de *desemnare* (rareori, *denotare*). Profesorul Borcilă și discipolii săi de la Cluj preferă însă, în aceste cazuri, forma *designație*.

⁶ Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iași, 1994, p. 85-86.

⁷ Vezi, în legătură cu contribuțiile lui Martínez del Castillo, articolul lui Juan Manuel Maldonado, *La lengua „humanizada” de Ortega y Gasset resucita después de 50 años*, în „Andalucía Investiga” (7 de maio de 2007; http://www.andaluciainvestiga.com/espanol/noticias/6/ortega_y_gasset_4257.asp).

⁸ De altfel, cartea *Lingvistica rostirii* (chiar de la ediția sa spaniolă) poartă următoarea dedicație: „**Lui Don Eugenio**, care, deși a plecat, ne-a lăsat moștenire ideile sale, trăind astfel printre noi și luminându-ne în continuare existența”.

⁹ Iată câteva chestiuni în cazul cărora am constatat diferențe de viziune: felul în care înțelege Martínez del Castillo conceptul (coșerian) de «semnificat» nu concordă în totalitate cu modul în care îl vedea, într-adevăr, Coșeriu (în acest sens, pentru unele critici, vezi Dumitru Cornel Vilcu, *Orizontul problematic al integralismului*, Editura Argonaut & Scriptor, Cluj-Napoca, 2010, p. 57 și Cristinel Munteanu, *Pentru o justă înțelegere a conceptului de «semnificat» la Eugeniu Coșeriu*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom LI (2011), Editura Academiei Române, București, 2012, p. 264-266); de asemenea, *logosul apofantic*, așa cum este prezentat de lingvistul spaniol, nu corespunde decât parțial celui teoretizat de Coșeriu (care interpretase *lógos*-ul *apophantikós*, într-un exemplar efort hermeneutic, pornind direct de la Aristotel și luând în calcul și ceilalți *logoi* „discursivi” descoperiți în opera acestuia: cel po(i)etic și cel pragmatic). În plus, Coșeriu lega intuiția „semnificativă” primară a vorbitorului de conceptul aristotelic *nósis tón adiairéton*, și nu de *αἴσθησις* (esteză), un concept aristotelic și acesta, pe care Martínez del Castillo l-a preluat (la „mâna a doua”) de la Gasset; *nósis tón adiairéton* apare la del Castillo doar o dată, într-un citat coșerian (vezi p. 139, notă de subsol), fără ca lingvistul spaniol să dovedească vreun moment că i-ar fi înțeles importanța (într-o formă extinsă, citatul cu pricina figurează și în articolul-anexă, la p. 234, dar, iarăși, respectivul concept nu primește atenția meritată). În același timp, trebuie subliniat că E. Coșeriu nu a agreat niciodată ideile

lingvistice ale lui B.L. Whorf (la care Martínez del Castillo apelează frecvent) despre o „metafizică a limbii”, criticând necruțător teoria acestuia (mai ales în studiul *Naturbild und Sprache*; vezi și *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 108).

¹⁰ Vezi, acum, versiunea românească, *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], în Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, p. 135-160.

¹¹ Există, desigur, și unele stângăcii. Să se compare, de pildă, originalul spaniol: „Desde el λόγος ἀποφαντικός llegamos al λόγος σημαντικός, pero no viceversa. El primero es secundario, es una determinación del segundo, que es el que es esencial al lenguaje.” (Martínez del Castillo, 2004, p. 18). „De la logosul apofantic ajungem la logosul semantic, dar nu și invers. *Primul este și al doilea* (sic!), *este o determinare a celui din urmă*, o determinare a esenței limbajului.” (p. 31). Ar fi trebuit (conform ideii urmărite de autor) redat astfel: „Cel dintâi [în ordinea dată de Martínez del Castillo] este secundar [adică nu este *primar / esențial*, cum este logosul semantic], este o determinare a celui de-al doilea, care reprezintă ceea ce este esențial în limbaj”.

¹² Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Editorial Gredos, Madrid, 1977, p. 132-133.

¹³ Vezi E. Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, p. 17, unde se precizează (cu referire și la *Sophistes*) că Platon făcuse „o deosebire clară între două funcțiuni fundamentale ale limbajului, aceea de *a numi* (ὀνομάζειν) și aceea de *a spune* ceva (λέγειν). Un cuvânt văzut doar ca ὀνομάζειν nu este nici adevărat, nici fals; adevărat sau fals poate fi doar un enunț întreg, adică vorbirea ca λέγειν; nu «numitul» poate fi adevărat sau fals, ci numai «spusul»”.

¹⁴ O (firavă) apropiere de Noica s-ar justifica, întrucâtva, doar dacă am ține seama de faptul că Martínez del Castillo agreează ideea unei „metafizici a limbii”, idee susținută de B. L. Whorf. Și Constantin Noica a căutat o „filozofie” în limba română, o „rostire filozofică românească”, vorbind despre profunzimile unor cuvinte precum *fire*, *zidire* etc. Coșeriu a făcut critica acestui gen de preocupări, cu referire la scrierile lui Noica, în cartea-interviu, *Lingvistica integrală*, p. 105-108 (v. *supra*, una dintre note), respingând *de plano* o asemenea concepție: „Limbajul, ca atare, nu e filozofie, ci e cunoaștere, totdeauna, numai intuitivă.” (*op. cit.*, p. 105).

Tatiana CURMEI

Lingvistica integrală coșeriană între exegeză și creație

T.C. – redactor, doctorandă a Universității de Stat din Moldova, lector-asistent la Catedra lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M.

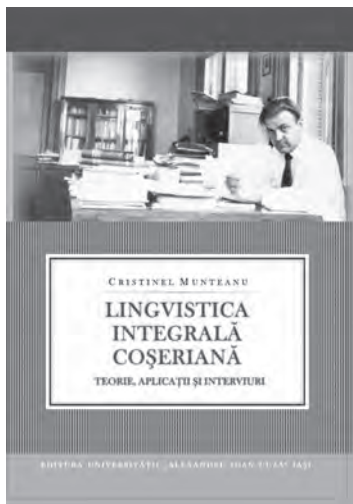
Reprezentant al unei tinere și energice generații de lingviști dedați procesului de valorificare a gândirii coșeriene, tânărul dar și merituosul lector univ. dr. Cristinel Munteanu vine cu o nouă contribuție în sensul preocupărilor sale științifice, o apariție editorială pe care avem plăcerea de a o anunța printre primii. Este vorba de antologia *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, 397 p.) care cuprinde o bună parte dintre studiile de cercetare lingvistică și publicistică ale lui Cristinel Munteanu din ultimii cinci ani. Chiar dacă cele mai multe dintre articolele incluse aici au fost deja publicate (în mare parte și în revista noastră), e de apreciat inițiativa

Adresăm și pe această cale felicitări domnului Cristinel Munteanu cu prilejul apariției volumului *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*. Menționăm că harnicul autor al publicației noastre este unul dintre puținii cercetători care a aplicat doctrina coșeriană la cele mai multe domenii lingvistice (cartea prezentată este un argument în acest sens!): sinonimie, semantică, frazeologie / discurs repetat, neologie, politici lingvistice, limbaj / discurs publicistic, stilistică funcțională, terminologie, lingvistica textului / stilistică, onomastică, științele comunicării, teoria și practica traducerii etc. Cristinel Munteanu a publicat, de asemenea, inclusiv în revista „Limba Română”, mai multe texte de exegeză coșeriană (remarcate de specialiști, inclusiv străini), recenzii la lucrări privind creația ilustruului lingvist, interviuri cu discipoli coșerieni etc. Sunt câteva dintre argumentele ce îl situează pe tânărul nostru coleg în rândul celor mai buni cunosători ai operei lui Eugeniu Coșeriu.

Alexandru BANTOȘ

autorului de a le aduna împreună într-un asemenea proiect editorial de anvergură.

Lucrarea debutează cu compartimentul *Teorie și exegeză coșeriană*, ce pune în discuție aspecte fundamentale ale integralismului coșerian, de la modul și criteriile pe care acesta este construit și până la interpretarea și valorificarea celei mai unitare doctrine lingvistice elaborate până azi. În primul articol de aici, *Lingvistica integrală ca Organon pentru cercetările privind limbajul*, autorul se arată convins de profunzimea și însemnătatea principiilor, a distincțiilor și a conceptelor-cheie lansate de Eugeniu Coșeriu, fără de care astăzi nicio cercetare lingvistică serioasă nu mai poate fi validată. Cristinel Munteanu recunoaște că pentru el profesorul de la Tübingen „reprezintă, în primul rând, acel Coșeriu «al marilor distincții», al distincțiilor fundamentale” (p. 29). Iar acestea sunt numeroase în interiorul fiecărui concept (re)evaluat din perspectiva coșeriană. Spre exemplu, numai în legătură cu „limbajul” se disting, inițial, cele trei niveluri: *universal, istoric, individual*, iar de aici, în planul „competenței” – alte trei tipuri de normă corespunzătoare celor trei niveluri: *congruența, corectitudinea, adecvarea*.

Printr-o fericită analogie cu gândirea aristotelică, la care însuși Coșeriu a făcut în numeroase rânduri referire, alimentând-și neîncetat teoria cu idei ale ilustrului său înaintaș, Cristinel Munteanu vede în lingvistica integrală un *Organon* al lingvisticii moderne, un cadru de referință epistemologic la care trebuie raportate orice manifestări de limbă, dar și încercările de interpretare a lor.

Alte două studii din acest compartiment vizează terminologia, problemă ce l-a preocupat în mod constant pe marele savant. În cuprinderea acestui domeniu *in genere* sunt delimitate, între altele, caracteristicile limbajului obișnuit (comun sau „primar”) și ale lexicului terminologic (specializat sau „secundar”), relațiile dintre limbi și terminologiile pe care le găzduiesc. De asemenea, distingerea clară între *semnificat, desemnare, conceptualizare* favorizează înțelegerea adecvată a termenilor, statutul acestora, procesul de definire și de interpretare a lor, în raport cu celelalte cuvinte.

Alte două studii din acest compartiment vizează terminologia, problemă ce l-a preocupat în mod constant pe marele savant. În cuprinderea acestui domeniu *in genere* sunt delimitate, între altele, caracteristicile limbajului obișnuit (comun sau „primar”) și ale lexicului terminologic (specializat sau „secundar”), relațiile dintre limbi și terminologiile pe care le găzduiesc. De asemenea, distingerea clară între *semnificat, desemnare, conceptualizare* favorizează înțelegerea adecvată a termenilor, statutul acestora, procesul de definire și de interpretare a lor, în raport cu celelalte cuvinte.

Articolul *Despre terminologia lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu (principii, distincții, concepte)* se referă, cu precădere, la terminologia coșeriană propriu-zisă, adică cea prin care savantul și-a făcut cunoscută gândirea lingvistică și

care vedește o deontologie exemplară a abordării acestei sfere. Integralismul fiind, mai întâi de toate, o teorie unitară și precisă, trebuie să opereze cu termeni pe potrivă, valabili și, mai ales, semnificativi pentru orice limbă. Principiul adecvării este deci riguros respectat de către Coșeriu și în această privință. Cr. Munteanu se arată interesat aici mai ales de evoluția și statutul termenului *competență lingvistică*, care, preluat de la Saussure și Gardiner (ca idee), și, mai aproape, de la Chomsky (ca termen, îndeosebi), devine un reper esențial al teoriei integraliste privind limbajul.

Un alt studiu ce merită atenția noastră este cel despre *Cum se învață o limbă*, întrucât surprinde mai multe probleme – pe cât de fine și de subtile, pe atât de dureroase – comune limbilor naționale. Chiar dacă Eugeniu Coșeriu nu se referă la limba română, ci la spaniolă, aspecte precum însușirea unei limbi vs predarea ei; învățarea / însușirea limbii materne vs învățarea / însușirea unei limbi străine; „adoptarea” vs „impunerea” unei limbi etc. vizează în mod direct starea actuală de lucruri din mediul lingvistic al Republicii Moldova.

Astfel, problema predării limbii materne / naționale trebuie abordată, după Coșeriu, din perspectiva „obiectului («CE») care se predă și a obiectivelor («pentru CE») învățării, și nu a metodelor” (p. 41). Atunci însă când prioritățile nu sunt corect trasate „obiectivele învățării rămân imprecise: «Adesea se pornește de la ideea că elevul cunoaște deja limba națională și i se predă, dincolo de orice, o metodă pentru a o descrie și a o analiza; metodă care, de cele mai multe ori, se reduce la o nomenclatură pentru lucruri care se presupun a fi știute sau identificate intuitiv». Altfel spus, elevii nu învață «limbajul», ci mai degrabă un «metalimbaj» lingvistic și gramatical” (p. 41-42). Astfel stând lucrurile, nu e greu să înțelegem de ce astăzi Limba și literatura română este una dintre cele mai puțin îndrăgite materii de studiu în școală, iar rezultatele examenelor de capacitate din ce în ce mai proaste. Și asta în pofida eforturilor (disperate, am zice) ale specialiștilor de a modifica conținuturile Curriculumului, de a introduce, an de an, noi manuale, înlocuindu-le pe cele vechi, de a „simplifica” la maximum testul de BAC ș.a.m.d.

Se pare însă că „nu de acolo se ia și nu acolo se pune”. Este necesară o revizuire a obiectivelor, după cum arată Coșeriu, iar pornirea aceea inițială (dar și inițiativă) de însușire a limbii „creând” să nu fie sugrumată de rigorile unui sistem în care se învață doar pentru note, ci mereu întreținută de plăcerea descoperirii a noi și noi valențe ale limbajului.

Demne de reținut găsim aici și reflecțiile coșeriene asupra „egalitarismului idiomatic” și a „liberalismului lingvistic”, ambele atitudini fiind considerate condamnabile, întrucât nu promovează valoarea limbilor de cultură și a limbii exemplare. Nu avem voie să vorbim „oricum ne-ar plăcea”, atâta vreme cât

suntem înțeleși: „«Liberalismul» lingvistic este, în fond, un fals liberalism: nu promovează libertatea, ci arbitrariul. Și nu este, cum o cred unii – sau cum o zic ei fără să o gândească – o atitudine «progresistă», «tolerantă» și «democratică», ci, în fond, o atitudine reacționară și profund antidemocratică, fiindcă ignoră dimensiunea deontică a limbajului, sau ignoră și disprețuiește aspirația de a vorbi «mai bine» și «ca cei mai buni» (aspirație sinceră a oricărui vorbitor conștient de ființa sa istorică) și acceptă tacit ca vorbitorii modalităților ne-exemplare să rămână excluși din cultura cea mare a comunității idiomatice.” (Coșeriu *apud* Cr. Munteanu, p. 44-45).

Compartimentul dedicat teoriei și exegezei se încheie cu un amplu studiu intitulat *Tradiție și inovație în problema discursului repetat: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus și Eugeniu Coșeriu despre „tehnica colajului”*, în care este urmărită evoluția tehnicii și a termenului „colaj” în raport cu cel de *discurs repetat* – o meticuloasă investigație textuală ce are meritul de a fi pus în relație directă, pentru întâia oară (după cum afirmă autorul însuși), distincția lui (Pseudo) Hermogenes – *katà kóllesin* și *katà paroidían* – cu ideile lui Eugeniu Coșeriu (p. 94).

Am extins referințele noastre la acest prim compartiment întrucât există posibilitatea ca cititorii (mai exact, o anume categorie de cititori) să fie tentați mai ales de secțiunea aplicațiilor și să „treacă”, lejer și comod, peste teorie. O strategie greșită, considerăm noi, întrucât orice investigație în interiorul limbajului trebuie fundamentată solid, iar integralismul coșerian oferă în acest sens instrumentarul necesar, precum și multiple piste de cercetare și interpretare inedită a faptelor de limbă.

Trecând acum la secțiunea a doua a lucrării, cea mai cuprinzătoare, de altfel, *Aplicații ale lingvisticii coșeriene*, vom constata, mai întâi, numărul destul de mare (15) al textelor incluse aici, axate pe subiecte la fel de variate. Nu ne putem permite, așadar, o prezentare, oricât de sumară, a fiecărui studiu de caz în parte, dar putem încerca – asumându-ne tot subiectivismul unei asemenea operațiuni – să arătăm unele „puncte de atracție” din cadrul întregii secțiuni sau chiar din interiorul unui studiu aparte.

Astfel, cei preocupați de problemele limbii române din Republica Moldova vor găsi, în articolul *Despre „termenul” limba română și relația sa cu adevărul științific*, o iscusită pledoarie în favoarea adevăratei identități a limbii vorbite pe acest pământ românesc, pornind de la unele afirmații deplasate și unele pseudoteorii lansate de „gazetarul” chișinăuian Viorel Mihail (a se vedea p. 114). Pe fundalul unei temeinice documentări și adoptând o atitudine vădit nepărtinitoare, Cristinel Munteanu își construiește discursul, și de această dată, de pe pozițiile omului de știință care, ne învață Coșeriu, are „datoria” de a arăta „care este adevărul științific și istoric [subl. – Cr.M.]” și de a avertiza

„cu privire la orice uneltire împotriva acestui adevăr, ca nu cumva să facă o greșeală care ar putea avea urmări extrem de grave. Cine, cu bună știință, nu protestează și permite să se facă o astfel de greșeală, se face și el vinovat, ba chiar mai vinovat decât cine comite greșeala din neștiință [subl. – Cr.M.]” (Eugeniu Coșeriu *apud* Cr. Munteanu, p. 115).

Dintre articolele ce dezbat specificul frazeologismelor românești și potențialul stilistic al acestora îl remarcăm pe cel intitulat *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în care găsim interesante observații privind idiostilul unor mari prozatori români precum Liviu Rebreanu și Mihail Sadoveanu.

Problema neologismelor (ca împrumuturi) din perspectiva politicii culturii prezintă o incursiune în istoricul discuțiilor purtate, de-a lungul timpului, în jurul chestiunii neologismelor, de la Sextil Pușcariu, Iorgu Iordan, Al. Graur, Mioara Avram și până la controversata „lege Pruteanu”.

Într-o cuprinzătoare *Addenda* la articolul *Despre „virtuțile stilistice” ale textului jurnalistic* ne-au atras atenția reflecțiile coșeriene privind specificul discursului jurnalistic prin raportare la discursul literaturii și la cel al istoriei (în baza unor fragmente din două lucrări de-ale savantului – *Información y literatura* și, respectiv, *Periodismo e historia*).

Amplul studiu *Despre caracterul motivat al numelor proprii din opera literară* poate servi, cel puțin, ca un serios suport didactic la orele de Limba și literatura română, profesorii și elevii găsind aici informații prețioase referitoare la semnificațiile numelor de personaje literare, multe dintre acestea neatestate de niciun dicționar de profil.

Nici problemele legate de teoria traducerii nu-i sunt străine tânărului cercetător. Aspecte ale transpunerii în română a „wellerismelor” din opera lui Charles Dickens (*Translating Wellerisms in the Romanian Versions of Charles Dickens’ The Pickwick Papers*), ca elemente de discurs repetat, dar și a poeziilor cu forma fixă (*Observații și sugestii privind traducerea unor poezii englezești cu formă fixă*), sunt tratate dintr-o dublă perspectivă impusă tot de Eugeniu Coșeriu, și anume traducerea ca știință, dar și ca artă.

Ultimul compartiment al volumului prezentat aici este rezervat unui grupaj de interviuri luate de către Cr. Munteanu unor eminente lingviști contemporani, adepți declarați și promotori consecvenți ai teoriei coșeriene – prof. dr. Eugen Munteanu (Iași), prof. dr. Nicolae Saramandu (București), prof. dr. Rudolf Windisch (Germania), prof. dr. Ioan Cârâc (Galați) și prof. dr. Stelian Dumistrăcel (Iași). Vom remarca atât calitatea întrebărilor, cât și profunzimea răspunsurilor ce ating – dincolo de evocări și înalte aprecieri la adresa Profesorului și a lingvisticii sale – aspecte legate de promovarea doctrinei

coșeriene și valorificarea ei prin traducerea în română a lucrărilor lui Eugeniu Coșeriu, publicarea manuscriselor, crearea unor centre de studii aprofundate (după modelul celui de la Cluj condus de M. Borcilă), corelarea ideilor coșeriene, conform principiului tradiției, cu cele ale premergătorilor marelui savant – Humboldt, Saussure, Bloomfield, Hjelmslev, A. Martinet ș.a., dar și cu ale unor exegeți mai tineri, discipoli indirecti, „întârziți, poate, dar cu atât mai energici” (după R. Windisch, afirmația vizându-l chiar pe Cr. Munteanu). Elev direct al marelui savant, prof. univ. dr. Rudolf Windisch vorbește cu nedisimulată admirație despre contribuțiile lui Eugeniu Coșeriu în planul romanisticii, văzute azi drept „*high-light*-uri ale cercetării și ale învățaturii romanistice” (p. 311). Prof. Ioan S. Cârâc, interesat, mai ales, de relaționarea semioticii cu doctrina coșeriană, este „provocat” de către interlocutor să facă o apreciere a cercetărilor de gramatică românești, pornind de la apariția noii ediții a *Gramaticii Academiei*, a dezideratelor acesteia în raport cu o „ideală gramatică semiotică”.

La sfârșit ni se oferă un alt fel de text, o postfață cu un titlu de-a dreptul incitant – *Când Coșeriu (pare că) greșește (în loc de Postfață sau Pagini pseudo-cârcotașe)*, în care autorul își asumă îndrăzneala de a căuta în cea mai unitară și mai consecventă teorie, cum este recunoscut a fi integralismul coșerian, „scăpări”, „amendări” ale propriilor afirmații ori chiar „incoerențe” (cum pretind unii a fi găsit), care, de altfel, ar fi firești, omenești, dar iată că în cazul lui Coșeriu devin senzații. Nu ne propunem aici să îndreptăm ori să condamnăm această inițiativă a „neliniștitului cercetător” (St. Dumistrăcel) – mai ales că tâlcul întregului demers este relevant la final; de altfel, el transpare parțial și din titlu –, dar ne permitem să credem că lui Eugeniu Coșeriu i-ar fi plăcut să se confrunte, pe marginea acestui text, cu autorul.

În încheiere, ținem să apreciem, încă o dată, complexitatea lucrării de față, rigurozitatea demersului pe care e construită, precum și vastitatea perspectivei pe care le oferă. Fără îndoială, avem de a face cu o însemnată contribuție la valorificarea, pe linie creatoare, a teoriilor coșeriene, și va fi, de aceea, înalt apreciată atât de publicul avizat – lingviști și specialiști din domenii adiacente –, cât și, sau, poate, mai ales de studenții de la Litere, de tinerii cercetători pentru care antologia lui Cristinel Munteanu trebuie să devină lectură obligatorie.

Lilia STEGĂRESCU,
Nicolae JANTÂC

Îndrumarul urbonimic al Chișinăului

L.S. – cercetător științific,
Institutul de Filologie.

N.J. – cercetător științific,
Institutul de Filologie.

Recent, la Editura Profesional Service, a văzut lumina tiparului îndrumarul urbonimic *Chișinău. Istorie și actualitate. Ghidul străzilor* (206 p.). Cartea este la cea de a cincea ediție; precedentele au apărut cu titlurile: *Străzile Chișinăului. Nume vechi, nume noi* (1991, Editura Litera, 12 p.); *Nomenclatorul străzilor din Chișinău* (1992, Editura Materna, 16 p.); *Chișinău. Străzile orașului nostru* (1993, Editura Minerva, 64 p.); *Chișinău. Ghidul străzilor* (2000, Editura Iulian, 104 p.). Este o lucrare cognitiv-științifică și de interes public prin problemele și obiectivele cercetate, prin importanța și valoarea ei practică. Volumul doctorului habilitat în filologie Anatol Eremia constituie o materializare a unor ample investigații de informare și documentare în arhivele și bibliotecile din țară și de peste hotare.

Îndrumarul are menirea de a înlocui ghidurile urbonimice anterioare, deja învechite, și de a servi drept instrument de lucru util funcționarilor din administrația publică, din diferite instituții și întreprinderi (cadastru, poștă, transport etc.), fiind de un real ajutor locuitorilor și oaspeților capitalei.

Lucrarea impresionează prin informațiile de ordin istoric, cultural și edilitar, prin descrierea evenimentelor și faptelor din trecutul și prezentul orașului. Sunt de menționat compartimentele privind cronică documentară a urbei, eseurile istorico-geografice despre principalele zone, cartiere și alte obiective urbane: sectoare, suburbii, bulevarde, piețe, străzi. Aflăm, bunăoară, că vechiul sat Chișinău a fost proprietate domnească, pe care, în anul 1466, Ștefan cel Mare a donat-o unchiului său Vlaicu pârcălab. Mai târziu, în sec. al XVII-lea, Chișinăul va ajunge să cuprindă treptat și părți din moșiile mănăstirilor Galata și Sf. Vineri din Iași.

Etapele și procesele devenirii Chișinăului de la sat la târg și apoi la oraș sunt descrise amănunțit sub multiple aspecte: social, economic, cultural, edilitar. Sunt menționate datele și împrejurările apariției primelor întreprinderi industriale, a primelor așezăminte de cultură, școli, biblioteci etc. Sunt prezentate în plan istoric și arhitectural instituțiile de cult, bisericile din oraș. Este abordată în plan istorico-etimologic proveniența denumirii orașului, fiind susținută versiunea originii autohtone a toponimului, și anume că la baza oiconimului a stat vechiul cuvânt românesc, ieșit de mult din întrebuințare, apelativul *chișinău* „izvor, fântână arteziană”. Astfel de izvoare, după cum susține autorul, au existat în mai multe regiuni ale spațiului geografic românesc, fapt pe care îl atestă și vechile hrisoave: *Chișinăul de pe Bâc*, *Chișinăul de pe Răut*, denumit și *Chișinăul de sub Stâncă*, *Chișinăul Roșu* (nelocalizat), *Chișinăul Mare de pe Botna*, *Chișinăul de pe Criș* (România) ș.a.

Interesante din mai multe puncte de vedere sunt explicațiile etimologice propuse pentru mai multe nume de locuri și obiective urbane. Denumirea sectorului *Botanica*, de exemplu, ne amintește de vechea *Grădina botanică a Școlii de Pomicultură*, fondată la periferia de sud a orașului în anul 1842. Denumirea cartierului *Visterniceni* și cea a sectorului *Râșcani* reproduc, respectiv, titlul de rang al *vistierului Eremia* (sec. XVI) și numele demnitarului *Constantin Râșcanu* (sec. XVIII), foști proprietari ai ocinelor din partea locului. Vechi proprietari ale mănăstirilor sunt locurile de aflare a obiectivelor topografice de astăzi: cartierul *Galata* din preajma Aeroportului, cartierul și strada *Sfânta Vineri* din partea de sud-vest a sectorului Centru ș.a.

Informații și interpretări istorico-etimologice conțin și eseurile despre principalele bulevarde, piețe și străzi: *Calea Ieșilor*, pentru că avea direcția spre Iași, orașul de scaun al Țării Moldovei; *Calea Orheiului*, în trecut *Șleahul Orheiului*, care ducea spre orașul ținutal Orhei; *Piața Veche*, cea mai veche piață a Chișinăului, centrul urbei medievale, în preajma căreia se aflau amplasate vechea Catedrală, Biserica Sf. Ilie, Capela Domnească, principalele instituții administrative și casele nobililor basarabeni; *str. Albișoara*, toponim

istoric, menționat în 1436 cu forma *Fântâna lui Albaș*, care inițial pare să fi fost *Fântâna Albă*; *str. Armenească*, numită astfel la începutul sec. al XIX-lea după așa-zisa *Curte Armenească*, teren prevăzut pentru reședința episcopatului coloniștilor armeni din Basarabia; *str. A. Bernardazzi*, denumită inițial *Kuznecinaia*, după breasla fierarilor din vechiul oraș, cunoscută mai apoi și ca *str. Fierarilor*, redenumită în 1981 cu numele actual, în preajma aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Alexander Bernardazzi (1831-1907), arhitect-șef al Chișinăului în anii 1856-1878.

Semnificative și bine reperate documentar sunt urbonimicele: *Calea Basarabiei*, care amintește evenimente și fapte din trecutul istoric al provinciei Basarabiei: perioada inițială, când sudul teritoriului făcea parte din componența Țării Românești sub conducerea dinastiei domnitorilor Basarabi, secole la rând cunoscând zbucium intern și lupte pe plan extern pentru libertate și independență națională; *Calea Moșilor*, nume topic simbolic, mărturie a recunoștinței noastre pentru faptele demne ale predecesorilor, puntea de legătură peste vremi între generații, continuitatea tradițiilor și obiceiurilor străbune; *bd. Cuza-Vodă*, urbonim comemorativ ce evocă numele marelui voievod Alexandru Ioan Cuza (1820-1873), domn al Moldovei și Țării Românești (1859-1866), care a înfăptuit unirea Principatelor Române, devenind primul domnitor al Statului Național România (1862).

Ghidul urbonimic propriu-zis constă din două părți. *Partea I* cuprinde pentru unitățile topografice urbane: denumirile actuale recomandate, ortografiate în limba română și transcrise în limba rusă, denumirile anterioare, toate fiind însoțite de mențiuni privind localizarea urbonimicelor în cadrul orașului. *Partea a II-a* oferă cititorului aceleași informații, dar în ordinea onimică inversă: denumirile anterioare, denumirile actuale recomandate, ortografiate în limba română și transcrise în limba rusă, precum și mențiunile privind localizarea urbonimicelor respective.

Cât despre așa-zisele *denumiri anterioare*, în mare parte, acestea nu sunt altceva decât numele topice urbane de sorginte sovietică, ideologizate, de factură proletcultistă. Câteva exemple: *Armeiskaia, Iskra, Kirova, Komunarov, Komsomolskaia, Kotovskogo, Krasnoarmeiskaia, Krasnogvardeiskaia, prospect Lenina, Okteabraskaia, Orujeinaia, Pavlika Morozova, Sovetskaia*.

La acestea să mai adăugăm doar câteva denumiri monstruoase dintr-un cartier al orașului denumit de chișinăuieni, mai în glumă, mai în serios, „Mica Siberie”: *Altaiskaia, Amurskaia, Baikalskaia, Eniseiskaia, Irkutskaia, Krasnoarskaia, Kustanaiskaia, Omskaia, Tomskaia, Ussuriiskaia*.

Regretabil este faptul că din carte a fost omis capitolul, prezent în edițiile anterioare, privind etapele și procesele reglementării nomenclaturii topice a Chișinăului, la care a participat activ și autorul. Acesta releva dimensiunile luptei care s-a dat pentru restabilirea fondului urbonimic tradițional, ale eforturilor și perseverenței specialiștilor pentru a edifica domeniul onomasticii naționale. În acest scop, după cum se menționează în edițiile precedente ale îndrumarului, au fost studiate minuțios colecțiile de documente privind istoria Chișinăului, nenumăratele surse de arhivă (catagrafii, hărți și planuri ale orașului etc.). În procesul de redenumire a unităților urbane s-a ținut cont de specificul lor topografic și cadastral, de particularitățile fizico-geografice și naturale locale. Pentru multe obiective (cartiere, bulevarde, străzi) s-a revenit la denumirile lor tradiționale de până în anul 1940.

Străzi vechi, străzi noi, denumiri fondate și semnificative în plan istoric și contemporan sunt *bd. Dacia*, *bd. Ștefan cel Mare și Sfânt*, *Bd. Renașterii Naționale*, *Piața Marii Adunări Naționale*, *str. Alexandru cel Bun*, *str. M. Eminescu*, *str. N. Iorga*, *str. A. Mateevici*, *str. 31 August 1989...*

Subscriem la spusele unui oaspete al capitalei, specialist în materie: „Chișinăul e un oraș cu adevărat european, cu tot ce-i aparține, în plan istoric și contemporan. Trecutul și prezentul lui vorbesc prin înțeleptele și frumoasele denumiri de locuri și obiective urbane.”

Noul îndrumar *Chișinău. Istorie și actualitate. Ghidul străzilor*, de rând cu alte lucrări ale autorului – *Dicționar de nume geografice* (2005), *Dicționar geografic universal* (2008), *Localitățile Republicii Moldova* (2009) ș.a. –, constituie un studiu științific de bază al onomasticii ca disciplină lingvistică și ca domeniu de activitate aplicativ-practică și de interes public, având repercusiuni directe și pozitive asupra limbii și culturii naționale.

Constantin BURAC

O carte de istorie cu miză diplomatică

C.B. – prof. univ. dr.,
Facultatea de Arhivistică,
Academia de Poliție
„Alexandru Ioan Cuza”.
Coautor al volumelor
*Facultatea de Arhivistică –
istoric* (2002), *Documenta
Romaniae Historica*,
A. Moldova, vol. XX (1629-
1631), (2011). Semnează
*Ținuturile Țării Moldovei până
la mijlocul secolului al XVIII-lea*
(2002, lucrarea a primit
Premiul Dimitrie Onciul al
Academiei Române în 2004),
*Așezările Țării Moldovei din
epoca lui Ștefan cel Mare*
(2004).

În perioada 24-27 octombrie 2012 a avut loc cea de-a VIII-a ediție a Salonului de carte POLEMOS – istorie, științe politice, securitate și apărare, găzduit de Galeria Artelor a Palatului Cercului Militar Național din București.

Eveniment înscris între manifestările care au marcat, ca în fiecare an la 25 octombrie, *Ziua Armatei Române*, Salonul a fost organizat de Editura Militară și a avut drept parteneri Societatea Scriitorilor Militari, Cercul Militar Național, Biblioteca Militară Națională, Societatea Editorilor din România și Amplus International Ltd.

În cadrul târgului, Editura Cetatea de Scaun din Târgoviște a anunțat o nouă lucrare a istoricului Dorin Cimpoșu, intitulată *Regimul post-totalitar din Republica Moldova (1990-2012)*. Lansarea s-a desfășurat chiar în ziua de 25 octombrie.

Invitații speciali, care au exprimat unele considerații interesante și pertinente pe marginea noii lucrări privind istoria recentă a Basarabiei, au fost personalități notorii din domeniile istoriei și

Secvență de la lansarea cărții *Regimul post-totalitar din Republica Moldova (1990-2012)*

diplomației, precum: prof. univ. dr. Mihai Retegan de la Universitatea din București, specialist în istoria contemporană a românilor; Ion Bistreanu, diplomat de carieră, ambasador, șeful primei misiuni diplomatice a României în Basarabia, pe care a deschis-o în luna ianuarie 1992, autorul lucrării *Chișinău '92. File de jurnal*, publicată la începutul anului 2012; Alexandru Ghișa, de profesie istoric, consilier în Direcția Arhiva Diplomatică din M.A.E român; conf. univ. dr. Silviu Miloiu de la Universitatea Valahia din Târgoviște, președinte al Asociației Române pentru Studii Baltice și Nordice.

O manifestare similară a fost organizată și la Universitatea Valahia din Târgoviște, în data de 28 octombrie a.c., în cadrul unei mese rotunde pe tema Basarabiei, la care au participat, printre alții, și istoricii Ion Șișcanu și Gheorghe Cojocaru din Republica Moldova.

Vorbitorii au subliniat importanța apariției acestei cărți, care reprezintă o sinteză și, în același timp, o analiză a regimului politic posttotalitar din ultimii douăzeci de ani din Republica Moldova, cu accent pe consecințele, în mare parte negative, pe care acesta le-a avut asupra democratizării societății românești din stânga Prutului, asupra edificării statului de drept și, în general, a reformării instituțiilor statului în consonanță cu principiile și valorile Uniunii Europene la care această nouă entitate statală românească tinde să adere.

Alexandru Ghișa a accentuat, în acest context, că, la 200 de ani de la ocuparea de către Imperiul Țarist a teritoriului dintre râurile Prut și Nistru, o lucrare pe tema regimului posttotalitar din Republica Moldova (1990-2012) este cu adevărat binevenită. Deși tratează numai douăzeci și doi de ani din cei 200 care au trecut de la prima înstrăinare, autorul, dr. Dorin Cimpoșu, fost diplomat în cadrul Ambasadei României la Chișinău în primii ani după stabilirea relațiilor diplomatice între România și Republica Moldova, prezintă o sinteză a ceea ce a mai rămas din metamorfozele Basarabiei, respectiv actuala formațiune statală numită Republica Moldova. Descrierea evolutivă în plan politic și instituțional a Republicii Moldova, din 1990 până în 2012, surprinde aspecte relevante ale procesului de creare a statalității într-un teritoriu controversat astăzi din punctul de vedere al identității sale. După ce Basarabia a cunoscut profunde transformări demografice, cu strămutări de populație, mai multe valuri de deportări și colonizări soldate cu schimbarea structurii etnice, ea a fost supusă unor regimuri politice contrastante. Dacă adăugăm la acestea și amputările teritoriale în Nord – Ținutul Hotinului și în Sud – ținuturile dunărene și ieșirea la Marea Neagră, trecute la ceea ce a fost R.S.S. Ucraineană și rămase în Ucraina de azi, precum și alipirea Transnistriei – o piatră de moară greu de gestionat, înțelegem dificultățile în crearea și consolidarea statalității Republicii Moldova.

Autorul sintetizează și evoluția politică din momentul declarării independenței Republicii Moldova față de fosta U.R.S.S., cu succesiunea a 6 guvernări – de stânga și extremă stângă – timp de 18 ani și numai 4 ani cu guverne democratice de centru dreapta. Analiza comparată a acestor guvernări relevă, între altele, și eterogenitatea clasei politice de la Chișinău, supusă presiunilor politice și economice venite dinspre Federația Rusă – stat care își revendică succesiunea fostei U.R.S.S. – dar și „tentațiilor” democratice din Vestul Europei. Din lectura cărții rezultă că această clasă politică, „condamnată” la libertatea de a-și alege propriul destin, nu a decis încă în ce direcție să îndrepte Basarabia, după douăzeci și doi de ani.

Indirect – a conchis Alexandru Ghișa –, prin publicarea cărții *Regimul post-totalitar din Republica Moldova (1990-2012)*, autorul supune atenției factorilor de decizie din România necesitatea stabilirii unei strategii coerente în relația cu Republica Moldova și asumarea responsabilității în implementarea acesteia.

Vasile BAJUREANU

O carte necesară despre Nominativul temic

V.B. – dr. în filologie, prof. de limbă și literatură română, Liceul „L. Damian”, Râșcani.

În lucrarea monografică *Tipologia structurilor cu Nominativ temic în limbile română și rusă* (Chișinău, 2011, 153 p.) semnată de Liliana Jalbă-Ciudin* sunt abordate structuri gramaticale mai puțin cercetate în literatura de specialitate. Deși în unele lucrări s-a pus problema acestora, sursele la care a apelat cercetătoarea nu au făcut decât să-i ofere sugestii, repere științifice și practice pentru a efectua un studiu mai aprofundat în baza materialului faptic de limbă română și rusă.

Menționăm că structura cu „Nominativ temic” (NT) solicită din partea cercetătorilor aplicarea asupra unui material foarte amplu și studierea unui aparat teoretico-practic din diverse domenii ale lingvisticii, un „ascuțit” simț al limbii și capacitatea de a citi printre rândurile textului scris, intuiție estetică etc.

Referindu-se la originalitatea structurilor analizate și cercetate, autoarea menționează, pe bună dreptate, că ele dispun de un potențial stilistico-emotiv înalt și din punct de vedere structural gramatical au un caracter binar, primul element fiind un substantiv la cazul nominativ care numește, în general, *tema*.

* Autoarea a publicat mai multe articole la tema cercetată, care reprezintă, de fapt, teza ei de doctor în filologie, susținută în 2000 la U.S.M., îndrumători științifici fiind dl prof. univ., dr. hab., m. c. al A.Ș.M. Anatol Ciobanu și dl prof. univ., dr. Petru Tolocenco.

Prezenta lucrare se constituie din șase părți: introducere, trei capitole, concluzii, bibliografie.

În *introducere* autoarea pune la curent cititorul că fenomenul în discuție este atestat atât în limba română, cât și în cea rusă, fapt ce ne sugerează ideea că vom avea de a face cu o lucrare de sintaxă comparativă sau contrastivă. Tot aici sunt conturate și obiectivele pe care și le puntează autoarea pentru realizare: a stabili corelația dintre NT și propoziția nominativă propriu-zisă; a explica particularitățile definitorii ale structurilor cu NT în limbile română și rusă; a evidenția condițiile de plasare în text a NT; a realiza o tipologie a NT în baza materialului român / rus; a scoate în relief potențialul stilistic al structurilor analizate.

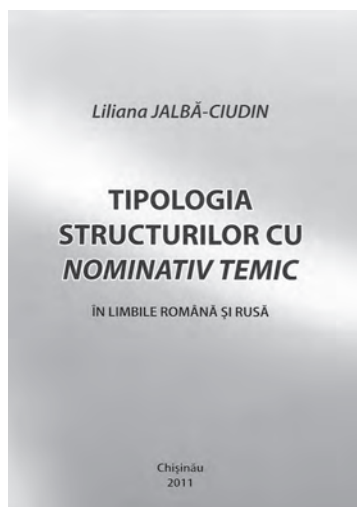
În capitolul I – *Controverse în jurul propozițiilor monomembre. Propoziția monomembră nominativă* (PMN) – autoarea analizează surse teoretico-practice asupra problemei vizate, realizând un dialog al opiniilor la acest subiect, ca, prin urmare, să identifice specificul PMN. O concluzie importantă a analizei este concepția predicativității contextuale, implicite (*Clopotul sună dogit 12 ore. Miezul nopții*).

Referindu-se la predicat ca noțiune gramaticală, autoarea apelează și la sensul filozofic al predicăției care este ideea de mișcare, fenomen obiectiv și perpetuu, datorită căruia există macro- și micro-universurile, iar noțiunile, obiectele, fenomenele din lumea înconjurătoare se află într-o interacțiune universală.

Cercetătoarea propune o clasificare judicioasă a propozițiilor nominative, având la bază principiile structural, semantic și funcțional și delimitând cinci categorii:

1. PMN – existențiale;
2. PMN – demonstrative;
3. PMN – calitative;
4. PMN – numitoare;
5. PMN – evocatoare.

În capitolul II – *Nominativul temic – o structură sintactică specifică* – nucleul științifico-practic îl constituie paragraful 2.3: *Intonația și semnele de punctua-*

ție în structurile cu *Nominativul temic*. Autoarea monografiei susține părerea lui J. Lyons că intonația este un atribut important de organizare fonică a materialului verbal, prin care înțelegem variațiile de înălțime a vocii la rostirea unui element al vorbirii (a unei propoziții, a unei sintagme, a unui cuvânt), derivând din intenția conturării unui sens. Însă grafic aceste variații pot fi rediate doar prin semne de punctuație, conform opiniei prof. A. Ciobanu, susținută și de Liliana Jalbă-Ciudin. În continuare autoarea afirmă că intonațiile „meditativă” sau visătoare a NT motivează și diversitatea semnelor de punctuație existente în limbile română și rusă, pe alocuri și franceză.

În această ordine de idei, bazându-se preponderent pe factori extralingvistici, pe material factual de limba română, rusă și franceză selectat din operele diferiților autori clasici și contemporani, L. Jalbă-Ciudin a reușit să demonstreze și să argumenteze importanța utilizării semnelor de punctuație (8 la număr) plasate în postpoziția structurilor cu NT și generarea de către acestea a diverselor valori stilistico-emoțive (vezi p. 57-65).

În capitolul III – *Modele structurale și semantice ale Nominativului temic* – L. Jalbă-Ciudin analizează și aduce exemple de NT de ordinul componentei la nivel morfologic. Observăm că în structurile vizate prevalează substantivul, dar nu sunt excluse și alte părți de vorbire, anticipate sau urmate de interjecții, conjuncții, având și ele un rol bine determinat: de anunțare, de accentuare etc.

În paragraful 3.2 *Clasificarea semantico-funcțională a Nominativului temic* ar fi fost binevenită, credem, și identificarea valorilor circumstanțiale ale unor structuri cu NT. Iată un exemplu: „Tăcere... Este ora acum a ne ruga” (p. 27). Aplicând metoda analizei transformaționale, vom observa că *Tăcere* se pretează la două transforme, determinând astfel două valori circumstanțiale – de timp și de cauză.

În concluzie, menționăm că lucrarea a fost bine reperată la nivel științific, teoretic și practic, iar investigațiile obținute vor contribui, sperăm, la aprofundarea studierii sintaxei și stilisticii în limbile cercetate, la elucidarea unor probleme dificile de gramatică. Unele dintre tezele lucrării pot servi drept teme la întocmirea cursurilor opționale ce vor contribui la educarea și dezvoltarea simțului limbii al celor ce vor consulta monografia de față.

Nicolae DIMA

Jurnalul unui român basarabean**Ion Cepoi, Pe urmele mele, Chișinău,
Editura Pontos, 2007, 403 p.**

N.D. – prof. dr., fost redactor la „Vocea Americii”, fost profesor la Școala Superioară Militară Americană de la Fort Bragg, în prezent pensionar și freelance writer, Statele Unite. Dintre volumele publicate: *Bessarabia and Bukovina: The Soviet-Romanian Territorial Dispute* (1982), *From Moldavia to Moldova* (1991), *Moldova and the Trans-Dnestr Republic* (2001), *Jurnal Etiopian* (2007), *Culture, Religion, and Geopolitics* (2010).

L-am întâlnit prima oară pe autor în 1971 cu prilejul trecerii mele prin Los Angeles. L-am revăzut ulterior la întrunirile Academiei Româno-Americane și mai târziu ne-am reîntâlnit la Chișinău. Căsătoria sa cu Stela, fosta mea colegă de facultate, ne-a apropiat și mai mult, iar în ultimii ani i-am vizitat la noua lor reședință din Las Vegas. La una dintre revederile noastre Ion mi-a oferit cartea sa *Pe urmele mele*, la care voi face referință în rândurile ce urmează.

Fratele Ion Cepoi s-a născut în 1923 într-un sat din Basarabia și a trăit în felul său tragedia acestui străvechi pământ românesc. Sfârșitul războiului l-a prins în Germania. Fusesse trimis acolo în primăvara lui 1944 la o școală de subofițeri. Schimbarea armelor de către România îl arunca într-un lagăr. Trăiește clipele grele ale încheierii războiului și are norocul să ajungă în zona de ocupație americană. Se îmbolnăvește și traversează momente de grea cumpănă. După șapte ani, emigrează în Statele Unite, unde îl

așteaptă un alt început dificil. Muncește, face mari eforturi, studiază, devine inginer și, printr-o voință puternică, îți schimbă destinul, afirmându-se profesional și integrându-se în cercuri americane prestigioase. Astfel, întâlnește mulți lideri, între care îl menționez pe fostul președinte Reagan. Pe plan social, este ajutat mult de soția sa Stela și împreună organizează activitățile elitei românești din California. O mare realizare pentru amândoi este și coordonarea vizitei la Los Angeles a regelui Mihai. Sunt totuși niște realizări pentru fiul unui mic sat basarabean...

Ion se întoarce în România după 35 de ani și acasă, în Basarabia, după 37 de ani. La încheierea unei cariere ample și bogate, scrie această carte fascinantă. Narațiunea, o cronică întinsă pe o perioadă de aproape 50 de ani, are 400 de pagini, se desfășoară pe etape succesive cronologic: România și Basarabia natală; Anii petrecuți în Germania; America; Călătoriile pe mapamond, alte consemnări. În calitate de geograf preocupat de reîntregirea țării, am urmărit cu mult interes relatările din Basarabia. Și m-au răscolit din nou suferințele fraților noștri de peste Prut ajunși pe mâinile rușilor și ale altor alogeni, care, în numele noii religii comuniste, au încercat să ne anihileze.

M-au fascinat, de asemenea, relatările sale despre viața de zi cu zi din Germania anilor 1944-1951. Am citit destulă istorie, dar e cu totul altceva când un martor ocular descrie în mod realist și nepărtinitor clipele prin care a trecut în acei ani de mari frământări. M-au absorbit și mărturisile sale despre primii ani în America. Am comparat dificultățile prin care a trecut generația lui în procesul de integrare cu dificultățile întâmpinate de generația mea cu 25 de ani mai târziu. Generația imigranților din anii '50 a avut totuși noroc! Începutul a fost întotdeauna greu în America, dar atunci oamenii se puteau afirma prin muncă și efort. Se găsea de lucru, iar pentru cei care alegeau să studieze, universitățile erau accesibile. Cea mai mare diferență consta însă în faptul că pe acele vremuri absolvenții puteau fi ușor încadrați în câmpul muncii. Era nevoie de cadre pregătite; mulți tineri intelectuali au ajuns în posturi mari; și majoritatea lor și-au creat situații bune. Erau anii apogeeului postbelic al puterii și prosperității americane. În anii '50, ordinea socială și moralitatea erau și ele altfel. Astăzi au dispărut idealurile. Au mai rămas doar interesele și banii...

Am găsit totodată cunoștințe și afinități comune cu autorul. Pe unele dintre organizațiile și personalitățile descrise în carte le-am cunoscut și eu mai târziu. Autorul le-a prins în plinul activității lor, ca, de exemplu, Comitetul Național Român și Fundația Iuliu Maniu, iar eu le-am prins la apusul lor. Ion Cepoi nutrește respect pentru unele dintre acele personalități: Veturia Manuilă, Ion Rațiu, Jean Moscopol..., pe care i-am cunoscut personal. În același

timp, are o atitudine rezervată față de fostul Comitet Național Român condus de Constantin Visoianu. Eu am colaborat cu acel comitet, dar știu că, într-adevăr, nu a oferit niciodată vreo dare de seamă asupra fondurilor lăsate de mareșalul Antonescu. Mă întreb însă, ce altceva se putea face în condițiile în care Washingtonul promova comitetele naționale numai în măsura în care își urmărea interesele? Mult mai târziu mi-am dat seama că totul a fost un joc bine regizat...

În lucrarea lui Ion Cepoi pasajele subiective, ținând de dimensiunile existențiale individuale, sunt lesne de identificat, dar faptele istorice sunt reale și ele rămân pentru totdeauna. Altfel, fiecare dintre noi se poate regăsi în mărturiile autorului. Cei care nu au trăit exilul îl pot înțelege din asemenea cărți. Personal, absorbit de lectură, m-am simțit uneori spectator, dar de multe ori m-am simțit actor în descrierile autorului; actor în piesa mării drame a poporului român. Și am înțeles mai bine America înaintașilor mei citind cartea confratelui Ion Cepoi. Felicitări!

Doina CERNICA

Grădina românilor pe cerul timpului

D.C. – membră a Uniunii Scriitorilor din România, a Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România și a Uniunii Internaționale a Presei Francofone, este autoare a unor cărți de proză și publicistică, traducătoare și realizatoare a paginilor săptămânale de literatură și artă de la cotidianul „Craion nou”, Suceava. Distinsă cu premii naționale și internaționale. În anul 2011, orașul Terville (Franța) i-a acordat Marele Premiu „Pentru calitatea scrisului și pentru talentul de povestitoare”.

La Suceava, în partea centrală a orașului, există o casă cu o grădină. În orice anotimp, chiar și iarna, când brazii îi scânteiază sub horbota zăpezii, această grădină îmi pare cea mai frumoasă nu din Bucovina, din întreaga Românie. O încântare în sine, cu flori, arbuști, pomi, copaci, care îi dau culori diferite în curgerea anului, nu pot să o privesc fără să o văd ca pe un semn al mării grădini a neamului românesc. Dar dacă ea emoționează la gândul că semințe, răsaduri, butași au fost puși în țărână de părintele Simion Florea Marian, că miresme și tușeuri aparte ne sunt dăruite de urmașii lor vegetali în care sevele continuă să urce ca sângele într-o spiță omenească, sentimentul inegalabilei construcții a preotului academician-profesor-folclorist-etnograf („singurul etnograf român, deocamdată”, îl proclama în 1882 basarabeanul Bogdan-Petriceicu Hasdeu) este copleșitor. Iar admirația pe care o generează poartă pecetea uluirii pe care continuă să o stârneasă piramidele sau oricare din uriașele, superbe edificii ale Antichității și Evului Mediu. Dacă în cazul acestora, însă, misterul privește perfecțiunea calculului, tehnicilor și a forței umane implicate, la cărturarul român impresionează amploarea lucrării, cea mai importantă dintr-un șir de lucrări importante, inițiată și realizată ca și cum ar fi avut la dispoziție un secol întreg de muncă creatoare. Dar lui Simion Florea Marian i-a fost dat să trăiască doar 60 de ani (1847-1907). E drept, 45 dintre aceștia au însemnat și trudă pentru, și visul neîncetat la *Botanica poporană română*.

Uneori în grădina Casei Memoriale „Simion Florea Marian”, Suceava, cu razele soarelui spre asfințit, adăugând luminozitate părului ei de aur, poți să zărești o siluetă feminină, care smulge o buruiană, udă florile, fixează câte un tutore pentru tulpinile firave sau ramurile aplecate de fructe ori de bătrânețe. Alteori, lângă brazi,

părănd a se cufunda în amintiri, întră într-un dialog de taină cu părintele. Cui o cunoaște, imaginea poate să-i evoce un anahoret de vorbă cu Cel-de-Sus. Este dr. Aura Brădățan, muzeograf, editoarea *Botanicii*, laureată a Premiului Academiei Române. Comparația cu un anahoret vine și din aceste consultări în gând cu autorul grădinii, dar ține mai ales de efortul nebunesc de a coborî în singurătate pe tărâmul manuscrisului *Botanicii*, de a-l descifra, de a-l studia, de a-l interpreta, de a-l comenta și de a-l aduce la lumina tiparului. Plătind, fiindcă, așa cum se zice, chiar totul se plătește pe lumea aceasta, și prețul creșterii numărului de dioptrii la ochelari. Dar pentru că editoarei nu i-ar plăcea să insistăm asupra sacrificiului personal, asupra temerității și devoțiunii sale, să spunem doar că, așteptată un secol de cartea grădinii neamului românesc, dr. Aura Brădățan s-a dovedit providențială pentru soarta acestei opere de geniu. Deoarece lucrând negrăbit, temeinic, părintele Marian nu a apucat nici să-și publice și nici să-și definitiveze *Botanica*, lăsând pe masa de lucru 12 volume, cu 5942 de file scrise aproape întotdeauna pe o singură parte, împărțite în 520 de capitole și un ierbar. File păstrate de urmași cu deosebit respect și cu dubla conștiință a extraordinarei sale valori și a uriașei dificultăți de a o pregăti pentru publicare. Cel mai îndreptățit să o facă, fiul cărturarului, Liviu Marian, doctor în litere și filozofie, și-a dorit-o din toată inima: „Opera aceasta, desigur cea mai importantă și mai voluminoasă din câte a scris, va apărea atunci când îmi vor îngădui nevoile și vremea să o desăvârșesc și când se va afla cine să o tipărească așa cum și-a dorit-o, cu ilustrații. (...) Nădăjduiesc însă să pot duce la bun sfârșit opera rămasă nedesăvârșită, având ajutorul tuturor acelor cari au sprijinit pe părintele meu”. Însă nici nevoile, nici vremea nu au fost de partea sa. Preocupările legate după Primul Război Mondial de organizarea învățământului în limba română în Basarabia, profesoratul și directoratul la Chișinău, ca și moartea prematură nu i-au îngăduit să o ducă la capăt. S-a străduit în același sens, fără să izbân-

dească, și Mihai Căraușu, ginerele lui Simion Florea Marian, „singurul care cunoștea manuscrisul în întregul lui”, spune Aura Brădățan. Poate că vor fi dorit-o și muzeograful de dinainte ai Casei, și prin mâna lor a trecut comoara manuscrisului, dar nu s-au încumetat, fie descurajați de greutatea acaparantă a întreprinderii, fie mai atrași de propriile scrieri. Un cuvânt însă și despre Casa manuscrisului *Botanicii* și a grădinii, „casa câștigată cu condeiul” (cum scrie Liviu Marian că se bucura să spună), casă aparținând azi Muzeului Bucovinei, de pe strada care poartă numele cărturarului: a fost cumpărată din cei 4.000 lei aur, valoarea Premiului „Năsturel Herescu”, pe care Academia Română i l-a acordat în anul 1884 pentru lucrarea *Ornitologia poporană română*, și în ea și-a trăit Simion Florea Marian sfertul de veac cel mai fertil al vieții sale. „Câți trecători întârziați, scrie Liviu Marian în biografia dedicată tatălui său, întorcându-se de la locurile de petrecere și veselie deșartă, vor fi zărit târziu noaptea geamul luminat de la casa părintelui Marian? Și câți din cei ce știau ce lucra vor fi înțeles ce e munca și cum se câștigă numele cel bun în viață, pe care nu-l va înghiți groapa odată cu trupul de țărână?” Să mai spunem doar atât: în această casă, lui Simion Florea Marian i-a fost oaspete Mihai Eminescu. Și să mergem mai departe, întârziind totuși un moment și în grădină, ca să menționăm mărturisirea ginerelei, „...grădina casei, pe care o îngrijea cu dragoste și delicatețe de naturalist, avea funcția de anexă a mării sale biblioteci”, și ca să-l privim pe cărturar cu ochii fiicei sale: „...îmbrăcat în cămașă albă și pantaloni gri, își sufleca mânecile, scuipa în palme și se apuca de cosit iarba, ca să-și aducă aminte de vremurile când era flăcău la Ilișești. Părul ondulat natural îi cădea în plețe, fluturat în vânt”.

Apărută în 2008, la Editura Mușatinii, Suceava, vol. I (A-F), și în 2010 (efectiv în 2011) la Editura Academiei Române, vol. II (G-P) și vol. III (G-Z), cu introducere, repere biobibliografice, indice *Botanica*, indice capitole publicate antum / postum, text stabilit, indice informatori și bibliografie de Aura Brădățan, *Botanica poporană română* a fost încununată de Academia Română, după tipărirea primului volum, cu Premiul „Simion Florea Marian” în domeniul etnografiei și folclorului, acordat autoarei ediției sale critice, Aura Brădățan. Numărând peste 2000 de pagini în format academic, trilogia reunește 520 de titluri (în limba română – varianta preferată de părintele Marian și, probabil, cea mai cunoscută – și în latină), cu ilustrații color ale plantelor (dar și cu fragmente din manuscris în facsimil și reproducerea integrală a ierbarului), cu cele aproximativ 4000 de denumiri sub care erau cunoscute de români în secolul al XIX-lea. Descrierea fiecărei făpturi vegetale din grădina neamului, a răspândirii și, eventual, a apariției la noi este însoțită de semnalarea bogată a prezenței ei în literatura populară, de precizarea utilizării în medicina populară și în industria casnică (nu o dată cu rețeta preparării leacului

sau cu amănunte privind tehnologia produsului la baza căruia se află), în igiena corporală, în întărirea fizică și psihică a copiilor, în îngrijirea animalelor, în bunul mers al gospodăriei. Credințele și superstițiile vremii alcătuiesc un halo care nu le datează, ci le încarcă și le transportă peste timp cu o minunată poezie. Veritabilă comoară pentru etnografi, lingviști, botaniști, folcloriști, *Botanica poporană română* este o operă magistrală, cu un loc rezervat în bibliotecile specialiștilor încă de la ceasul în care au început să-i fie tipărite în reviste primele titluri, dar la fel de potrivit, azi, și în biblioteca oricărui intelectual, indiferent de formație, în bibliotecile instituțiilor de învățământ, în farmacii, în cabinete medicale, în școlile de arte și meserii, în bucătării ș.a. Caracterul ei popular datorat răspunsului pe care îl căutăm azi la teoreticienii medicinei alternative, farmecului poveștilor, snoavelor, cântecelor (și descântecelor) sale, virtuților explicite și implicite de carte de învățatură nu-i scade nicio clipă însemnătatea științifică. Dimpotrivă, ca orice capodoperă, păstrându-și nealterată valoarea, poate să arate un chip prietenos fiecărui cititor.

Mai mult decât atât, *Botanica poporană română* este un document al unității neamului. Diferențele, în ceea ce privește denumirile, sunt mici, asemănările reliefate de literatura populară, de credințele și superstițiile, precum și de întrebuirile plantelor din grădina ei sunt atât de mari, încât, străbătând-o cu atenție și încântare, nu poți să nu o simți ca fiind marcată de pecetea aceleiași sânge, a aceleiași familii, în care cuvântul este vehiculul material al unui simțământ imponderal, unificator. Previzibil, părintele își începe povestea – fiindcă, așa cum spuneam, vorbim, paradoxal, de o lucrare științifică ce este totodată o carte a poveștilor românilor despre „arborii (copacii), tufele, copăceii, buruienile, ierburile, bureții și musciurile” lor – cu Bucovina, centrul vieții și lumii sale, căreia îi alătură, rând pe rând, și după geografia informativelor săi, Moldova, Țara Românească și Transilvania, uneori și Maramureșul, Banatul și chiar Macedonia. Moldova cu tot cu Basarabia, firește, înțelegem Moldova lui Ștefan cel Mare, deși câteodată particularizările, numeroase în special pentru Bucovina, o nominalizează ca atare, de pildă în cazul spinului *holera* (*Xanthium spinosum* L.), neaflat înainte în Bucovina și sosit aici odată cu *holera* și leac împotriva ei: „După anul 1821 însă, adică de la *cea dintâi holera*, a venit acest spin în cozile boilor aduși din Basarabia...”; „*Holera* se întrebuițează de către românii din *Bucovina* și din *Moldova* ca medicament în contra boalei cu acest nume”. Sau al *linterii* (*Ervum Lens* L.): „Așa românii din Basarabia, care au chelbe, pisează *linterii* și *fasole*, precum și alte legume și, prăjindu-le pe toate la un loc, fac dintr-însele un fel de alifie cu care se ung apoi pe cap”. În același timp, nu lipsesc generalizările: „Sub numirea de *laptele-cânelui* sau *alior* înțeleg românii de pretutindene...” (s.n.); „Fiind leuș-

teanul (...) **foarte întrebuințat de poporul român de pretutindene...**; „...*macul se-ntrebuințează de către româncele noastre* la vrăji și farmece...”; „Planta, care **după credința și spusa românilor de pretutindene** le place albinelor mai mult...” (s.n.).

Botanica poporană română sugerează cititorului o istoricitate a denumirilor, a utilizărilor vegetalelor nu doar prin veacul petrecut între scrierea ultimelor rânduri și editarea ei, ci chiar la ceasul așternerii pe hârtie a cunoștințelor privitoare la o plantă sau alta: „Cu *fumul de ardei* se serveau pârçălabii cei vechi pentru a împlini banii birului ori ai clăcii...”. Apoi grădina cărții este și grădina soiurilor pe cale de dispariție, dar și a celor nevăzute, neîntâlnite, știute doar din cântece și povești, cum ar fi *fărașul, leul, plugul, sohotna*. Astfel că, în întregul ei, grădina românilor povestită de Simion Florea Marian nu este doar oglinda de hârtie a acesteia în vremea cărturarului, ci o entitate vie, cu propriile-i transformări, care îi hrănește și îi ocrotește, care le aparține și căreia îi aparțin, ca și pământul pe care trăiesc și aerul pe care îl respiră. O grădină însuflețită, ca toate lucrările părintelui Marian, de duhul românismului.

Ludmila BULAT

Hronicul unei biblioteci

L.B. – publicistă, redactor
de carte.

Prin cartea *Biblioteca Onisifor Ghibu. Două decenii de istorie. Monografie* jurnalista Raia Rogac (Chișinău) și dr. Ion Constantin (București) vin să demonstreze că pe parcursul a douăzeci de ani prestigioasa instituție de cultură a înscris adevărate pagini de istorie. Pe coperta cărții este înfățișată sala acestui așezământ, în care s-au petrecut sumedenie de manifestări, protejată de chipul patronului ei spiritual Onisifor Ghibu și privegheată de imaginea Eminescu-Arbore de pe superbul tablou al lui Aurel David – ca o amintire că biblioteca a fost inaugurată la 15 ianuarie 1992.

Cartea se deschide cu o prefață „Biblioteca „Onisifor Ghibu”, o bibliotecă a speranței naționale”, semnată de conf. univ. dr. Lidia Kulikovski, director general al Bibliotecii municipale „B.-P. Hasdeu”, și încă o prefață „Câteva stări sufletești”, autor dr. Florin Rotaru, director general al Bibliotecii metropolitane București, mărturie că instituția respectivă este rodul eforturilor, strădaniilor unor personalități de pe ambele maluri ale Prutului.

În primul capitol sunt expuse demersurile întreprinse privind apariția instituției. La 2 septembrie 1990, Petre Roman, prim-ministru al Guvernului României, emite o hotărâre, prin care Primăria municipiului București este abilitată, ca prin subdiviziunile sale – inspectoratul municipal pentru Cultură și Biblioteca municipală „Mihail Sadoveanu” – să organizeze la Chișinău o bibliotecă publică, asigurând-o cu donații treptate de mobilier specific bibliotecilor, cărți, periodice etc. La fondarea bibliotecii și-au adus contribuția: primarul Ștefan Ciurel, Paul Caravia, director adjunct

al inspectoratului pentru Cultură din Primăria București, Gheorghe Vuluță, directorul Bibliotecii municipale București, Florin Rotaru, pe atunci specialist la inspectoratul pentru Cultură al municipiului București, cărturarul, dr. în economie Octavian Ghibu. Biblioteca a apărut într-o perioadă favorabilă pentru cultură: ministru al Culturii și Cultelor era Ion Ungureanu, al Educației – Nicolae Mătcaș; primar de Chișinău – Nicolae Costin, director al direcției Cultură a municipiului Chișinău – Iulian Filip. Ideea a fost susținută de Mircea Druc, prim-ministru al Republicii Moldova, Alexandru Moșanu, președintele Parlamentului, Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova. Biblioteca a apărut într-o perioadă când se simțea o lipsă acută de carte românească în grafie latină, cititorul basarabean era flămând de carte românească.

Capitolul doi, un capitol amplu, este consacrat familiei Ghibu, autor Ion Constantin. Onisifor Ghibu a fost o personalitate polivalentă a culturii românești – pedagog, istoric, publicist, memorialist, un om de o vastă cultură. Sosit în Basarabia în anii 1917-1918, a participat cu întreaga ființă la mișcarea națională din Basarabia, s-a încadrat în trezirea conștiinței naționale adormite a populației băștinașe. În cartea *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri* (apărută în 1992 la Editura Universitas, Chișinău) Onisifor Ghibu mărturisește: „...am cumpărat pe bani proprii câteva mii de Abecedare, cărți de citire, istorii, geografii și aritmetici pentru școlile primare – golind toate librăriile din Iași și ducând peste Prut o pradă pe cât numai s-a putut de bogată, ceea ce a permis apoi cursurilor de învățatură să se desfășoare în condiții relativ satisfăcătoare”. Fiii Octavian Ghibu, un mare cărturar și patriot, și ing. Mihai Ghibu, cel mai tânăr fiu al lui Onisifor Ghibu, trecut în neființă la onorabila vârstă de 93 de ani, au continuat opera tatălui. Ei au donat întreaga bibliotecă a părintelui lor Bibliotecii „Onisifor Ghibu”, îndeplinind în felul acesta o datorie de suflet, au întreținut cele mai strânse relații cu instituția respectivă, îmbogățind-o mereu cu donații, participând la diverse evenimente culturale.

Destul de dens, consistent este capitolul „Cronologie”. Autoarea Raia Rogac a trudit mult în arhiva bibliotecii pentru a selecta cele mai importante evenimente și a le trece în revistă. Este necesar să le numim, în primul rând, pe cele devenite tradiționale: Zilele Onisifor Ghibu, Zilele Mircea Eliade, ședințele Cenaclului „Mihai Eminescu” (președinte Ion Hadârcă), ședințele Cenaclului „Iulia Hasdeu” (președinte Eugenia Bulat) ș.a.m.d. Vom enumera doar câteva lansări de carte memorabile ale unor personalități de primă mărime: întâlnirea cu poeta și eseista Ana Blandiana cu prilejul lansării volumului antologic *La cules de ingeri*, apărut la Editura *Litera* din Chișinău (1997); lansarea în premieră absolută a romanului *Fabricius* a domnului Radu Vasile, prim-ministru al României (1999); lansarea cărții *Audiențe în aer liber* (2 vol.), autor Constantin Simirad, primarul general al municipiului Iași (2000) etc. În cadrul Salonului muzical a

avut loc întâlnirea cu celebrul interpret Tudor Gheorghe (1997); un spectacol prezentat de Maria Bieșu, prim-madona Operei Naționale, cea mai bună *Cio Cio San* din lume, o întâlnire cu Ion Paulencu, solist al Operei Naționale, sunt doar câteva; Salonul de Arte Frumoase din incinta bibliotecii a găzduit sute de expoziții ale artiștilor plastici din Republica Moldova, precum și din alte țări.

Următoarele două capitole cuprind amintiri, impresii ale unor personalități marcante despre prestigioasa instituție de cultură: Alexandru Moșanu, Ion Ungureanu, Gheorghe Vuluță, Mihai Cimpoi, Nicolae Dabija, Ion Hadârcă, Vlad Pohilă, Anatol Petrencu, Iurie Colesnic și încă mulți, mulți alții. Biblioteca este apreciată prin cele mai frumoase calificative: *Miracolul Ghibu* (Valeriu Saharneanu); *Biblioteca mea de suflet* (Maria Mocanu); *Simbol al românismului* (Ninela Caranfil); *Locul unde se întâmplă mistere* (Claudia Partole); *Ambasador al cărții* (Claudia Șatravca); *O instituție de cultură europeană* (Andrei Viziru) etc. Sunt prezentate autografe și dedicații din Cartea de Onoare a bibliotecii.

Dar biblioteca a avut de înfruntat și perioade extrem de dificile. În perioada de guvernare agrariano-comunistă s-a pornit o ofensivă de a lichida această instituție, li se deconecta curentul, li se închidea apa... În apărarea bibliotecii s-au ridicat mari personalități, bibliotecarele aflându-se pe baricade...

Într-un capitol aparte sunt prezentate publicațiile Bibliotecii „Onisifor Ghibu”, nu sunt multe, dar reprezentative, spre exemplu: *Mihai Viteazul: Bibliografie* (2000); *Nicolae Iorga și permanențele istoriei: Bibliografie selectivă* (2006); *Nicolae Titulescu – figură emblematică a diplomației internaționale: Bibliografie selectivă* (2007) etc.

Impresionează și numărul mare de articole, informații scrise despre instituția respectivă – 1035! toate enumerate în capitolul „Biblioteca în mass-media”.

Cartea se încheie cu o bogată iconografie, care prezintă secvențe de la numeroasele manifestări ce s-au derulat în sediul Bibliotecii „Onisifor Ghibu”.

***

La 23 octombrie 2012 în incinta Bibliotecii publice „Onisifor Ghibu”, în cadrul suitei de manifestări prilejuite de împlinirea a 135 de ani de la fondarea Bibliotecii municipale „B.-P. Hasdeu”, a avut loc lansarea cărții nominalizate. Au fost prezenți o bună parte din cei care au pus umărul la fondarea ei: Florin Rotaru, Lidia Kulikovski, Ion Ungureanu, Mihai Cimpoi, Iulian Filip, autorii volumului Raia Rogac și Ion Constantin, dr. Marian Nencescu, redactor-șef al revistei de notorietate „Biblioteca Bucureștilor”, numeroși oameni de cultură. S-au evocat momente frumoase, s-au depănat amintiri, dar principalul gând care s-a accentuat a fost: oricine va fi director, oricine vor fi colaboratorii, să țină întotdeauna sus făclia românismului, acesta a fost visul lui Octavian Ghibu.

Anatol EREMIA

Ion Dumeniuk – pedagog de vocație, exigent om de știință

A.E. – dr. hab., cercetător conferențiar, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, 2009.

Oamenii se întâlnesc și se cunosc din întâmplare, dar se împrietenesc nicidecum întâmplător. Prietenii nu se fac, prietenii se regăsesc în fapte de valoare. Prietenia presupune o comuniune de idei și opinii, de fapte și acțiuni concrete. Prezența acestor valențe umane unește oamenii, îi mobilizează întru realizarea unei cauze nobile.

Ion Dumeniuk mi-a fost prieten. L-am cunoscut de pe când era tânăr profesor universitar, cu ocazia participării noastre la lucrările unei conferințe științifice, în cadrul căreia Domnia Sa a prezentat un referat în lingvistica generală, iar eu o comunicare privind reglementarea onomasticii naționale. Din cele relatate de coleg îmi notasem câteva idei care mi s-au părut interesante: referitoare la

Primul redactor al revistei noastre, Ion Dumeniuk (5.V.1936 – 3.XI.1992), a fost înalt apreciat de către Eugeniu Coșeriu. Emblematic este în acest sens preambulul unei magistrale prelegeri (*Unitate lingvistică – unitate națională*, „Limba Română”, nr. 2, 1992, p. 11-17) pentru înțelegerea realităților lingvistice din stânga Prutului și a contextului ce a anticipat „revoluția lingvistică” de la noi: „Aș vrea să dedic aceste cuvinte mai întâi memoriei aceluia care a fost un mare promotor și apărător al limbii române în Republica Moldova, fratelui nostru Ion Dumeniuk și, în același timp, intelectualilor, poezilor, scriitorilor din Basarabia, care au redeșteptat poporul, cel puțin cât privește substanța limbii, dacă nu și numele limbii, pe care acum îl vedem din nou în pericol.”

Prelegerea a fost rostită la Iași, în octombrie 1993, în cadrul Conferinței naționale de filologie „Limba română – azi”, ediția a III-a.

metodologia studierii limbii, rolul factorilor sociali în evoluția limbii, funcțiile limbii ca mijloc de comunicare și informare (cognitivă, emotivă etc.). Am avut și un schimb de păreri în aceste probleme.

Despre Ion Dumeniuk auzisem însă cu mult mai înainte, în anul 1964, când apăruse de sub tipar prima ediție a dicționarului antroponimic *Nume de persoane* (autori: subsemnatul și M. Cosniceanu). Făcuse vâlvă pe atunci acest dicționar, mai cu seamă în birourile autorităților sus-puse, din cauză că lexiconul de nume nu conținea patronimicele în *-ovici / -evici* și *-ovna / -evna*, ca elemente componente ale formulei de denotație personală în limba noastră. Explicațiile autorilor, că patronimicele cu pricina țin de un alt sistem onomastic, aparțin unei alte limbi și deci contravin tradițiilor culturale și specificului limbii române, nu contau pentru diriguitorii de atunci, ba mai mult, erau considerate drept contravenții pasibile de sancțiuni.

În acele împrejurări, când mai nimeni nu se încumeta să se opună viziunii oficiale și să gândească altfel, Ion Dumeniuk publica într-un ziar republican o recenzie a dicționarului în care milita cu fapte și argumente în favoarea excluderii patronimicelor străine din formula de denotație personală din limba noastră. În asemenea caz, recenzentul, dimpreună cu autorii dicționarului, urmau să se aleagă cel puțin cu o muștrare, pentru lipsa de vigilență politică și ideologică. Dar nu a fost să fie așa, pentru că în apărarea celor învinuiți s-au ridicat oameni de bună credință: Elena Damian, directorul Editurii Cartea moldovenească, unde a fost editat dicționarul, și redactorul cărții de la aceeași instituție Maria Ciubotaru. Mai mult, „făptașii” au beneficiat și de susținerea scriitorilor Andrei Lupan și Constantin Șişcanu, cărora autoritățile le solicitaseră opinia.

Mare mi-a fost uimirea când am aflat că Ion Dumeniuk este originar dintr-un sat de ucraineni (Socii Noi, rn. Fălești) și că el însuși este ucrainean de etnie. Mi-am zis atunci, ucrainean, rutean get-beget, dar cu inimă și cuget de ro-

Ion Dumeniuk
5.V.1936 – 3.XI.1992

mân. Mi s-a destăinuit odată că operele lui Eminescu și Alecsandri le cunoștea încă de pe când era elev, cărțile le avea moștenite de la un unchi al său, și el ucrainean, bun cunoscător de limba română.

Mulți ani, la Universitatea de Stat din Moldova, Ion Dumeniuk a predat cursurile de bază și opționale: Curs de lingvistică generală, Introducere în știința limbii, Limbă și societate, Istoria limbii române, Lexicologia limbii române, Teoria și practica traducerii. A elaborat și a publicat pentru facultățile de litere programe, materiale didactice și manuale, de unul singur și în colaborare: *Scurt istoric al scrisului* (1974), *Fonetica și fonologia* (1976), *Introducere în lingvistică, cu elemente de lingvistică generală* (1980), *Îndrumar de ortografie* (1990), *Norme ortografice, ortoepice și de punctuație ale limbii române* (1991).

Tematica celor peste 100 de studii și articole științifice publicate de lingvist este variată: istoria limbii, lexicologie, fonetică, gramatică, stilistică, ortografie, cultivarea vorbirii. A colaborat la reviste și ziare, la radio și televiziune, susținând rubrici și cicluri de emisiuni speciale de propagare a normelor limbii literare, de iluminare lingvistică a masei de ascultători și telespectatori. Îmi stăruie în amintire prelegerile de la TVM cu titlul generic *Învățăm a citi și a scrie cu caractere latine*, precum și serialul de articole *Cine le paște, le cunoaște*, publicate în săptămânalul „Viața satului”.

Chișinău, 1984. Împreună cu familia

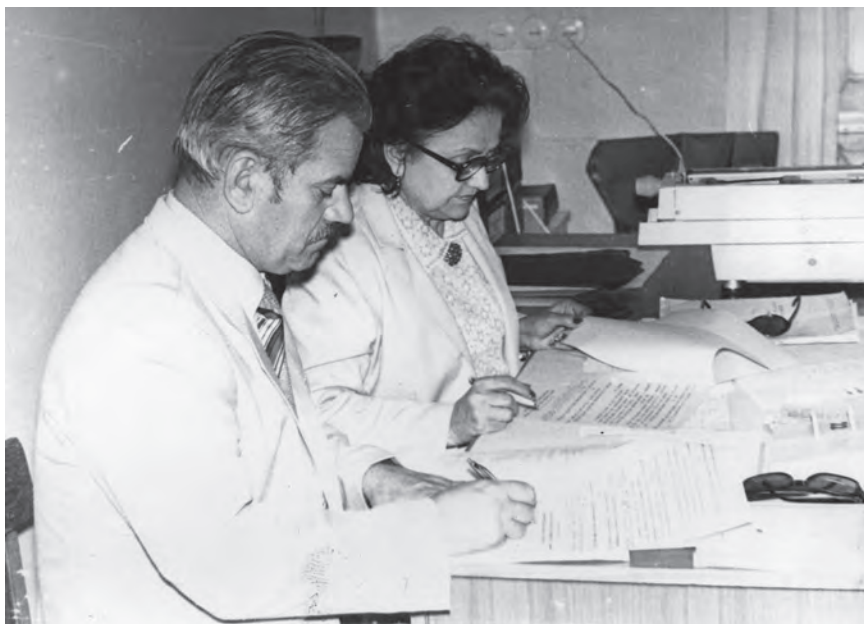

Ion Dumeniuk a combătut falsa motivație a cinovnicilor precum că aolingvii, pentru a învăța limba de stat, nu dispun de suficiente materiale didactice. Or, în urma examinării situației, s-a stabilit că existau la vremea cea peste 20 de tipuri de manuale și dicționare bilingve. Savantul a fundamentat, deja în calitate de membru al guvernului și de director general al Departamentului de stat al limbilor din Republica Moldova (a se vedea revista „Materna”, nr. 1, ediția I, 1992, p. 1), principiile de politică lingvistică pentru perioada de tranziție în utilizarea practică a limbii oficiale (de stat) – a limbii române. A dat dovadă de mult curaj și demnitate în lupta cu pseudopatrioții moldovenismului, care încercau să zădărnicească procesul firesc de restabilire a adevărului științific și istoric, să împiedice statornicirea social-istorică a basarabenilor ca parte integrantă a poporului român.

L-am admirat și i-am apreciat poziția de cetățean și de specialist în domeniu în calitate de factor activ și competent în procesul de elaborare a legislației lingvistice. În 1989, în cadrul Comisiei interdepartamentale pentru studierea istoriei și dezvoltării limbii moldovenești, alături de colegii săi universitari Anatol Ciobanu și Nicolae Mătcaș și împreună cu reprezentanții Academiei de Științe, lingviștii Silviu Berejan, Alexandru Dârul și subsemnatul, s-a manifestat plenar, participând la formularea unor propuneri în problemele discutate și, în final, la elaborarea istoricelor decizii ale comisiei: recunoașterea unității de limbă moldo-română, legiferarea limbii române ca limbă oficială pe teritoriul Republicii Moldova, revenirea la tradiționala grafie latină a limbii noastre. Decizii devenite legi după oficializarea lor prin acte parlamentare.

În funcția de director general al Departamentului de stat pentru asigurarea funcționării limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, Domniei Sale îi revenise o grea povară. Sarcinile puse pe seama acestui departament: promovarea în rândurile largi ale populației a normelor limbii literare, controlul asupra funcționării limbii oficiale în toate domeniile și sferile de activitate practică, crearea condițiilor optime de însușire a limbii de stat de către aolingvi etc. s-au dovedit a fi de mare responsabilitate, cu atât mai mult cu cât acestea trebuiau îndeplinite în pofida obstacolelor pe care începuse să le creeze în activitatea departamentului tagma agrarienilor ajunși la putere.

Avea nevoie de susținere, de colaboratori, de ajutoari cu o anumită pregătire în domeniu. Mi-a propus să preiau funcția de director adjunct al departamentului. Acceptasem la moment, dar apoi lucrurile s-au complicat, acestea fiind legate de birocrăția transferului de la o instituție la alta, cu sau fără unitatea de cadru... Nu l-am părăsit totuși, mi-am asumat unele angajamente de colaborare. Am elaborat principiile de ortografiere în limba română și de transcriere în alte limbi a numelor noastre proprii (toponime și antroponi-

Ion Dumeniuk la catedră

me), am redactat hărțile geografice și administrativ-teritoriale ale republicii, care, în perioada de după război, se editau atunci pentru prima dată în limba română, am întocmit repertoriile numelor de localități din republică și ale denumirilor de străzi din Chișinău și din alte orașe în vederea reglementării onimice și a scrierii lor corecte, repertorii care apoi au devenit îndrumare normative: *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova* (a cunoscut 3 ediții), *Ghidul străzilor din Chișinău* (publicat în 5 ediții).

Funcția de director adjunct a fost încredințată dlui Alexandru Bantoș, responsabil concomitent de revista „Limba Română”, proaspăt fondată la inițiativa entuziastului Ion Dumeniuk. Concepută ca publicație științifico-metodică de profil filologic, revista urma să îndrumeze profesorii filologi în predarea limbii și literaturii române, dar și să ajute pe cetățenii de rând să conștientizeze importanța cunoașterii marilor adevăruri despre limba, cultura și istoria neamului nostru.

La 3 noiembrie 2012 s-au împlinit douăzeci de ani de la trecerea în lumea celor drepte a celui care a fost Ion Dumeniuk, om de stat, profesor universitar, lingvist, publicist, patriot devotat al neamului. Să cinștim memoria înaintașilor noștri, precum învățătura biblică ne îndeamnă: „Dintre voi să vă alegeți eroii, să-i înălțați și să-i urmați, căci ei vă vor scoate la lumină din beznă întunericului și a necunoscutului.”

Nicolae MĂTCAȘ

La straja purității graiului matern

N.M. – filolog, lingvist, prof. univ., poet, publicist, traducător, om de stat.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România și din Republica Moldova și al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova. Autor și coautor, redactor și corector a peste 30 de manuale, elaborări metodice și alte ediții didactice și a peste 250 de articole și studii. Semnează în 2010 volumul *Calvarul limbii române din Basarabia*, 552 p., editat de Casa Limbii Române, „Nichita Stănescu”. Ministru al Științei și Învățământului din Republica Moldova (1990-1994). Fondator al revistei „Limba Română”.

După ce am pierdut, pe parcursul ultimilor ani, o pleiadă de străluciți purtători ai conștiinței naționale și armurieri ai demnității noastre de neam, iată că, recent, ne-a părăsit încă un vrednic ostaș din Oastea Limbii Române, care a stat o viață la veghea purității graiului străbun: Valentin Mândăcanu (n. pe 27.VII.1930 – d. pe 29.X.2012). Pe parcursul întregii sale activități creatoare n-a pretins să fie considerat un mare lingvist (mare nu se considera nici gigantul Eugeniu Coșeriu, consăteanul lui Mândăcanu și elevul lui Roman Mândăcanu, tatăl lui Valentin!), cu atât mai mult un filolog versat, deși a meditat îndelung asupra slovei cu străluciri de cristal, a lucrat neostenit, cu râvna unui adevărat giuvaergiu, la descoperirea și sporirea caratelor cuvântului potrivit iscusit folosit la locul potrivit.

A trecut, ca și semenii săi, urgia flagelului mondial, oroarea față de perfidia pretinsului „eliberator”. În 1944 familia a încercat să se refugieze în Țară, Valentin a învățat la un liceu din Craiova, dar „democrația populară” impusă de „eliberatori” a obligat autoritățile române să retrimită „cetățenii sovietici” acasă, iar pe cei care nu voiau ori se ascundeau să-i vâneze și să-i expedieze în U.R.S.S. pentru „reeducare”. Așa se face că fostul român Valentin Mândăcanu, cu școală românească de performanță, devine cetățean moldovean, student, ulterior absolvent al Institutului Pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău, iar limba lui nu mai era română, ci moldovenească, și nici scrisul nu mai era cel natural, latin, ci de împrumut, rusesc. Cu scrisul s-a familiarizat repede, altminteri îl așteptau urșii din Siberia. Mai greu era cu „limba moldovenească” vorbită, creată

în turnătorile din Transnistria, un sabir regional moldo-ruso-ucrainean. Mândăcanu, ca și toți veritabilii intelectuali, dar și basarabeni de rând cu o brumă de cultură în-sușită în perioada interbelică, nu se putea obișnui să-i spună căciulii tradiționale „cușmă”, cravatei – „gâtlegău”, primăriei – „selsoviet”, președintelui – „predsedateli”, grădiniței – „iasli” ș.a.m.d. Nu s-a putut obișnui nici cu vorbirea pășarească a celor care, atunci, dar și în timpuri mai aproape de noi, evitau, într-un fel, pentru a nu se face ridicoli, să preia direct, cu ghiotura, cuvinte și îmbinări de cuvinte din limba rusă, dar fie că le „moldovenizau”, adică le subordonau sistemului gramatical (morfologic și sintactic) al limbii noastre („trăiască *vojdiul* nostru”, „să *sobirim crujoacele*”, „nu mai *băltăți* atâta”), fie că le „traduceau” (mai corect, le calchiau) într-un hal fără de hal (mot-á-mot): „*șinșiancă*” (în loc de „plan cincinal”), „*ian cătați*”, „*la mine nu se primește nimic*” etc. De pronunțarea și „accentul” absolut străine specificului rostirii românești nici nu mai vorbim. Când s-a făcut încercarea de a introduce asemenea monstruoziități și în terminologia științifică, oameni de cultură de talia lui Valentin Mândăcanu, Eugeniu Nirca, cu tot riscul la care se expuneau, au răspuns că mostre de tipul lui (mă iertați!) „*acreală chișetnică*” nu vor folosi niciodată.

Valentin Mândăcanu
27.VII.1930 – 29.X.2012

Mândăcanu avea tot temeiul să afirme recent că toată viața a avut de luptat, pe de o parte, contra transnistrizării limbii literare, pe de altă parte, contra rusificării acesteia (pe calea preluării directe sau a calchierilor semantice și structurale. Transnistrizarea limbii moldovenești (cuvintele „român”, „românesc” cu referire la limba vorbită în Basarabia și la purtătorii acesteia erau categoric interzise) – slavă Domnului! – a fost stopată, mai ales odată cu renunțarea, în deceniul al șaselea al secolului trecut, la pretinsele norme impuse de gramatica și „cuvântelnicul” lui I. D. Ceban și cu fixarea normelor ortografice apropiate de cele actuale.

Ca dascăl la Școala Pedagogică din Călărași, Valentin Mândăcanu a stat de veghe la exprimarea corectă, i-a învățat pe propriii învățaței să asculte și să sesizeze curgerea cu susur de izvor sau cu șoapte de nuc a frazei limbii lui

Creangă, Eminescu, Russo, Alecsandri, a *Mioriței* și a *Meșterului Manole*, a melosului nostru popular. Nu tolera la studii nici pronunțarea neliterară, neîngrijită, vorbirea „de-acasă”, nici preluările fără rost de „împrumuturi” din limba rusă pentru echivalentele firești „moldovenești”, nici calchierile care răsăriseră ca ciupercile după ploaie sau după explozia de la Cernobâl. Explica elevilor cu răbdarea necesară în atare condiții în ce constau calchierile nereușite, le propunea structurile echivalente corecte.

Când lucra ca redactor de limbă la revista „Învățătorul sovietic”, V. Mândăcanu efectua o muncă sisifică la corectarea scrisului autorilor în sensul exprimării într-o limbă curată, naturală, firească, atât din punct de vedere stilistico-funcțional, cât și în conformitate cu specificul latin-romanice al limbii. Circulau legende despre exigența redactorului față de corectitudinea scrisului, se vorbea despre caracterul său dur, necruțător, intolerant, intempestiv. Țin minte, prin 1962-1963, pe când lucram ca asistent la Catedra de limbă maternă de la universitate, fostul conducător al tezei mele de licență, profesorul (azi membru-corespondent al A.Ș.M.) A. Ciobanu, mi-a propus să prezint un paragraf original din teza de licență ca articol la revista pentru școală „Învățătorul sovietic”. A insistat să citesc textul de câteva ori, înainte de a-l prezenta, pentru a nu comite, din neatenție, vreo greșală, căci materialul va nimeri pe mâna lui V. Mândăcanu, extrem de exigent față de corectitudinea scrisului. Recunosc, au cam început să-mi tremure genunchii când, la redacție, am dat față în față cu un om aparent încrunțat, ursuz, distant, discret. Era dl Mândăcanu. Mi-a propus să iau loc, a trecut cu privirea peste material. „E scris binișor, corect, a constatat sec, dar vădit satisfăcut, temutul redactor, iar mie îmi mai veni inima la loc. – Îl lași. În măsura în care avem loc, îl vom publica”. Cam peste un an articolul chiar a apărut în revistă.

La agenția de presă ATEM, unde regretatul Mândăcanu a lucrat ani buni, știrile din limba rusă erau traduse în moldovenește într-o limbă exemplară. Probabil, erau mai mulți traducători, dar noi știam numai de V. Mândăcanu, F. Obadă, T. Magder. Traducători redevabili pentru timpul în care limba „moldovenească” funcționa numai la bucatărie și în presă (în ultima, mai mult de dragul conducerii de a demonstra că bilingvismul rus-moldovenesc funcționa „armonios”). Dar noi știam că, atâta vreme cât în Basarabia există traducători ca Mândăcanu, Obadă, Magder, Cosmescu, Crețu, nu moare nici limba noastră literară (exemplară, în terminologia lui Coșeriu).

Atunci când s-a purces la editarea Enciclopediei Sovietice Moldovenești, sigur că era nevoie și de o ținută lingvistică pe măsura intenției. Nu-i de mirare că tocmai aici îi întâlnim pe bunii cunoscători ai limbii Valentin Mândăcanu, Leonid Cemârtan, Constantin Zubcu etc. Anume grație cunoștințelor și eforturilor Domniilor Lor, primele volume ale ESM au fost redactate impe-

cabil sub aspectul corectitudinii limbii. Dar n-au rămas pentru mult timp la inima șefilor, căci, peste câțiva ani, prin 1979, li s-a incriminat românizarea limbii moldovenești (sic!) și au fost eliberați din funcție.

Un timp îndelungat s-a ocupat de traducerea în moldovenește a diverse lucrări din limba rusă. Am avut ocazia să recenzez traduceri din operele lui Lenin. Mărturisesc aici că, spre deosebire de alți relativ buni traducători, în traducerile efectuate de Mândăcanu nu puteai să te poticnești, după kilometri de traducere impecabilă, de niște praguri pe care un purtător nativ al limbii pur și simplu nu este în stare să le comită. Aveai impresia că traducerile erau preluate din românește sau că Lenin a scris el însuși românește și numai acolo unde cuvinte precum „popor”, „libertate”, „importanță”, „revelare” erau înlocuite (la insistența lui Bruhis sau Cucea) prin sinonimele lor „norod”, „slobodă”, „însemnătate”, „dezvăluire” – că Lenin a scris moldovenește. În cumplitul meșteșug de tâmpenie la conspectarea obligatorie a materialelor din Istoria PCUS și a operelor clasicele marxism-leninismului la cursurile de istorie a PCUS, de economie politică, de materialism dialectic și istoric, de istorie a filozofiei, iar mai încoace – de ateism și comunism științific, singura rază de lumină era modelul de limbă corectă în care erau scrise aceste lucrări. Raza de lumină în obscurantismul ideologic de atunci venea de la purtătorii nativi ai limbii române, printre care era și maestrul cuvântului Valentin Mândăcanu.

Restructurarea anunțată de Gorbaciov a provocat descătușarea sufletelor înăbușite de teascul ideologic al vechilor conducători de partid și de stat. S-a declanșat în întreaga U.R.S.S. o largă mișcare de eliberare națională, mai întâi pentru revendicarea statutului de limbă de stat pentru limbile naționale din republici ca pavază pentru protejarea acestora din urmă de agresiunea limbii ruse, ulterior – pentru recunoașterea dreptului la suveranitate și independență a republicilor unionale, iar la noi – și pentru recunoașterea unității de limbă și neam cu limba română și neamul românesc din România, a unității spirituale a aceluiași neam de pe cele două maluri ale Prutului, și pentru revenirea la grafia latină. Ședințele publice, cu caracter de masă, ale cenaclului „Alexei Mateevici”, înființarea Frontului Popular, protestele stradale contra conducerii locale conservatoare și ostilităților vădite din partea alogenilor din republică, contra susținerii acestora de către conducerea moscovită, ședințele furtunoase ale uniunilor de creație, la care se revendicau deschis drepturile la libertatea de exprimare și accesul la adevărul istoric și științific, articolele arzătoare la temă din unele periodice naționale timid-rebele nu puteau să-i lase indiferenți pe cei care toată viața conștientă fuseseră nevoiți să țină ascunse adevărurile despre ființa și veșmântul ființei naționale, despre cultura și istoria națională. Iată de ce, chiar din primele zile ale Mișcării de eliberare națională de la noi, îi vedem pe intelectualii basarabeni antrenați

plener în lupta pentru descătușarea spirituală și națională. Îl aflăm aici și pe Valentin Mândăcanu, entuziasmat, înflăcărat, radiind de bucuria că torentul de mulțime a reușit să izgonească sclavul din sine și să se avânte fără teamă în luptă. Nu a ieșit în frunte, ca alții, dar nici nu stătea ascuns în buruieni, cum făceau unii care se temeau și de umbra lor. Nu a fost conducătorul mișcării de eliberare națională, dar a fost un mare român. Nu a declanșat mișcarea de eliberare națională, ci a susținut-o cu ardoare. Eseul Domniei Sale *Veșmântul ființei naționale* nu declanșează, ci catalizează această mișcare, care pornise mai înainte. La ora la care a fost publicat (revista „Nistru”, nr. 4, 1988), eseul abordează direct, chiar virulent, fără ocolișuri și exprimare esopică, după tradiție, fără menajamente față de cei care nu observaseră ce timpuri erau afară și încă mai vorbeau despre dezvoltarea și înflorirea fără margini a limbii moldovenești în perioada sovietică, pe când, în realitate, limba ca funcționare se zvârcolea în agonia morții, eseul revendică măsuri energice de protejare de către stat a limbii materne. Duiosă, melodioasă, dumnezeiesc de frumoasă. Recitiți eseul, vă veți reaminti neapărat! Acum se știe că eseul (cel mai frumos eseu despre limba noastră, cum l-a apreciat însuși redactorul de atunci Dumitru Matcovschi) fusese, sub imperiul mișcărilor de stradă, acceptat pentru publicare de CC al PCM, care controla presa, din articol fiind eliminat capitolul privind revendicarea alfabetului latin. Partea respectivă circula din mână în mână ca „samizdat” și a provocat o și mai mare nemulțumire din partea celor mulți, ca și renumita „triplă” respingere a revendicării privind alfabetul latin de către secretarul CC al PCM de atunci N. F. Bondarciuc.

A fost deputat în primul Parlament democratic al Republicii Moldova, este semnatarul Declarației de Independență. L-a venerat pe compatriotul său, lingvistul nr. 1 al contemporaneității, colosul Eugeniu Coșeriu. Mare visător, aidoma prietenilor și colegilor săi, unii plecați în împărăția lui Dumnezeu, nu și-a văzut realizat idealul: reunirea Basarabiei cu Patria-mamă.

Până în ultima clipă, deja țintuit la pat, harnicul cultivator al ogorului limbii și apărător din Oastea Limbii Române Valentin Mândăcanu nu a lăsat din mână pana și paloșul, scriindu-și cu o conștiinciozitate de cronicar și cu asiduitate de neofit cartea sfinte credințe în vigoarea și veșnicia limbii române și a neamului românesc. Numele Domniei Sale va rămâne să strălucească pe firmamentul limbii române din Basarabia, iar cărțile (cu toate regretele personale că unele ar fi căzut, chipurile, în desuetudine) *Exprimarea corectă* (1987), *Cuvântul potrivit la locul potrivit* (1979, 1987), *Între acasă și acasă* (2000), *Spărturi în gheața tăcerii* (2008) se vor afla mult timp de aici înainte pe masa de lucru a fiecăruia dintre noi.

Fie-ți tihnită odihna, bade Valentin!

Citiți revista noastră și în 2013

În 2013 revista „Limba Română” apare bimestrial, format carte cu un volum de 192 de pagini, inclusiv 16 color.

În Republica Moldova abonamentele pot fi perfectate la toate oficiile poștale. Indice de abonament – PM77075.

Prețul unui număr – 30 de lei.

Prețul abonamentului anual – 180 de lei.

În țările din CSI și Europa, inclusiv România: prețul unui număr – 6 EURO, abonament pentru 1 an – 32 EURO.

În alte țări: prețul unui număr – 8 EURO, abonament pentru 1 an – 36 EURO.

Cititorii din străinătate se pot abona la revista „Limba Română” astfel:

– la redacție, achitând în valută sau echivalentul în lei moldovenești al abonamentului;

– prin virament la

Revista „Limba Romana” SRL, c/f 1004600045323,

Banca Comercială Română, Chișinău S.A.,

Cod RNCBMD2X, Cont 222400000100172 MDL

Cont 222409100100172 RON

Cont 2224501295 EURO

Redacția revistei „Limba Română” trebuie înștiințată asupra plății efectuate, trimițându-se la adresa pentru corespondență (limbaromanachisinau@gmail.com) o copie după dispoziția de plată bancară, cu indicarea numerelor de revistă abonate și a adresei poștale complete a abonatului.

Făclia

Săptămânal de informație, opinie și cultură pedagogică

• ACESTA VA FI CEL MAI APRECIAT GEST DIN PARTEA ELEVILOR CARE AR DORI SĂ-ȚI FACĂ O SURPRIZĂ PLĂCUTĂ DIRIGINTELUI.

• „FĂCLIA” ESTE O PUBLICAȚIE PERIODICĂ DE INFORMAȚIE, OPINIE ȘI CULTURĂ PEDAGOGICĂ, PE CARE AR DORI SĂ O AI BĂ PE MASĂ SA DE LUCRU FIECARE CADRU DIDACTIC.

**O clasă de elevi, un diriginte -
un abonament la “Făclia”!**

„Florile Dalbe” în 2013

Dragi elevi și profesori! Lubiți părinți și bunici! A demarat campania de abonare la săptămânalul FLORILE DALBE pentru anul 2013. Una dintre cele mai bune publicații periodice pentru copii și adolescenți, distinsă cu Premiul Internațional pentru Calitate și Excelență „Steaua Calității”, categoria Aur (Paris, 2008) și Premiul ONU în domeniul Drepturilor Omului (2010), poate fi abonată la un preț destul de accesibil: 5 lei pentru un exemplar!

Costul abonamentului:

- pentru o lună (4 ediții) – **20 lei**;
- pentru 3 luni (12 ediții) – **60 lei**;
- pentru 6 luni (24 de ediții) – **120 lei**;
- pentru 12 luni (40 de ediții) – **200 lei**.

Elevii din mun. Chișinău se pot abona post-restant prin intermediul profesorilor, redacția obligându-se să le livreze revista, în fiecare zi de joi, direct în instituția respectivă de învățământ (relații la tel. **022-233778** și **022-234195**).

Consultați catalogul „Poșta Moldovei” la indexul PM 21238 și abonați-vă neapărat la unica revistă săptămânală color pentru toți elevii, de la clasa a II-a la clasa a XII-a!

Abonează-te la revista „Natura” pentru anul 2013!

10 motive să te abonezi la revista „Natura”:

1. Înveți lecția dragostei de țară.
2. Afli totul despre locurile pitorești din R. Moldova și de peste hotare.
3. Admiri imagini color cu cele mai frumoase monumente ale naturii.
4. Deprinzi cum să fii puternic cu ajutorul naturii.
5. Dezlegi enigme, cunoști miracole.
6. Ai ghidul tău de medicină naturistă și farmacie verde.
7. Ești printre norocoșii care merg în excursii.
8. Participi la concursurile cu premii.
9. Poți scrie despre bucuriile și tristețile tale.
10. Ai publicația ta de suflet.

Condiții de abonare pentru anul 2013:

PM 67805, persoane fizice: 12 luni – 60 lei; 6 luni – 30 lei.

PM 67804, persoane juridice: 12 luni – 108 lei; 6 luni – 54 lei.

Adresa redacției:

Str. S. Lazo, 13, Chișinău

Tel: (22) 23 71 49; (22) 23 74 23

www.natura.md, natura@natura.md

Studentii, colaboratorii și apropiații lui Gheorghe Chivu au toate motivele să ia aminte la modelul de viață și de muncă al profesorului și cercetătorului. De o modestie proverbială, omul de știință nu iubește lauda, nici chiar dacă ea este oglindirea normală a unei cariere pline de realizări.

Ioan MILICĂ

Gheorghe CHIVU:

Cultivarea limbii, ca activitate lingvistică strict specializată, este dinamică, de regulă, nu în momentele de „democratizare” a culturii, ci în cele de stabilitate și de supremație a ideii de normă.

În ultimele două decenii s-a produs, nu doar în spațiul românesc, o relaxare, o acceptare, niciodată atât de evidentă în epoca modernă, a faptelor de limbă vorbită în presă, în televiziune. Iar modelul, totdeauna activ, al acestor instituții culturale are efecte negative niciodată suficient comentate. „Stricarea limbii române”, desigur a formei ce trebuie să illustreze și să constituie varianta ei literară, este în aceste condiții o constatare adesea formulată de intelectualii atenți nu doar la conținutul, ci și la forma de expresie a culturii naționale.

Cu toate acestea, numărul articolelor, al studiilor și al emisiunilor tip „cultivarea limbii” a scăzut, de o parte și de alta a Prutului. Nu știu însă dacă a scăzut și numărul specialiștilor în domeniu sau dacă nu cumva s-a schimbat doar atitudinea lingviștilor față de ceea ce anterior numeam greșală, respectiv, abatere de la normă. (Unele forme cândva condamnate au fost acceptate de lucrările normative drept „variante literare libere”, în virtutea ideii că norma literară nu poate rămâne imobilă de vreme ce limba se află în continuă transformare.)

Din dialogul *A face filologie înseamnă a lucra în folosul culturii naționale*, publicat în acest număr de revistă.

ISSN 0235-9111

1 2 5 0 6

9 770235 911105